

การศึกษาเชิงวิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ

แม่ชี จิราพร ทิพย์ดวงรัตน์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาพุทธศาสน์ศึกษา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พุทธศักราช 2567

การศึกษาเชิงวิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ

แม่ชี จิราพร ทิพย์ดวงรัตน์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพุทธศาสน์ศึกษา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พุทธศักราช 2567

AN ANALYTICAL STUDY OF KUSALA CITTA DEVELOPMENT IN THE ABHIDHAMMATTHASANGAHA SCRIPTURE

MAECHEE JIRAPORN THIPDOUNGRUT

A THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS

FOR THE MASTER DEGREE OF ARTS

PROGRAM IN BUDDHIST STUDIES

GRADUATE SCHOOL

MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY

2024

หัวข้อวิทยานิพนธ์	:	**การศึกษาเชิงวิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ**
ชื่อนักศึกษา	:	**จิราพร ทิพย์ดวงรัตน์**
ชื่อปริญญา	:	**ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**
สาขาวิชา	:	**พุทธศาสน์ศึกษา**
ปีพุทธศักราช	:	**2567**
อาจารย์ที่ปรึกษา	:	**พระศรีวินยาภรณ์, ดร.**

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสน์ศึกษา

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย .....

(พระสุทธิสารเมธี, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ :

ประธานกรรมการ .....

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมบูรณ์ วัฒนะ)

กรรมการ (อาจารย์ที่ปรึกษา) .....

(พระศรีวินยาภรณ์, ดร.)

กรรมการ .....

(รองศาสตราจารย์ ดร.สุวิญ รักสัตย์)

กรรมการ .....

(ดร.ชมพูนุช ช้างเจริญ)

กรรมการ .....

(ดร.เชษฐ์นิติภัทร พรหมชิน)

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Thesis Topic	:	An Analystical Study of Kusala Citta Development in the Abhidhammasanghaha Scripture
Student's Name	:	Jiraporn Thipdoungrut
Degree Sought	:	Master of Arts
Program	:	Buddhist Studies
Anno Domini	:	2024
Advisor	:	Phrasrivinayaphon, Dr.

Accepted by the Graduate School, Mahamakut Buddhist University in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts (Buddhist Studies)

Dean of Graduate School .....
(Phrasutthisanmethi, Asst.Prof.Dr.)

Thesis Committee :

Chairman .....
(Asst.Prof.Dr.Somboon Watana)

Member (Advisor) .....
(Phrasrivinayaphon, Dr.)

Member .....
(Assoc.Prof.Dr.Suvin Ruksat)

Member .....
(Dr.Chompoonuch Changcharoen)

Member .....
(Dr.Chetnitipath Promchin)

Copyright of the Graduate School, Mahamakut Buddhist University

บทคัดย่อ

หัวข้อวิทยานิพนธ์	:	**การศึกษาเชิงวิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ**
ชื่อนักศึกษา	:	**แม่ชีจิราพร ทิพย์ดวงรัตน์**
ชื่อปริญญา	:	**ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**
สาขาวิชา	:	**พุทธศาสน์ศึกษา**
ปีพุทธศักราช	:	**2567**
อาจารย์ที่ปรึกษา	:	**พระศรีวินยาภรณ์, ดร.**

การวิจัยนี้ มีวัตถุประสงค์ดังนี้ 1) เพื่อศึกษาคำสอนเรื่องกุศลจิตในคัมภีร์พระพุทธศาสนา 2) เพื่อศึกษากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ 3) เพื่อวิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพเอกสารและมีการสัมภาษณ์เชิงลึกจำนวน 10 รูป/คน การศึกษาใช้ข้อมูลปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎก และข้อมูลทุติยภูมิ ได้แก่ อรรถกถา ตำรา และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผลการวิจัย พบว่า กุศลจิต หมายถึง ธรรมชาติที่ทำให้บาปธรรมหวั่นไหว หรือสภาพธรรมที่ทำลายบาปธรรมอันบัณฑิตพึงรังเกียจให้หมดไป กุศลเป็นสภาพที่ปรากฏขึ้นในจิตใจก่อน โดยการชำระบาปในจิตใจให้หมดไปเป็นเบื้องต้น เพื่อเป็นฐานรองรับความสะอาดที่เป็นสภาพของบุญเข้าไปแทนที่ในจิตใจ หรือ กุศลเป็นสภาพที่ทำการงดเว้นจากอกุศลบาปทั้งปวง เช่น กุศลกรรมบถ 10 หนทางที่ให้เกิดกุศลกรรม ได้แก่ งดเว้นจากกายทุจริต 3 วจีทุจริต 4 และมโนทุจริต 3 เมื่องดเว้นได้เรียกว่า กุศล

การพัฒนากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะมี 3 ระดับ คือ 1. การพัฒนากุศลจิตระดับเบื้องต้น มหากุศลจิต 8 ด้วยวิธี ทาน ศีล ภาวนา 2. การพัฒนากุศลจิตระดับกลาง รูปาวจรกุศลจิต 5, อรูปาวจรกุศลจิต 4 คือ การเจริญสมถกรรมฐานสภาพจิตที่เข้าถึงรูปฌาน อรูปฌาน 3. การพัฒนากุศลจิตระดับสูง มรรคจิต เจริญสติปัฏฐาน 4 ยกจิตเข้าสู่วิปัสสนาพิจารณาไตรลักษณ์ สามารถประหาณอนุสัยกิเลสได้

คำสำคัญ : การพัฒนา, กุศลจิต, คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ

ABSTRACT

Thesis Topic	:	**An Analytical Study Of Kusala Citta Development In The Abhidhammatthasangaha Scripture**
Student's Name	:	**Maecheejiraporn Thipdoungrut**
Degree Sought	:	**Master of Arts**
Program	:	**Buddhist Studies**
Anno Domini	:	**2024**
Advisor	:	**Phrasrivinayaphon, Dr.**

The objectives of this thesis are as follow 1) to study the teachings on kusala citta in buddhist scriptures 2) to study Kusala Citta in the Abhidhammatthasangaha Scripture 3) to analyze the development of kusala citta in the Abhidhammatthasangaha Scriptures. This Research Study is a documentary research by studying the Tripitaka and Commentary along with related documents.

The Results of Research found that :

Kusala Citta refers to the nature that causes sinfulness to be shaken. or a state of Dhamma that destroys all the sins that the wise man should abhor. Kusala is a condition that first appears in the mind. By purifying the sin in the mind as a primary step. To be a base to support cleanliness which is a condition of merit to replace in the mind or kusala is a state of abstaining from all evil sins, such as the 10 paths of kusala karma that lead to virtuous karma, including refraining from 3 corrupt bodies, 4 corrupt words, and 3 corrupt minds. Abstaining is called merit.

There are 3 levels of development of meritorious mind in the Abhidhammathasangha Scriptures : 1. Developing the basic level of virtuous mind, the 8 MahaKusalacitta, through the methods of giving, precepts, and meditation. 2.Developing the mid-level virtuous mind. Rūpavacarakusala Citta 5, Arupavacarakusala Citta 4 is the development of meditative meditation, a state of mind that reaches the form of jhāna. Arupa Jhāna 3. Development of high levels of kusala mind, path citta, development of mindfulness 4, lifting the mind into vipassana and considering the three characteristics. Able to evaluate the anusai defilements.

Keywords: Development, Kusala Citta, Abhidhammatthasangaha Scriptures

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ สำเร็จได้ด้วยดีเพราะได้รับความเมตตาอนุเคราะห์จากหลายท่านที่ได้กรุณาให้คำแนะนำและให้กำลังใจ ด้วยความปรารถนาดีตลอดมา ผู้วิจัยจึงขอกราบขอบพระคุณท่านผู้ที่เกี่ยวข้องทุกท่าน

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ ได้รับความเมตตานุเคราะห์จาก พระศรีวินยาภรณ์, ดร. เป็นที่ปรึกษาหลัก ผู้วิจัยจึงขออนุโมทนาขอบคุณในความเมตตาของท่านที่ได้เสียสละเวลาให้คำปรึกษาเพื่อปรับปรุงแก้ไขส่วนที่บกพร่อง จนทำให้วิทยานิพนธ์เสร็จสมบูรณ์

กราบขอบพระคุณ บิดามารดา พระอุปัชฌาย์อาจารย์ พระมงคลธรรมวิธาน และศิษยานุศิษย์วัดทองเนียม ทุก ๆ ท่าน ที่ให้การสนับสนุนด้านการศึกษา ให้ความรู้ประสิทธิประสาทวิชาความเมตตาอนุเคราะห์ และช่วยทำให้วิทยานิพนธ์เล่มนี้เสร็จเรียบร้อย

ขอขอบคุณทุก ๆ ท่าน ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง คุณความดีและประโยชน์ที่เกิดจากวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ต่อผู้วิจัยและผู้ที่นำไปศึกษาค้นคว้า ผู้วิจัยขออุทิศเป็นบูชาพระรัตนตรัย อาจาริยบูชาแด่พระอนุรุทธาจารย์ พระอาจารย์เถระทุกรูป อาจารย์แม่ชี ผู้มีพระคุณและผู้มีอุปการคุณทุกท่านที่ให้ความเมตตาอนุเคราะห์ตลอดมา

แม่ชีจิราพร ทิพย์ดวงรัตน์

สารบัญคำย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยใช้คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช 2539, และอรรถกถาพระอภิธรรมปิฎกภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พุทธศักราช 2525 ผู้วิจัยได้ใช้ชื่อย่อของคัมภีร์พระไตรปิฎก มีคำย่อและคำเต็ม ดังนี้

คำย่อ		**คำเต็ม**	
พระวินัยปิฎก			
วิ.มหา.	วินยปิฎก	มหาวคฺค	
พระสุตตันตปิฎก			
ที.ม.	สุตฺตนฺตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวคฺค
ที.ปา.	สุตฺตนฺตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฏิกวคฺค
ม.มู.	สุตฺตนฺตปิฎก	มชฺฌิมนิกาย	มูลปณฺณาสก
ม.อุ.	สุตฺตนฺตปิฎก	มชฺฌิมนิกาย	อุปริปณฺณาสก
สํ.ข.	สุตฺตนฺตปิฎก	สํยุตฺตนิกาย	ขนฺธวารวคฺค
สํ.ม.	สุตฺตนฺตปิฎก	สํยุตฺตนิกาย	มหาวารวคฺค
องฺ.จตุก.	สุตฺตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย	จตุกนิบาต
องฺ.ปญฺจก.	สุตฺตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย	ปญฺจกนิบาต
องฺ.ฉกฺก.	สุตฺตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย	ฉกฺกนิบาต
องฺ.อฏฺฐก.	สุตฺตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย	อฏฺฐกนิบาต
องฺ.ทสก.	สุตฺตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย	ทสกนิบาต
ขุ.เถร.	สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	เถรคาถา
ขุ.ป.	สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ปฏิสมฺภิทามคฺค
พระอภิธรรมปิฎก			
อภิ.วิ.	อภิธมฺมปิฎก	วิภงฺค	

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สงฺ.	อภิธมฺมปิฎก	ธมฺมสงฺคณี	อฎฺฐสาลินีอฎฺฐกถา

ปกรณวิเสส

มิลินฺท.	มิลินฺทปกรณ
วิสุทฺธิ.	วิสุทธิมคฺ
สงฺคห.	อภิธมฺมตฺถสงฺคห

ฎีกาปกรณ์วิเสส

วิภาวินี.	อภิธมฺมตถสงฺคหวิภาวินีฎีกา

สำหรับตัวเลขที่อยู่หลังชื่อย่อของคัมภีร์ใช้ 3 แบบ คือ เล่ม/ข้อ/หน้า ตัวอย่างเช่น ที.ม. 10/167/112. หมายถึง สุตฺตนฺตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวคฺค เล่มที่ 10/ข้อที่167/หน้าที่ 112.

สำหรับตัวเลขที่อยู่หลังชื่อย่อคัมภีร์อรรถกถานั้นมีเลข 2 ตอน คือ เล่ม/หน้า ตัวอย่างเช่น อภิ.สงฺ.อ. 01/211. หมายถึง อภิธรรมปิฎก อัฏฐสาลินี อรรถกถาธรรมสังคณี เล่มที่ 1/หน้าที่ 211.

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย..... ก

บทคัดย่อภาษาอังกฤษ..... ข

กิตติกรรมประกาศ..... ง

สารบัญคำย่อ..... จ

สารบัญ..... ช

สารบัญแผนภูมิ..... ฎ

บทที่ 1 บทนำ..... 1

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา..... 1

1.2 ปัญหาของการวิจัย..... 2

1.3 วัตถุประสงค์ของการวิจัย..... 2

1.4 ขอบเขตของการวิจัย..... 2

1.5 วิธีดำเนินการวิจัย..... 3

1.6 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง..... 4

1.7 กรอบแนวคิดในการวิจัย..... 14

1.8 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ..... 15

1.9 นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย..... 16

บทที่ 2 กุศลจิตในคัมภีร์พระพุทธศาสนา..... 18

2.1 ความหมายของกุศลจิตในคัมภีร์พระพุทธศาสนา..... 18

2.1.1 ความหมายในคัมภีร์พระไตรปิฎก..... 18

2.1.2 ความหมายในคัมภีร์อรรถกถา..... 18

2.1.3 ความหมายตามรูปศัพท์บาลี..... 19

2.1.4 ความหมายในพจนานุกรมพุทธศาสน์..... 19

สารบัญ

หน้า

2.1.5 ความหมายในธรรมาภิธานพจนานุกรม..... 20
2.1.6 ความหมายในหนังสือทั่วไป..... 21
2.2 กุศลจิตในคัมภีร์พระไตรปิฎก..... 21
2.2.1 กุศลจิตระดับเบื้องต้น..... 21
2.2.2. กุศลจิตระดับกลาง..... 32
2.2.3 กุศลจิตระดับสูง..... 35
2.3 สรุปผลการศึกษา..... 72

บทที่ 3 กุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ..... 74

3.1 ความหมายของกุศลจิต..... 75
3.2 กุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ..... 75
3.2.1 มหากุศลจิต 8..... 75
3.2.2 รูปวจรกุศลจิต 5..... 76
3.2.3 อรูปาวจรกุศลจิต 4..... 76
3.2.4 มรรคจิต 4 หรือ 20..... 76
3.3 มหากุศลจิต..... 77
3.3.1 อธิบายมหากุศลจิต..... 77
3.3.2 มหากุศลจิต 8 ดวง 78
3.4 มหัคคตจิต..... 80
3.4.1 รูปาวจรกุศลจิต 5 80
3.4.2 อรูปาวจรกุศลจิต 4 87
3.5 มรรคจิต 4 หรือ 20 89
3.5.1 อธิบายมรรคจิต 4 90
3.6 สรุปผลการศึกษา..... 91

สารบัญ

หน้า

บทที่ 4 วิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ..... 93

4.1 วิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตระดับเบื้องต้น..... 93

4.1.1 การพัฒนากุศลจิตระดับเบื้องต้น (มหากุศลจิต 8)..... 93

1) ความเด่นและความแตกต่างของกุศลจิตระดับเบื้องต้น..... 95

2) การประยุกต์ใช้และประโยชน์เชิงปฏิบัติของกุศลจิตระดับเบื้องต้น..... 96

4.2 วิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตระดับกลาง 98

4.2.1 การพัฒนากุศลจิตระดับกลาง (รูปาวจรกุศลจิต)..... 98

1) ความเด่นและความแตกต่างของกุศลระดับกลาง (รูปาวจรกุศลจิต)... 100

2) การประยุกต์ใช้และประโยชน์เชิงปฏิบัติของกุศลจิตระดับกลาง (รูปาวจรกุศลจิต)..... 101

4.2.2 การพัฒนากุศลจิตระดับกลาง (อรูปาวจรกุศลจิต)..... 101

1) ความเด่นและความแตกต่างของกุศลจิตระดับกลาง (อรูปาวจรกุศลจิต)..... 103

2) การประยุกต์ใช้และประโยชน์เชิงปฏิบัติเชิงกุศลจิตระดับกลาง (อรูปาวจรกุศลจิต)..... 103

4.3 วิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตระดับสูง 104

4.3.1 การพัฒนากุศลจิตระดับสูง (มรรคจิต 4)..... 104

1) ความเด่นและความแตกต่างของกุศลจิตระดับสูง (มรรคจิต)..... 109

2) การประยุกต์ใช้และประโยชน์เชิงปฏิบัติของกุศลจิตระดับสูง (มรรคจิต)110

4.4 วิธีและขั้นตอนการพัฒนาจิต..... 110

4.4.1 ขั้นตอนการพัฒนากุศลจิตระดับเบื้องต้น (มหากุศลจิต 8)..... 110

4.4.2 ขั้นตอนการพัฒนากุศลจิตระดับกลาง (รูปาวจรกุศลจิต 5)..... 111

(อรูปาวจรกุศลจิต 4)..... 112

4.4.3 ขั้นตอนการพัฒนากุศลจิตระดับสูง (มรรคจิต 4 หรือ 20)..... 115

4.4.4 ตัวอย่างบุคคลในพุทธกาล 116

สารบัญ

หน้า

4.5 สรุปผลการวิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ..... 118

บทที่ 5 สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ..... 119

5.1 สรุปผลการวิจัย..... 119

5.1.1 กุศลจิตในคัมภีร์พระพุทธศาสนา..... 119

5.1.2 กุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ..... 120

5.1.3 วิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ..... 122

5.2 ข้อเสนอแนะ..... 123

5.2.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย..... 123

5.2.2 ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย..... 123

บรรณานุกรม..... 124

ภาคผนวก..... 128

ภาคผนวก ก รายนามผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องมือ..... 129

ภาคผนวก ข หนังสือขอความอนุเคราะห์ผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องมือ..... 131

ภาคผนวก ค แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย..... 135

ภาคผนวก ง รายนามผู้ทรงคุณวุฒิผู้ในการสัมภาษณ์..... 140

ภาคผนวก จ หนังสือขอความอนุเคราะห์ผู้ทรงคุณวุฒิในการสัมภาษณ์..... 143

ภาคผนวก ฉ เอกสารรับรองผลการพิจารณาจริยธรรมในการวิจัยในคน..... 154

ประวัติผู้วิจัย..... 156

สารบัญแผนภูมิ

แผนภูมิที่ **หน้า**

1.1 แสดงกรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย..... 15

4.5 สรุปผลการวิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ..... 118

บทที่ 1
บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในสังคมปัจจุบัน สภาวะที่มีการแข่งขันของการทำงานทำให้เกิดช่องว่างทางอารมณ์ เกิดความเครียด ความขัดแย้ง หากเข้าใจว่า รู้จิตตัวเองว่าเกิดอกุศล หรือ กุศล ก็ตามดูตามรู้ดูสภาวธรรมจิตอย่างมีสติ จิตที่มีสมาธิจนวางใจเป็นอุเบกขา สามารถหยุดความอยากความทุกข์ได้ พิจารณาอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อย่าไปอยากก็ไม่ทุกข์ปลงตกพอคิดอย่างนี้ความทุกข์หายไป นี้คือสิ่งสำคัญอย่างมากที่ทำให้ผู้ที่มีภาวะทางอารมณ์ที่เจอกับปัญหาต่าง ๆ ในสังคมปัจจุบัน จะสามารถประคองสติเมื่อต้องเจอกับความไม่สมปรารถนา ความผิดหวัง เรื่องทุกข์ใจต่าง ๆ จากโลกของความเป็นจริงอย่างไม่ทุกข์ด้วยธรรมะของพระพุทธเจ้า

วิธีการได้รับความรู้ทางด้านพระพุทธศาสนานั้นจะต้องศึกษาเล่าเรียนคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าจากแหล่งที่น่าเชื่อถือได้ซึ่งมี 3 แนวทาง คือ 1) จากพระพุทธเจ้า 2) จากพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่มีการบันทึกจดจำเอาไว้ในพระไตรปิฎก และ 3) จากพระอริยสาวกของพระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์ นี่คือ แหล่งที่ให้ความรู้ที่แท้จริงทางพระพุทธศาสนา แก่ผู้ที่สนใจอยากได้ความรู้เพราะความรู้ทางพระพุทธศาสนามีคุณค่ามหาศาลยิ่งกว่าสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ในโลกนี้ ไม่ว่าจะมีคุณค่ามหาศาลเพียงใดก็สู้พระธรรมคำสั่งสอนไม่ได้ เพราะสิ่งต่าง ๆ ในโลกนี้ถึงแม้จะมีคุณค่ามหาศาลมากมายเท่าไรก็ตามก็ไม่สามารถดับความทุกข์ที่มีอยู่ในใจให้หมดสิ้นไปได้ มีเพียงความรู้ทางพระพุทธศาสนาเท่านั้นที่สามารถดับความทุกข์ต่าง ๆ ที่มีอยู่ภายในใจของสัตว์โลกทั้งหลายให้หมดสิ้นไปอย่างถาวรได้ จึงถือว่าเป็นความรู้ที่มีคุณค่ามหาศาลยิ่งกว่าความรู้ที่มีอยู่ในโลกนี้ วิธีดับทุกข์ทางใจเกิดจากความอยากหรือตัณหา ได้แก่ ความอยาก 3 อย่างนี้ (วิ.ม. 4/14/21) คือ กามตัณหา (ความอยากหารูปเสียงกลิ่นรสต่าง ๆ บ่อเกิดความอยากของใจก็จะเริ่มสั่นกระสับกระส่ายกระวนกระวายอยู่ไม่เป็นสุขแล้วพอไปหาสิ่งที่อยากได้มาเป็นสมบัติก็ต้องมาทุกข์เพราะสิ่งที่ได้มาเป็นสมบัติชั่วคราว เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) เมื่อรู้แล้วว่ากามตัณหา คือ อยากเสพรูป เสียง กลิ่น รส ต่าง ๆ หรือภวตัณหา ความอยากมีอยากเป็น และความอยากที่ 3 คือ วิภวตัณหา ความอยากไม่เป็นอยากไม่มี อยากไม่แก่ อยากไม่เจ็บ อยากไม่ตาย อยากไม่ทุกข์ยากลำบาก เป็นต้น คือ ความทุกข์ในใจ การที่จะดับทุกข์ในใจได้ต้องกำจัดความอยากทั้ง 3 นี้

พระอภิธรรมนั้น เป็นธรรมที่แสดงถึงความจริง 2 ประเภท (วรรณสิทธิ ไวทยะเสวี, 2537) คือ ปรมัตถธรรม กับบัญญัติธรรม 1. ปรมัตถธรรม หรือ ปรมัตถสัจจะ คือธรรมชาติอันประเสริฐที่เป็นความจริงซึ่งปฏิเสธสัตว์และชีวิต ได้แก่ ธรรมชาติที่เป็นความจริง ที่ไม่มีการผันแปร หรือ ไม่มีความวิปริตด้วยประการใด ๆ ได้แก่ จิต เจตสิก รูป นิพพาน รู้ปรมัตถธรรม มีประโยชน์อย่างยิ่ง คือ ทำให้พ้นทุกข์ได้แน่นอน ในพระพุทธศาสนาแสดงส่วนประกอบชีวิต มีรูป นาม คือ รูป จิต และเจตสิก หรือขันธ์ทั้ง 5 พระพุทธศาสนาจำกัดคำว่าจิตทางธาตุรู้หรือธาตุคิดที่เปลี่ยนแปลงเมื่อรับอารมณ์ ที่เรียกว่าเจตสิก จะเกิดดับพร้อมกันกับจิต จิตปรมัตถธรรม 4 มี 89 หรือ 121 ดวง แต่ในวิจัยนี้จะต้องการศึกษา เรื่องกุศลจิตในอภิธัมมัตถสังคหะ โดยกุศลจิต มีทั้งหมด 21 หรือ 37 ดวง เช่น มหากุศลจิต ย่อมเกิดขึ้นเพราะอาศัยอดีต และปัจจุบัน 5 ประการ คือ 1. ปุพฺเพกตปุญฺญตา เคยได้สร้างบุญไว้แต่ชาติปางก่อน 2. ปฏิรูปเทสวาส ได้อยู่ในประเทศที่สมควร (มีพระพุทธศาสนา) 3. สปฺปุริสปนิสฺสย ได้คบหากับสัปบุรุษ 4. สทฺธมฺมสฺสวน ได้ฟังธรรมของสัปบุรุษ 5. อตฺตสมฺมาปณิธิ ตั้งตนไว้ชอบ

ด้วยเหตุผลดังกล่าว ผู้วิจัยจึงสนใจทำการวิจัยเรื่อง การศึกษาเชิงวิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตในคัมภีร์พระอภิธัมมัตถสังคหะนี้ เพื่อเป็นประโยชน์ในการพัฒนาชีวิตตามแนวพระพุทธศาสนา เพื่อให้รู้และเข้าใจการเกิดขึ้นของกุศลจิตที่ทำให้ชีวิตมีความสุข เพราะการมีจิตที่เป็นกุศล

1.2 ปัญหาในการวิจัย

1.2.1 กุศลจิตในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นอย่างไร

1.2.2 กุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะเป็นอย่างไร

1.2.3 ผลการวิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะเป็นอย่างไร

1.3 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1.3.1 เพื่อศึกษาคำสอนเรื่องกุศลจิตในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

1.3.2 เพื่อศึกษากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ

1.3.3 เพื่อวิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ

1.4 ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาจากเอกสารตำราวิชาการทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องโดยมีขอบเขตการวิจัย ดังต่อไปนี้

1.4.1 ขอบเขตด้านเนื้อหา

1) ศึกษาคำสอนเรื่องกุศลจิตในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ที่ปรากฏในเอกสารชั้น ปฐมภูมิ โดยใช้คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณ ปีพุทธศักราช 2539 และอรถกถาพระไตรปิฎก คัมภีร์มิลินทปัญญา คัมภีร์วิสุทธิมรรค ด้วยวิธีศึกษาค้นคว้าจากหนังสือต่าง ๆ

2) ศึกษากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะเพื่อให้เห็นการเกิดขึ้นของกุศลจิต ด้วยวิธีศึกษาค้นคว้าจากคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ และเอกสารที่เกี่ยวข้อง

3) วิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ

1.4.2 ขอบเขตด้านผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ

1) พระสงฆ์ผู้ทรงความรู้ด้านพระพุทธศาสนา จำนวน 5 รูป/คน

2) กลุ่มผู้เชี่ยวชาญด้านพระอภิธรรม จำนวน 5 รูป/คน

1.4.3 ขอบเขตด้านระยะเวลา

ตั้งแต่เดือน เมษายน 2567 จนถึง กรกฎาคม 2567

1.5 วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) แบบเอกสาร (Documentary Research) ซึ่งมีการศึกษาตามขั้นตอนวิธีในการวิจัย การศึกษาเชิงวิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ ดังนี้

1.5.1 วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 เพื่อศึกษาคำสอนเรื่องกุศลจิตในคัมภีร์พระพุทธศาสนา มีวิธีดำเนินงานวิจัยดังนี้

1) ค้นคว้ารวบรวมคำสอนเรื่องกุศลจิตในคัมภีร์พระพุทธศาสนาข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, และจากหลักฐานคำสอนอรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และปกรณ์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

1.5.2 วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 เพื่อศึกษากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ

1) ค้นคว้ารวบรวมกุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะข้อมูลจากเอกสารทุติยภูมิ (Secondary Source) วิเคราะห์จากวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 ได้แก่ คัมภีร์พระอภิธัมมัตถสังคหะ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค และเอกสารอื่น ๆ อันเป็นผลงานของผู้เชี่ยวชาญทางพระพุทธศาสนาที่เป็นที่ยอมรับในวงการวิชาการโดยทั่วไป

1.5.3 วัตถุประสงค์ข้อที่ 3 เพื่อวิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตในคัมภีร์พระอภิธัมมัตถสังคหะ มีวิธีดำเนินการดังนี้

1) ตั้งประเด็น ในการวิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตความแตกต่างของกุศลจิตแต่ละขั้นเชิงปฏิบัติ เพื่อให้ได้แนวทางปฏิบัติของกุศลจิตในพระพุทธศาสนาจึงออกแบบสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิในทางพระพุทธศาสนา จำนวน 10 รูป/คน แบ่งเป็น 2 กลุ่ม

กลุ่มที่ 1. พระสงฆ์ผู้ทรงความรู้ด้านพระพุทธศาสนา จำนวน 5 รูป/คน

กลุ่มที่ 2. กลุ่มผู้เชี่ยวชาญด้านพระอภิธรรม จำนวน 5 รูป/คน

2) ศึกษาข้อมูลจากแหล่งต่าง ๆ นำมาวิเคราะห์แล้วสรุปรวมข้อมูลทั้งหมดที่ได้จากการค้นคว้าเพื่อเรียบเรียงเป็นวิทยานิพนธ์

1.6 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้จำแนกกลุ่มของเอกสารและงานวิจัยเป็น 2 กลุ่ม

1.6.1 เอกสารที่เกี่ยวข้อง

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (2554, หน้า 19) ได้ทรงนิพนธ์ไว้ใน “หนังสือเรื่องจิตศึกษา” ว่า จิตเป็นวิญญาณธาตุเพราะฉะนั้น ธรรมโอสถ คือ ธรรมนั้นเอง ที่เป็นยารักษาโรคกิเลสของบุคคล สำหรับที่จะดับตัณหา ดับราคะหรือโลภะ โทสะ โมหะ ตามที่ได้ยกมากล่าวนี้ก็เพื่อแสดงว่า ในบุคคลเรานี้ยังมีอีกสิ่งหนึ่งที่เรียกว่าจิต ซึ่งไม่มีสัณฐาน อาศัยอยู่กับกายอันนี้ซึ่งรวมเข้าก็เป็นธาตุ 6 และจิตนี้ก็เป็นวิญญาณธาตุ และธาตุอีก 5 ข้อที่กล่าวมาข้างต้นนั้นก็รวมกันเข้าเป็นกาย วิญญาณธาตุก็เป็นจิต กายและจิตนี้อาศัยกันอยู่ จึงเป็นบุคคล ถ้าหากว่ากายแตกทำลาย จิตก็ต้องเคลื่อนออกไป เพราะฉะนั้น เมื่อกายรวมเข้ามาธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศรวมเข้ามาตั้งต้นแต่ในครรภ์ของมารดา จิตก็ปฏิสนธิเรียกว่า ปฏิสนธิจิต และในที่สุดเมื่อร่างกายนี้แตกสลายคือธาตุที่รวมกันเข้านี้ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศแตกสลาย จิตก็เคลื่อนออกไปเรียกว่า จุติจิต ทีแรกก็เป็นปฏิสนธิจิต จิตปฏิสนธิประกอบเข้ามา และเมื่อกายแตกสลายจิตก็เคลื่อนเรียกว่าจุติจิต จิตเคลื่อนหรือความเคลื่อนของจิตในที่สุด จิตนี้ท่านแสดงไว้ในตำราศัพท์ รวมเข้าก็มีความหมาย 3 อย่าง คือ หนึ่ง คิดหรือรู้ สอง สั่งสม และสาม วิจิตร คือ แตกต่างกันหลายอย่างหลายประการ

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ (2558, หน้า 9) ท่านกล่าวไว้ใน “หนังสือเรื่องปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ 1-2-6 จิต เจตสิก รูป นิพพาน หลักสูตรอาภิธรรมมิกตรี” ว่า ชื่อว่า จิต เพราะทำให้กิริยาอาการวิจิตร (มุ่งหมายเฉพาะจิต 32 ดวง) หรือชื่อว่า จิต เพราะสภาพของตนเป็นวิจิตร (มุ่งหมายเอาจิตทั้งหมด 89 ดวง) วิปากจิตชื่อว่า จิต เพราะกุศลกรรม อกุศลกรรมและกิเลสเหล่านี้

เป็นผู้สั่งสมหรือวิปากจิตชื่อว่า จิต เพราะย่อมรักษาไว้ซึ่งร่างกายที่เกิดจากกุศลกรรม อกุศลกรรมและกิเลส วิญญาณใดย่อมทำให้ขันธสันดาน เกิดขึ้นติดต่อกันโดยไม่ขาดสาย ฉะนั้นวิญญาณนั้นชื่อว่า จิต

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ (2560, หน้า 66) ท่านได้กล่าวไว้ใน “หนังสือเรื่องปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ 9 เล่ม 1 สมถกรรมฐานทีปนี” ว่า เจตนาที่อยู่ในปฐมฌานกุศลนี้ไม่มีกามตัณหา คือ ความพอใจในกามคุณทั้ง 5 ฉะนั้นจึงไม่มีการส่งผลให้ปฐมฌานลาภีบุคคลได้บังเกิดในกามภูมิอีก แต่กลับส่งผลให้ไปบังเกิดในรูปภูมิ ฉะนั้นปฐมฌานกุศลนี้จึงได้ชื่อว่า รูปาวจรจิต สำหรับการปฏิบัติเพื่อจะให้ทุติยฌานเกิดขึ้นได้นั้น ในขั้นแรกฌาน-ลาภีบุคคลพึงกระทำปฐมฌานกุศลชวนะให้เกิดติดต่อกันอยู่ตลอด 1 วัน ถึง 7 วันเสียก่อน เพื่อจะได้อบรมจิตใจให้มีสมาธิกล้าแข็งขึ้น เพื่อเป็นบาทแห่งการฝึกหัดวสีภาวะ 5 ประการต่อไป ที่ต้องกระทำดังนี้เพราะการเจริญทุติยฌาน หรือตติยจตุตถปัญจมฌาน ให้เกิดต่อไปตามลำดับได้นั้น จำเป็นต้องอาศัยวสีภาวะทั้ง 5 นี้เป็นเหตุสำคัญ ถ้าขาดวสีภาวะทั้ง 5 นี้เสียแล้ว ฌานเบื้องบนก็เกิดขึ้นไม่ได้ วสีภาวะทั้ง 5 จะสำเร็จลงได้ก็ต้องอาศัย การเข้าปฐมฌานอยู่เสมอๆ เสียก่อน จนจิตใจมีสมาธิกล้าแข็งขึ้นความสามารถเข้าปฐมฌานได้ติดต่อกันอยู่เรื่อย ๆ ตลอด 1 วัน หรือ 7 วัน นี้แหละเป็นจิตที่มีสมาธิกล้าแข็งอันเป็นเหตุสำคัญขั้นแรก

หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต (2564, หน้า 50-51) ท่านได้กล่าวไว้ใน “หนังสือเรื่องมุตโตทัยยอดธรรมะพระอริยสงฆ์ 150 ปี ชาตกาลพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต พระพุทธศักราช 2413-2563” ว่า จิต เป็นสมบัติอันสำคัญมากในตัวเรา ที่ควรได้รับการเหลียวแล ด้วยวิธีเก็บรักษาให้ดี ควรสนใจรับผิดชอบต่อจิตอันเป็นสมบัติที่มีค่ายิ่งของตน วิธีที่ควรกับจิตโดยเฉพาะ ก็คือภาวนาฝึกหัดภาวนาในโอกาสอันควร ตรวจดูจิตว่ามีอะไรบกพร่องและเสียไป จะได้ซ่อมสุขภาพจิต คือ นั่งพินิจพิจารณาดูสังขารภายใน คือ ความคิดปรุงแต่งของจิตว่าคิดอะไรบ้าง ในวันและเวลาที่นั่ง ๆ มีสารประโยชน์ไหม คิดแส่หาเรื่อง หาโทษ ขนทุกข์มาเผาตนอยู่นั้น พอรู้ผิดถูกของตัวบ้างไหม พิจารณาสังขารภายนอกว่ามีความเจริญขึ้นหรือเจริญลง สังขารร่างกายมีอะไรใหม่ หรือมีความเก่าแก่ชราหลุดลงไป พยายามเตรียมตัวเตรียมใจเสียแต่เวลาที่พอจะทำได้ ตายแล้วจะเสียการ ให้ท่องอยู่ในใจเสมอว่า เรามีความแก่ ความเจ็บ ความตาย อยู่ประจำตัวทั่วหน้ากัน ป่าช้าอันเป็นที่เผาศพภายนอกและป่าช้าที่ฝังศพภายในคือตัวเราเอง เป็นป่าช้าร้อยแปดพันเก้าแห่งศพ ที่นำมาฝังหรือบรรจุจะอยู่ในตัวเราตลอดเวลา ทั้งศพเก่าศพใหม่ทุกวัน พิจารณาธรรมสังเวช พิจารณาความตายเป็นอารมณ์ย่อมมีทางถอดถอนความเผลอเย่อหยิ่งในวันในชีวิต และวิทยฐานะต่าง ๆ ออกได้ จะเห็นโทษแห่งความบกพร่องของตัวและพยายามแก้ไขได้เป็นลำดับมากกว่าจะไปเห็นโทษของคนอื่นแล้วมานินทาเขา ซึ่งเป็นความไม่ดีใส่ตน นี่คือการภาวนาคือวิธีเตือนตน สั่งสอนตน ตรวจตาดูความบกพร่องของตน ว่าควรแก้ไขจุดใดตรงไหนบ้าง ใช้ความพิจารณาอยู่ทำนองนี้เรื่อย ๆ ด้วยวิธีสมาธิภาวนาบ้าง ด้วยการรำพึงในอิริยาบถต่าง ๆ บ้าง ใจจะสงบเย็น ไม่ลำพองผยองตัว และความทุกข์มาเผาลนตัวเอง เป็นผู้รู้จักประมาณใน

หน้าที่การงาน ที่พอเหมาะพอดีแก่ตัว ทั้งทางกายและทางใจ ไม่ลืมตัวมั่วสุมในสิ่งที่เป็นหายนะต่าง ๆ คุณสมบัติของผู้ภาวนานี้มีมากมาย

พระมงคลธรรมวิธาน (2561, หน้า 51) ท่านได้กล่าวใน “หนังสือเรื่องทฤษฎีและการปฏิบัติกรรมฐาน” ว่า กรรมฐาน คือ ที่ตั้งแห่งการงาน อารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งการงานของใจ อุบายทางใจวิธีฝึกอบรมจิต กรรมฐานเป็นที่ตั้งแห่งการงานทางใจ ซึ่งหมายถึงการมีสติกำหนดรู้เท่าทันอารมณ์ที่เกิดขึ้น พระพุทธเจ้าขนานนามผู้รู้อารมณ์ว่าผู้ตื่น คือมีการตื่นตัวรู้ตัวอยู่เสมอซึ่งเป็นวิธีการฝึกจิตให้สงบและฉลาด ในพระพุทธศาสนาเรียกว่า “จิตภาวนา” การอบรมจิตหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “กรรมฐาน” คืองานที่ทำจิตให้สูงขึ้นให้ประเสริฐขึ้น ไม่ปล่อยให้จิตว่างงาน เพราะถ้าปล่อยให้จิตว่างงานจะก่อให้เกิดความยุ่งยาก เป็นทาสของกิเลสที่กลุ้มรุมใจจึงต้องฝึกจิตไม่ให้ว่างงานด้วยการให้จิตอยู่ในกรรมฐานเสมอ ๆ

วศิน อินทสระ (2545, หน้า 2) กล่าวไว้ใน “หนังสือเรื่องวิธีทำจิตให้บริสุทธิ์” ว่า จิตฺตํ มโน วิญฺญาณนฺติ อตฺถโตเอกํ คำว่า จิต มโน วิญญาณ มีความหมายอย่างเดียวกัน ด้วยใจความก็เป็นอย่างเดียวกัน เพราะฉะนั้นไม่ต้องแยก ไม่ต้องพยายามวิเคราะห์ศัพท์ แล้วตีความหมายไปตามการวิเคราะห์ ไม่ต้องพยายามผ่าเส้นผมเอาว่าคำนี้ท่านเรียกจิตบ้าง มโนบ้าง วิญญาณบ้าง มนัสบ้าง เรียกได้หลายอย่าง

อัคร ศุภเศรษฐ์ (2562, หน้า 26) กล่าวไว้ใน “หนังสือเรื่องการบริหารจิตใจ การรู้แจ้งด้วยจิต การบรรลุธรรม” ว่า จิตที่มีประสิทธิภาพโดยธรรมชาติมีคุณสมบัติสามประการ คือ เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ใครก็ตามที่ชำระจิตจนหมดผ่องใสอยู่ภายในแล้ว จิตนั้นจะเป็นธาตุรู้ที่ตื่นพร้อมอยู่เสมอ มีความเบิกบานอยู่ตลอดเวลา คุณสมบัติทั้งสามประการมีดังนี้ ประการแรก คือ การที่จิตเป็นผู้รู้นั้นรู้อะไรบ้าง สิ่งแรกที่จิตรู้คือ รู้จิตเอง คือความรู้ตัวของจิตหนึ่ง เมื่อจิตรู้ตัวเองแล้วมีความพร้อมที่จะรู้สิ่งอื่นได้ด้วย เพราะสภาพอันเป็นธาตุรู้ของจิตนั้นเมื่อรับการกระทบสิ่งใดแล้วก็จะสามารถรู้สิ่งนั้นได้ ดังนั้น สิ่งที่สองที่จิตรู้คือ รู้สิ่งที่ถูกรู้ เมื่อจิตรู้สิ่งอื่นด้วยจิตที่สมบูรณ์ จะรู้ความรู้ที่เกิดขึ้นเป็นสิ่งที่สาม ซึ่งมีองค์ประกอบขบวนการดังนี้ 1) ผู้รู้ 2) สิ่งที่ถูกรู้ 3) ความสัมพันธ์ระหว่างผู้รู้กับสิ่งที่ถูกรู้คือความรู้ ถ้าจิตทั้งสามประการ ทั้งผู้รู้ สิ่งที่ถูกรู้ และความรู้ที่เกิดขึ้นจิตนั้นจะไม่หลง คุณสมบัติประการที่สองของจิต คือ ความเป็นผู้ตื่นอยู่เสมอธรรมชาติของจิตบริสุทธิ์นั้นจะเป็นผู้ตื่นพร้อมอยู่เสมอ มีความสงบเย็น มีความคล่องแคล่วควรแก่งานพร้อมที่จะเผชิญกับสิ่งต่าง ๆ

วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ (2563, หน้า 86) กล่าวไว้ใน “หนังสือเรื่องพระอภิธรรมใครว่ายาก” ว่า กุศลกรรมทั้งหลาย มีทานกุศล ศีลกุศล ภาวนากุศล ที่มุ่งตรงต่อการลดกิเลส ละกิเลส ทำลายกิเลสอันเป็นเหตุให้พ้นจากการเวียนเกิดเวียนตายคือไม่มีขันธ์ 5 อีกต่อไป (พระนิพพาน) เรียกว่าติเหตุกกุศลกรรม ซึ่งเป็นกุศลกรรมที่ประกอบด้วยเหตุ 3 อันได้แก่ อโลภเหตุ (ไม่โลภ) อโทสเหตุ (ไม่โกรธ) และอโมหเหตุ (ไม่หลงผิด คือมีปัญญาเข้าประกอบ) การบริจาคทาน รักษาศีล

และการเจริญภาวนาที่มีปัญญาเข้าประกอบจะทำให้รู้เหตุ รู้ผล รู้วิธีวางใจ และตั้งความปรารถนาได้ถูกต้อง เป็นกุศลที่มีผลมาก มีอานิสงส์มากเพราะเป็น วิวัฏฏะกุศล คือเป็นกุศล ที่จะนำพาให้พ้นจากวัฏฏะหรือการเวียนเกิดเวียนตายได้ในที่สุด ผู้ที่มีปัญญาย่อมรู้ว่ากิเลสและกรรม (ทั้งกรรมดีและกรรมชั่ว) เป็นเหตุให้มีการเวียนเกิดเวียนตายอย่างไม่รู้จักจบสิ้น เมื่อมีเกิดก็ต้องมีทุกข์เป็นธรรมดา การที่จะพ้นทุกข์ได้คือต้องไม่เกิดอีก (ไม่มีขันธ์ 5 อีกต่อไป) ดังนั้นในการทำกุศลทุกครั้งจะต้องวางใจให้ถูกและรู้ว่าทำเพื่อลดกิเลสละกิเลสโดยมรรค-ผล-นิพพานเป็นเป้าหมาย หากมีปัญญาอย่างนี้ทุกครั้งที่ทำบุญทำกุศล ปัญญานี้ก็จะสนับสนุนให้ใกล้พระนิพพานเข้าไปทุกขณะ

จากเอกสารที่เกี่ยวข้องสรุปได้ว่า จิตนั้นเป็นสิ่งที่มีคุณค่าเป็นผู้รู้อารมณ์ รับอารมณ์อยู่เสมอ และสามารถจะพัฒนาจิตให้เป็นกุศลด้วยการเจริญกรรมฐานอย่างสม่ำเสมอเพื่อให้จิตฝึกฝนก้าวหน้าในการรู้ทันอารมณ์ที่เข้ามากระทบ จิตเมื่อมีอารมณ์ที่ดียังเจริญกุศลให้เกิดขึ้นเป็นการบริจาคทาน การรักษาศีล การเจริญภาวนาทำให้เกิดประโยชน์ทางสุขภาพกายสุขภาพใจที่ดีต่อตนเองและผู้อื่น ไม่ก่อให้เกิดความทุกข์หรือเวรกรรมกับตนเองและผู้อื่น การฝึกฝนอบรมจิตดูแลจิตตนเองให้เกิดความสงบเย็นอยู่เสมอนั้นทำให้จัดการอารมณ์ที่ไม่ดีที่จะเข้ามากระทบได้ จิตจะมีอารมณ์ที่ดีอยู่เสมอ

1.6.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แม่ชีสังวาลย์ บุญช่วย (2560) ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาโลภเจตสิกในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา” ผลการวิจัยพบว่า การปฏิบัติวิปัสสนาทั่วไปก็เกิดจากความอยากของตนเป็นพื้นฐาน และคิดว่าความอยาก ความพอใจนั้นเป็นกุศล ที่เกิดใกล้เคียงกันมากในขณะที่โลภะเกิดขึ้นและดับลง เจตนาเจตสิกที่เป็นกุศลเกิดต่อทันทีเพราะมีสติ และสัมปชัญญะเกิด ร่วมด้วย ฉะนั้นจะกล่าวว่าโลภะเป็นเหตุให้เกิดกุศลเจตนาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาก็ได้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงต้องการให้ผู้ปฏิบัติพบกับสภาวธรรมที่เป็นจริงด้วยปัญญาของตนเอง คือ ภาวนามยปัญญา พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมอบแบบฝึกหัดอันล้ำค่าผ่านหลักการทางสติปัฏฐาน 4 ด้วยการเริ่มค้นหาความจริงในกายก่อน เพราะกายเป็นของหยาบ พิจารณาได้ง่ายกว่า ร่างกาย ของคนทั้งหลายประกอบขึ้นด้วย กายและจิต ซึ่งเป็นที่มาของคำว่า กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน และธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน การปฏิบัติวิปัสสนา ภาวนา เป็นการเจริญปัญญา หรือการพัฒนาปัญญา หรือการอบรมปัญญา หรือการเห็นแจ้งด้วย ปัญญา คือความเห็นถูกต้องตามความเป็นจริงของสภาพธรรม เกิดความรู้เท่าทันสิ่งที่เกิดขึ้น เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง และมีใจเป็นอิสระไม่ถูกครอบงำด้วยกิเลสตัณหาและความทุกข์ทั้งหลาย วิปัสสนาภาวนาเป็นการอบรมเจริญปัญญา ถึงความเป็นวิปัสสนา คือ เห็นแจ้งประจักษ์แจ้งลักษณะ ของสภาพธรรมตามความเป็นจริงของสภาพธรรม เช่น สภาพธรรมที่เป็นนามธรรมก็เป็นนามธรรม สภาพธรรมที่เป็นรูปธรรมก็เป็นรูปธรรม สภาพธรรมที่เป็นนามธรรมเกิดแล้วก็ดับ สภาพธรรมที่เป็น รูปธรรมเกิดแล้วก็ดับ อยู่ในความไม่ใช่ตัวตน สัตว์ บุคคล เรา ของเรา เป็นไปตามธรรมชาติของธาตุ 6 คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ

วาโยธาตุ วิญญาณธาตุ และอากาสธาตุ 81 มีข้อน่าอัศจรรย์อยู่อย่างหนึ่งว่า คนเราในโลกนี้ล้วนแต่เกิดมาเป็นคนด้วยกันทั้งสิ้น แต่เหตุไฉนอัธยาศัยจิตใจจึงไม่เหมือนกัน แม้ที่สุดพี่น้องท้องเดียวกันก็ยังมีอัธยาศัยจิตใจแตกต่างกันไปได้ คือ บางคนมีอัธยาศัยใจคอดี บางคนก็ไม่ดี ที่เป็นเช่นนั้น ก็เพราะว่าเนื่องมาจากการกระทำ กุศลกรรม ของคนทั้งหลายในชาติปางก่อน ซึ่งเป็นตัวเหตุ นั้นได้กระทำลงไปไม่เหมือนกันนั้นเอง กล่าวคือ ในขณะที่กำลังบริจาคทานรักษาศีล หรือเจริญภาวนาอยู่นั้นกระแสจิตในขณะนั้น ย่อมปรากฏไปใน การอยากมีชื่อเสียงบ้าง อยากมีหน้ามีตาบ้าง อยากได้เสวยผลที่เป็นทิพยสมบัติ มนุษย์สมบัติบ้าง อัน เป็นตัว ตัณหา มีการถือว่าตัวเป็นนั้น เป็นนี้บ้าง อันเป็นตัวมานะ มีการถือตัวว่าเป็นตัวตนบ้าง อันเป็น ตัวทิฏฐิ อกุศลที่เกี่ยวเนื่องด้วย ตัณหา มานะ ทิฏฐิ เช่นนี้จึงเป็นเหตุให้ผู้นั้นเป็นคนมีราคะจริตในภพ ต่อไป ในจริตอื่นก็ทำนองเดียวกันนี้ พุทธศาสนิกชนผู้มีความประสงค์จะให้ตนเป็นคนมีนิสัยใจคอที่ เป็นจริตฝ่ายดีในภพข้างหน้าต่อไป ต้องหมั่นรักษาจิตใจตนไว้ให้ดีในขณะทำทาน รักษาศีล เจริญ ภาวนา

ธราพงษ์ ดวงคำ (2561) ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์เกณฑ์ตัดสินความดีในปรัชญาของเพลโตกับพุทธปรัชญาเถรวาท” ผลการวิจัยพบว่า ในพุทธปรัชญาเถรวาท ได้กล่าวถึงความดีและความชั่วของมนุษย์ มนุษย์ทุกคนสามารถพัฒนาจิตใจไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้ด้วยความเพียรของตนมีจุดมุ่งหมายสูงสุด (นิพพาน) ความหมายของความดี คือ ธรรมชาติที่ก่อประโยชน์สุขแก่ชีวิต การประกอบความดีนั้นให้ผลในหลายระดับทั้งสุขสมบูรณ์ในปัจจุบัน นำไปสู่สุคติโลกสวรรค์ จนถึงเป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้พบความสุขที่แท้จริงไม่มีทุกข์เจือ ในพระพุทธศาสนามีหลายคำที่ใช้หมายถึงความดี ได้แก่ บุญ กุศล ธัมมจริยา สุจริต กรณียะ เป็นต้น คำที่ใช้กล่าวถึงความดีเหล่านี้อาจมีความคล้ายคลึงกันแต่ระดับความลึกซึ้งนั้นแตกต่างกัน บุญ หมายถึงความดีมีลักษณะเป็นเครื่องชำระล้างกิเลสหรือ ความชั่วให้หมดไปจากจิตเปลี่ยนสภาพของจิตจากที่สกปรกให้สะอาดบริสุทธิ์ กุศล หมายถึง ความดีที่ต้องกระทำด้วยความรู้ มีความฉลาดในการทำความดี รู้จักทำความดีเพื่อตัดหรือกำจัดความชั่วให้ลดน้อยลง อีกทั้งยังต้องเฝ้าระวังป้องกันไม่ให้ความชั่วเข้ามาในจิตใจของเราด้วย ธัมมจริยา เป็นความดีที่แสดงออกมาเป็นพฤติกรรมที่ถูกต้อง ยุติธรรมและประกอบด้วยศีลธรรม สมจริยา เป็นการกระทำที่ต้องเป็นไปเพื่อการสงบระงับกิเลส ทำให้กิเลสน้อยลงถึงจะเรียกว่าเป็นการทำความดี กรณียะ หมายถึง การทำความดีที่ควรทำ พระพุทธศาสนาถือว่าความดีเป็นสิ่งที่ทุกคนควรทำ ซึ่งมนุษย์นั้นมีโอกาสทำได้มากกว่าสัตว์ประเภทอื่น เช่น การทำสมาธิ เป็นต้น ถ้าเรามองให้ลึกถึงเหตุและผลของความดี อย่างคำว่า “บุญ” ที่มีความหมายว่าดีนั้น มีนัยยะทั้งในดีส่วนเหตุและดีส่วนผล โดยดีส่วนเหตุนั้น มักใช้อธิบายในรูปของการกระทำความดี การประพฤติดี การประพฤติธรรม ส่วนดีส่วนผลก็จะอธิบายถึงผลที่เกิดขึ้น หรือผลที่ได้รับจากการประพฤติปฏิบัติดีนั้น ๆ ดังนั้นความหมายของความดีตามหลักพระพุทธศาสนา จึงมี 2 ลักษณะ คือ ความดีเชิงเหตุและความดีเชิงผล ความดีเชิงเหตุหรืออุปกรณ์นั้น ได้แก่ คุณธรรมและกุศลกรรม เป็นการกระทำที่ดีทั้งหลาย ซึ่งเป็น

เหตุให้ได้มาซึ่งผลดี ส่วนความดีเชิงผลนั้น ได้แก่ วิบาก หรือผลดีที่เกิดจากการประพฤติธรรม หรือการทำความดีในลักษณะต่าง ๆ ผลดีกล่าวนี้ในพระพุทธศาสนามักจะกล่าวถึงผลดี 2 ระดับ คือ ผลดีชั้นโลกียะ คือได้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ และผลดีชั้นโลกุตตระ คือ สิ้นชาติเข้าถึงนิพพานตามหลักพระพุทธศาสนาแล้ว เรื่องของความดีนั้นตั้งอยู่บนพื้นฐานของความจริง เป็นสิ่งที่มีที่เป็นไปตามธรรมชาติหรือตามสภาวะของมันเอง เมื่อประกอบเหตุดีย่อมได้รับผลที่ดี ความดีไม่ใช่สิ่งที่พระพุทธเจ้าหรือใครกำหนดขึ้น แต่เป็นสิ่งธรรมชาติที่พระพุทธองค์ทรงค้นพบหลักของความดีตามความเป็นจริงแล้วนำมาสอนหรือเปิดเผยให้ชาวโลกได้รับรู้ เพราะความดีทั้งส่วนเหตุและส่วนผลนั้นไม่ว่าใครจะรู้หรือไม่ก็ตาม ก็ยังคงมีอยู่และเป็นตามสภาพของมันอย่างไม่เปลี่ยนแปลง ดังที่พระพุทธเจ้าแสดงไว้ในธัมมนิยามสูตร

พระแวงชัย ธมฺมกาโม (หล้าลี) (2561) ศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนาคุณภาพชีวิตด้วยบุญกิริยาวัตถุ” ผลการวิจัยพบว่า 1) การพัฒนาคุณภาพชีวิต คือ กระบวนการเปลี่ยนแปลงการคิด การประพฤติ และการรับรู้ให้มีสภาพชีวิตที่มีลักษณะที่พึงประสงค์ในด้านอัตวิสัยและวัตถุวิสัย โดยครอบคลุมกิจกรรมของการพัฒนาใน 4 มิติ คือ (1) การพัฒนาทางกายภาพ โดยการพัฒนาทางกายให้มีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ และการมีสุขภาพร่างกายที่ดี (2) การพัฒนาทางสังคม โดยการปฏิบัติตนหรือใช้ชีวิตในสังคมให้อยู่ในกรอบของกฎหมาย กฎระเบียบ หรือกติกาทางสังคม (3) การพัฒนาทางจิตใจ ทำให้สภาพจิตที่ดี จิตใจมีความสุข สามารถควบคุมอารมณ์ของตนเองได้ดี และ (4) การพัฒนาทางปัญญา โดยการศึกษาหาความรู้ ความเข้าใจ และยังสามารถมองเห็นสรรพสิ่งต่าง ๆ ได้ตามความเป็นจริง 2) บุญกิริยาวัตถุ คือ กรอบของการทำความดีที่พระพุทธเจ้าทรงวางไว้ 3 ประการ คือ (1) ทานมัย การทำความดีด้วยการเผื่อแผ่แบ่งปันสิ่งของที่เป็นเครื่องปัจจัย 4 (2) สีลมัย การทำความดีด้วยการรักษาศีล มีระเบียบในการดำเนินชีวิต (3) ภาวนามัย การทำความดีด้วยการอบรมจิตให้สะอาด สว่าง สงบ เป็นการปฏิบัติโดยสมาธิภาวนาเพื่อฝึกจิตให้สงบ พระอรรถกถาจารย์ยังได้วางหลักการทำความดี เพิ่มจากแนวทางที่พระพุทธเจ้าทรงวางหลักการทำความดีไว้อีก 7 ประการ คือ (4) อปจายนมัย การทำความดีด้วยความประพฤตินอบน้อม ให้ความเคารพ มีความอ่อนโยน ให้เกียรติกัน (5) เวยยาวัจจมัย การทำความดีด้วยการช่วยเหลือสงเคราะห์สังคม (6) ปัตติทานมัย การทำความดีด้วยการแบ่งปันส่วนบุญแก่ผู้อื่นและการอุทิศส่วนกุศลให้ญาติที่ล่วงลับ (7) ปัตตานุโมทนามัย การทำความดีด้วยการยินดีในความดีของผู้อื่นที่กระทำ (8) ธัมมัสสวนมัย การทำความดีด้วยการฟังธรรม ด้วยความเคารพและตั้งใจ (9) ธัมมเทสนามัย การทำความดีด้วยการสอนธรรมเพื่อประโยชน์แก่ผู้ฟัง และ (10) ทิฏฐุชุกัมม์ การทำความดีด้วยการทำความเห็นถูกต้อง ตรงกับความเป็นจริงในเรื่องของกรรมและผลของกรรม 3) บูรณาการการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้วยบุญกิริยาวัตถุ เป็นการนำหลักบุญกิริยาวัตถุ 10 มาพัฒนาตนเองเพื่อให้เกิดคุณภาพชีวิตที่ดี ทั้งร่างกายและจิตใจ โดยครอบคลุมใน 4 มิติหลัก คือ กาย สังคม

จิตใจ และปัญญา โดยหลักของการพัฒนาสามารถแบ่งได้ 3 รูปแบบ คือ (1) การพัฒนาด้วยการแบ่งปัน ประกอบด้วยการบริจาคทาน การแบ่งปันความดี ละการยินดีและเห็นชอบในความดีที่ผู้อื่นกระทำ (2) การพัฒนาด้วยการมีศีล ประกอบด้วย การรักษาศีล การมีความอ่อนน้อม และการรู้จักช่วยเหลือขวนขวาย และ (3) การพัฒนาด้วยการฝึกอบรมจิตใจ ประกอบด้วย การเจริญภาวนา การหมั่นหาความรู้ด้วยการฟังธรรม การแนะนำหรือสอนในสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น และการทำความคิดเห็นให้ถูกต้อง 4) แนวทางและการสร้างองค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับ รูปแบบการบูรณาการการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้วยบุญกิริยาวัตถุ สามารถสังเคราะห์รูปแบบ (Model) ภายใต้คำว่า “UPW” ซึ่งประกอบไปด้วย (1) บำเพ็ญประโยชน์เกื้อกูลต่อสังคม (Usefulness) เป็นสังคมที่เกิดจากการพัฒนาด้วยการให้ทาน (2) สร้างสันติสุขในสังคม (Peacefulness) เป็นสังคมที่เกิดจากการรักษาศีลมุ่งเน้นให้สังคมเกิดสันติสุข (3) ดำเนินชีวิตด้วยสติปัญญา เกิดจากการที่บุคคลเจริญภาวนาอันจะส่งผลให้เกิดความรู้ที่มองเห็นความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับสิ่งต่าง ๆ ทำให้รู้จักวางท่าทีและปรับพฤติกรรมให้ชีวิตมนุษย์ได้รับการพัฒนาให้เกิดสุขสมบูรณ์ทั้งกายและใจ

พระสุเมธ สุเมโธ (มีเนตร), พระมหาประภาส ปริชาโน, สฤษฎ์ แพงทรัพย์ (2561) ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับอารมณ์ในพุทธปรัชญาเถรวาท” ผลการวิจัยเรื่องจิตในพุทธปรัชญาเถรวาท พบว่า จิต คือ ธาตุที่รู้อารมณ์หรือสิ่งที่รับรู้อารมณ์ จำอารมณ์และรู้อารมณ์ได้ในทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ จิตนั้นจะเกิดดับสืบต่อกันไปอย่างไม่ขาดสายและรวดเร็วมากดุจกระแสน้ำ คือเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป จิตสามารถฝึกฝนและพัฒนาได้จากจิตของปุถุชนที่อยู่ภายใต้การครอบงำของกิเลสจนถึงจิตของอริยบุคคลที่หลุดพ้นจากอำนาจของกิเลส, หลักคำสอนเรื่องอารมณ์ในพุทธปรัชญาเถรวาท คือ สภาวรูปกับนามที่จิตและเจตสิกเกาะเกี่ยวยึดหน่วงเหนี่ยวเข้ามาเป็นอารมณ์ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ และสิ่งใดก็ตาม ที่จิตสามารถรับรู้ได้สิ่งนั้นเรียกว่า “อารมณ์” อารมณ์มีลักษณะที่เกิดได้กับรูปและนามที่ปรากฏขึ้นทางอายตนะหรือทวารทั้ง 5 คือ ตา หู จมูก ลิ้นกาย และลักษณะภายในที่เป็นสภาวะนาม คือ เจตสิกส่วนที่นอนเนื่องอยู่ในขันธสันดานอันเป็นพื้นเพหรืออุปนิสัยเดิม เรียกว่า จริต 6 อย่างซึ่งแสดงออกมาทางพฤติกรรม มีทั้งทำให้จิตเกิดความปรารถนาน่ายินดี เรียกว่า อิฏฐารมณ์ เช่น ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข และทำให้จิตเกิดความไม่ปรารถนาในสิ่งร้าย เรียกว่า อนิฏฐารมณ์ คือ สิ่งที่อยู่ตรงข้ามกันกับอิฏฐารมณ์ ความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับอารมณ์ในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นกระบวนการรับรู้ที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องของจิตกับอารมณ์โดยอาศัยปัจจัย 3 ประการ คือทวาร 6 อารมณ์ 6 วิญญาณ 6 โดยทำหน้าที่การกระทบสัมผัสกันทำให้เกิดการรู้แจ้งสมบูรณ์ทางปัญจทวาร และมโนทวารทำหน้าที่รับใช้มนุษย์ 2 อย่างคือเป็นทางรับรู้โลกและหรือเป็นประตูที่มนุษย์จะเปิดออกไปรับอารมณ์ที่เป็นรสอร่อยของโลก, ความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับอารมณ์ด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิตได้แก่ การพัฒนากาย วาจา ซึ่งมีความ สัมพันธ์กันกับความเคยชินและศรัทธา,จิต สัมพันธ์กันกับสติ

เพื่อผูกจิตให้อยู่กับอารมณ์ที่จะทำให้เกิดสมาธิ, และปัญญามีความสัมพันธ์กันกับ ปรโตโฆสะ และโยนิโสมนสิการด้วยการลงมือปฏิบัติ ตามหลักของไตรสิกขา ได้แก่ศีล สมาธิ และปัญญา เพื่อมุ่งสู่เป้าหมายสูงสุดในพุทธปรัชญา คือความพ้นทุกข์อันเป็นความปรารถนาของผู้มีจิตและอารมณ์ เป็นหนึ่งเดียวกันเท่านั้น

ราเชนทร์ พงษ์วิทยานุสรณ์ (2561) ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาจิตในคัมภีร์ธัมมสังคณีตามหลักปรมัตถธรรม” ผลการวิจัยพบว่า จิตคือธรรมชาติที่รู้แจ้งอารมณ์ เป็นศาสตร์แห่งนามธรรม เพราะว่าจิตนี้เป็นธรรมชาติที่ดิ้นรน กวัดแกว่ง รักษายาก ห้ามยาก ธรรมชาติของจิตนี้ย่อมดิ้นรนไปมา เป็นธรรมชาติเที่ยวไปไกล เที่ยวไปดวงเดียวไม่มีรูปร่าง อาศัยอยู่ในถ้ำคือร่างกาย และจิตนี้เป็นธรรมชาติที่วิจิตรและทำสิ่งอื่น ๆ ให้วิจิตรด้วย กล่าวโดยชื่อจิตนี้มี 10 คือจิต มโน มานัส หทัย ปัณฑระมนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาณ วิญญาณขันธ์ และมโนวิญญาณธาตุอนึ่ง คำว่าจิต มโน วิญญาณ ดังนี้เป็นต้นโดยเนื้อความก็อันเดียวกัน คือความรู้แจ้งแต่ว่าโดยชาติเป็น 3 อย่างคือเป็นกุศล อกุศลและอัพยากฤต

ในคัมภีร์ธัมมสังคณีพระพุทธองค์จำแนกจิตตามหลักติกมาติกาในหมวดจิตตุปปาทกัณฑ์ เรียกว่ากุสลติกะ เป็นต้นคือ กุศล อกุศล อัพยากตะ ติกะที่ 1 หมวดกุศล คือสภาวธรรมที่เป็นกุศลที่สัมปยุตตด้วยกุศลธรรม มีอโลภะอโทสอโมหะ ติกะที่ 2 หมวดอกุศล คือสภาวธรรมที่เป็นอกุศลเป็นจิตที่ประกอบด้วยอกุศลเจตสิกธรรม คือเจตสิกฝ่ายที่ไม่สวยงาม หรือเจตสิกฝ่ายชั่ว มีโลภะ โทสะ โมหะ เป็นต้น ติกะที่ 3 อัพยากตะ คือสภาวธรรมที่ไม่ได้กระทำให้แจ้งโดยความเป็นกุศลและอกุศล แสดงโดยความเป็นอัพยากตะที่เป็นวิบากจิตและอัพยากตะที่เป็นกิริยาจิต ในคัมภีร์อัฏฐสาลินี กล่าวลักษณะของจิตเป็นต้นไว้ 4 ประการ คือจิตมีการรู้แจ้งอารมณ์ เป็นลักษณะ มีความเป็นหัวหน้าเป็นกิจ มีความเกี่ยวข้องกันสืบต่อกันเป็นปัจจุปัฏฐานคืออาการปรากฏ มีนามและรูปเป็นปทัฏฐานคือ เหตุใกล้

สุพัตรา กวีธนกุศล (2562) ศึกษาวิจัยเรื่อง “สภาวะจิตของมนุษย์ตามหลักพุทธศาสตร์” ผลการวิจัยพบว่า ประเภทจิตนั้นมีกลุ่มของจิต และองค์ประกอบที่คล้ายกัน ซึ่งสามารถอธิบายลักษณะแต่ละกลุ่มได้ดังนี้ 1) กลุ่มกุศลจิต คือ จิตดีงาม มีโสภณเจตสิกเข้าประกอบปรุงแต่งจิตให้ประพฤติเป็นไปเพื่อให้เกิดประโยชน์ปราศจากความเศร้าหมองเร่าร้อน ไม่มีโทษและให้ผลเป็นความสุข 2) กลุ่มอกุศลจิตคือจิตไม่ดีงาม มีอกุศลเจตสิกที่มีต้นเหตุจากความโลภ ความโกรธความหลงเข้าประกอบปรุงแต่งจิต ทำให้เกิดโทษ ส่งผลให้สัตว์ทั้งหลายได้รับความทุกข์ 3) กลุ่มวิบากจิต คือ จิตที่เป็นผลของกุศลจิต และอกุศลจิต ที่ถึง ความสุกงอมและหมดกำลังลง ไม่มีการขวนขวายให้เกิดบุญหรือบาป ทำหน้าที่เพียงผลิตผลให้ออกมาเท่านั้น 4) กลุ่มกิริยาจิต คือ จิตที่เกิดในสันดานของพระอรหันต์เท่านั้น เป็นเพียงจิตที่ทำหน้าที่รับอารมณ์ผ่านมาทางทวารทั้ง 6 หรือทำหน้าที่ให้สำเร็จลงเท่านั้น ไม่มีผลที่เกิดจากการกระทำ ดังนั้น กลุ่มกุศลจิตและกลุ่มอกุศลจิตเป็นจิตที่มนุษย์ทำให้เกิดขึ้น

เองทั้งที่รู้และไม่รู้ สร้างผลกระทบตามมาเป็นคุณและโทษที่ทำให้มนุษย์เรายังต้องเผชิญกับความสุข ความทุกข์ อีกทั้งยังเป็นต้นเหตุสำคัญที่ทำให้มนุษย์ต้องเวียนว่ายอยู่วัฏฏสังสารนี้ไม่จบสิ้น

แม่ชีบุญช่วย ศรีเปรม (2563) ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์จิตที่ปรากฏในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ” ผลการวิจัยพบว่า กุศลจิตมีความสัมพันธ์กับเจตสิกเพราะกุศลจิตก็เป็นส่วนหนึ่งของกามาวจรจิตซึ่งเป็นฝ่ายกุศล ซึ่งเป็นจิตที่ดีงาม ในฐานะที่เป็นสหชาติคือ เกิดร่วมกันกุศลจิต 21 เกิดพร้อมกันกับอัญญสมานเจตสิก 13 โสภณเจตสิก 25 กุศลจิตเป็นจิตที่ดีงามจึงประกอบกับโสภณจิตเจตสิก เช่น สัทธาเจตสิก อโทสเจตสิก สติเจตสิก เป็นต้น ประกอบอยู่ด้วยกันในลักษณะที่กลมกลืนกัน ไม่สามารถแยกออกได้ว่า ส่วนไหนเป็นจิต ส่วนไหนเป็นเจตสิก กุศลจิตเป็นจิตฝ่ายดี เมื่อเกิดพร้อมกับโสภณเจตสิกก็จะทำให้จิตผ่องใส ไม่เศร้าหมอง เป็นจิตที่ไม่มีโทษและให้ผลเป็นความสุข กุศลจิตประกอบกับโสภณจิต เช่น สัทธา อโลภะ อโทสะ อโมหะคือปัญญาเจตสิก รู้ชัดว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตน กุศลในโลกุตตรจิต มีปัญญารู้ชัดในวิปัสสนาญาณ จิตจะเกิดขึ้นโดยปราศจากเจตสิกนั้นไม่ได้เลย จิตและเจตสิกต่างก็อาศัยรูปเกิด จิตสามารถทำรูป (ร่างกาย) ที่เกิดจากการกระทำทางกาย วาจา ให้มีความงดงามหรือเศร้าหมองไปตามอำนาจของจิตได้

แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม (2563) ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องจิตในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท” ผลการวิจัยพบว่า 1) ในคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎก คัมภีร์อรรถกถาอัฏฐสาลินี คัมภีร์วิสุทธิมรรค คัมภีร์อภิธรรมาวตาร คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ คัมภีร์อภิธรรมมัตถวิภาวินีฎีกา คัมภีร์ปรมัตถทีปนี และตำรา ปรมัตถโชติกะแสดงจำนวนจิต 89 ดวง หรือ 121 ดวง ทั้งหมดมีชื่อเรียกตามหน้าที่และลักษณะ อาการที่เกิดขึ้น แบ่งกลุ่มจิตที่เป็นเหตุ จิตที่เป็นผล จิตที่ไม่เป็นเหตุและผล มีทั้งหมด 4 ระดับคือ 1. ระดับเบื้องต้น 2. ระดับกลาง 3. ระดับสูง 4. ระดับสูงที่สุด สำหรับในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ปรากฏชื่อว่า จิต มโน วิญญาณเท่านั้นไม่ปรากฏจำนวนของจิต 2) การที่จิตแสดงพฤติกรรมด้านดี พฤติกรรมด้านไม่ดีหรือพฤติกรรมระดับกลางนั้น อันเนื่องมาจากเจตสิกจำนวน 52 ดวง อันเป็นรากฐานให้เกิดพฤติกรรม 3) การพัฒนาจิตให้มีคุณค่าทางจริยธรรมคือการพัฒนาจิตระดับเบื้องต้นให้มีความผ่องใส ตามรักษาจิตที่ผ่องใสให้มีความผ่องใสได้นานโดยการฝึกกรรมฐานเพื่อนำไปสู่ความสุขทางจิตอย่าง ยั่งยืน

พระมนตรี อนามโย (สกุลประสิทธิ์) (2563) ศึกษาวิจัยเรื่อง “ประโยชน์การบรรลุธรรมของพุทธสาวกฝ่ายคฤหัสถ์” ผลการวิจัยพบว่า พุทธสาวกฝ่ายคฤหัสถ์ผู้บรรลุเป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนาส่วนมากได้ฟังพระธรรมเทศนาจากพระพุทธเจ้าโดยตรง และมีบางส่วนฟังธรรมจากพระพุทธสาวกซึ่งพระธรรมเทศนาที่พุทธสาวกฝ่ายคฤหัสถ์ได้ฟังนั้นส่วนมากจะเป็นอนุปุพพิกถา 5 และอริยสัจ 4 ในขณะที่ฟังธรรมอยู่นั้นพุทธสาวกฝ่ายคฤหัสถ์ได้ใช้จิตพิจารณาใคร่ครวญตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา จนสามารถพัฒนาจิตของตนบรรลุเป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนาได้ในที่สุด การฝึกฝนอบรมจิตให้เกิดปัญญาเป็นสิ่งที่สำคัญมากในศาสนาเพราะการ

อบรมจิตให้เกิดปัญญานั้นเป็นอาวุธที่สำคัญในการกำจัดกิเลสเพื่อก้าวพ้นจิตแห่งปุถุชนไปสู่จิตแห่งอริยที่สมบูรณ์

สุพัตรา กวีธนกุล, สิริวัฒน์ ศรีเครือดง, และวิชชุดา ฐิติโชติรัตนา (2563) ศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนารูปแบบการเปลี่ยนผ่านทางจิตตามหลักพุทธจิตวิทยา” ผลการวิจัยพบว่า ผลการวิเคราะห์แนวทางการพัฒนาการเปลี่ยนผ่านทางจิตตามหลักพุทธจิตวิทยาจำแนกตามประเภทจริต มีเป้าหมายคือ ทั้ง 6 จริต ยังเป็นปุถุชนยังไม่สามารถพ้นอบายภูมิได้ ปุถุชนทั่วไปมีทั้ง 6 จริต อยู่ในตัวเอง การเปลี่ยนผ่านทางจิตแสดงว่าจิตจะต้องถูกพัฒนาขึ้นไปอีกระดับ จึงจะถือว่ามีการเปลี่ยนผ่านทางจิต ดังนั้น เป้าหมายการพัฒนาการ เปลี่ยนผ่านทางจิตที่ชัดเจน คือ พัฒนาจิตให้พ้นจากอบายภูมิ หมายถึงไปสู่มรรคจิตดวงที่ 1 เป็น โสดาบันบุคคล ถึงจะถือว่าเป็นการเปลี่ยนผ่านทางจิตอย่างแท้จริง และมีกระบวนการให้เกิดการเปลี่ยนผ่านทางจิต คือ มรรคมีองค์ 8

พระครูปริยัติวีรธรรม, วิเชียร ชาบุตรบุณฑริก, บรรพต แคไธสง (2564) ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาแนวคิดเรื่องจิตในพุทธปรัชญาเถรวาท ศึกษาแนวคิดเรื่องจิตในปรัชญาสำนักจิตนิยมตะวันตก” ผลการวิจัยพบว่า ในพุทธปรัชญาเถรวาท จิต หมายถึง ความคิด ธรรมชาติที่รู้อารมณ์ มีการรับรู้อารมณ์ทั้งภายนอกและภายในอยู่เสมอ วิถีจิตเป็นสังขารธรรมที่ถูกปรุงแต่ง มีลักษณะเกิดดับ ต่อเนื่องไม่ขาดสาย จิตหรือวิญญาณมีธรรมชาติรู้ แต่ธรรมชาติของจิตเองหาได้เป็นเพียงแค่รู้ เพียงอย่างเดียวไม่ แต่มีเจตสิกอันได้แก่เวทนา สัญญา สังขารที่ประกอบปรุงแต่งเกิดขึ้นและ ดับไปพร้อมกับจิตด้วย ส่วนภวังคจิตมีการทำหน้าที่สืบต่อภพชาติต่อเนื่องกันไป ในปรัชญาสำนักจิตนิยมตะวันตก จิตเป็นความแท้จริงเพียงสิ่งเดียว สสารเป็น เพียงปรากฏการณ์ของจิตเท่านั้น คุณค่าเป็นสิ่งที่มีอยู่จริง เช่น ความดี ความงาม ความถูก ความผิด จิตมีลักษณะเป็นนิรันดร์มีอยู่จริง ๆ ไม่ใช่สิ่งที่สมมติขึ้น ไม่ใช่ขึ้นอยู่กับความพอใจ ของผู้ตัดสิน ความแท้จริงมีเพียงจิตอย่างเดียว เรียกว่า สิ่งสมบูรณ์ แบ่งออกเป็น 3 ระยะ จิตดั้งเดิมเป็นจิตบริสุทธิ์ จิตขัดแย้งเป็นการแสดงตัวออกมาเป็นสสาร และจิตสังเคราะห์เป็นสสารสำนึกตัวเองว่าเป็นจิต แม้ว่ามนุษย์เราจะประกอบด้วยร่างกายและจิตวิญญาณ แต่ส่วน ที่เป็นตัวบงการร่างกายหรือบังคับให้ร่างกายแสดงพฤติกรรมต่าง ๆ ออกมานั่นคือ จิต การวิจัยนี้เปรียบเทียบแนวคิดเรื่องจิตใน 4 ประเด็น คือ ธรรมชาติของจิต ความสัมพันธ์ระหว่างกายและจิต เจตจำนงเสรี และอมตภาพของจิต ในด้านความเหมือนกัน พุทธปรัชญาเถรวาทและปรัชญาจิตนิยมตะวันตกมองว่าจิตเป็นนามธรรม ไม่มีสรีระร่างกาย ไม่มีรูปร่างสัณฐาน ไม่มีน้ำหนัก ไม่มีสี ไม่มีกลิ่น ไม่มีการกินที่ และเชื่อว่าชีวิตประกอบด้วย ร่างกายและจิต เมื่อร่างกายสลายหรือตาย จิตยังอยู่ไม่สูญสลายตามร่างกาย ส่วนในด้านความแตกต่าง พุทธปรัชญาเถรวาทมองว่า จิตมีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไปตลอดเวลา ดำรงอยู่ภายใต้หลักไตรลักษณ์ คืออนิจจัง ทุกขังและอนัตตา ส่วนปรัชญาจิตนิยมตะวันตกมองว่า จิตเป็นลักษณะที่เที่ยงแท้และเป็นอมตะ เพราะเป็นวิญญาณที่ได้รับมาจากสิ่งสมบูรณ์คือพระเจ้า

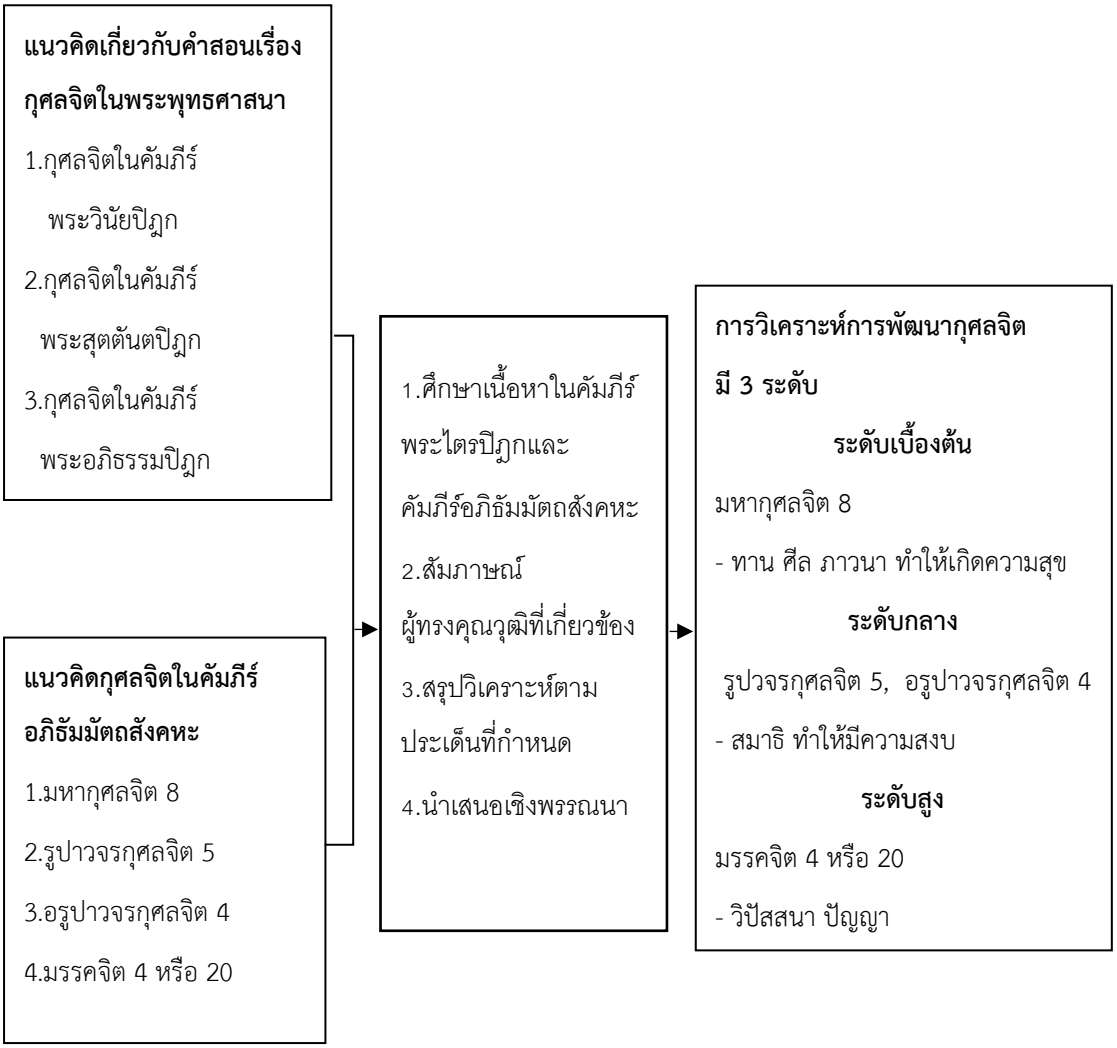
ชัยภัทร ชุติคามี, พระครูธรรมธรชัยวิชิต ชยาภินนฺโท, หมายชวัญพุทธ กล้าจน (2565) ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาปัจจัยเกื้อหนุนในการขัดเกลากิเลสของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรม” ผลการวิจัยพบว่า 1) ปัจจัยเกื้อหนุนในการขัดเกลากิเลสตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง เหตุช่วยให้เกิดการปฏิบัติไตรสิกขา เพื่อลดความโลภ โกรธ หลง ประกอบด้วย ปรโตโฆสะด้วยการคบสัตบุรุษและได้ฟังสัทธรรมจนเกิดศรัทธา ปฏิบัติศีลร่วมกับมิตรดี ทำอปริหานิยธรรมด้วยสารณียธรรม อาศัยองค์ประกอบที่เหมาะควร สุขภาพดี ไม่เบียดเบียน ทำสิ่งเหมาะควร กินอาหารวันละมื้อ โยนิโสมนสิการ เป็นคนตรง ไม่ประมาทในกุศล มีสติสัมปชัญญะ สันโดษด้วยปัจจัยสี่ มีความเพียร มีปัญญาอ่านกิเลส มีอริยทรัพย์ ทำเหตุแห่งปัญญา และมีธรรมเป็นที่พึ่ง 2) ปัจจัยเกื้อหนุนในการขัดเกลากิเลสของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรมมีทั้งหมด 18 ปัจจัย ประกอบด้วย เคารพผู้นำมีศีล มีมิตรดี เคารพมติหมู่มิตรดี อยู่ในองค์ประกอบที่ดี พึ่งตนด้านสุขภาพได้ มีศีล พัฒนาศักยภาพพึ่งตน ฝึกกินอาหารวันละมื้อ เห็นคุณค่าการเสียสละ เป็นคนตรง ขวนขวายทำประโยชน์ตนและผู้อื่น มีสติสัมปชัญญะ พอเพียง เพียรลดกิเลส อ่านสภาวธรรมเป็น มีผลการลดกิเลส เข้าหาผู้มีศีล และพึ่งธรรมในตน 3) ปัจจัยเกื้อหนุนในการขัดเกลากิเลสของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรมมีความสอดคล้องตามหลักไตรสิกขาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องสรุปได้ว่า กุศลจิตเป็นการรับอารมณ์ฝ่ายดี ทำให้เกิดกายกรรม 3 ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติผิดทางกาม วจีกรรม 4 ไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดเพ้อเจ้อ มโนกรรม 3 ไม่โลภอยากได้ของเขา ไม่พยาบาทปองร้ายเขา มีสัมมาทิฏฐิ กุศลจิตที่เกิดขึ้นมานั้นมีความอยากทำเป็นตัวเริ่มก่อนและดับลง มีเจตนาฝ่ายดีเกิดขึ้นจึงสามารถทำกุศลต่าง ๆ ให้เกิดขึ้นได้ จิตนั้นสามารถพัฒนาให้ดีได้ด้วยไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา

1.7 กรอบแนวคิดในการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ” ผู้วิจัยได้ใช้กรอบแนวคิดจาก ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย 2539 ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารขั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ได้แก่ คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ เป็นต้น ศึกษาค้นคว้าหนังสือเอกสารสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ แล้วสามารถสรุปเป็นกรอบแนวคิดได้ ดังนี้

แผนภูมิที่ 1.1 แสดงกรอบแนวคิดที่ใช้ในวิจัย

1.8 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1.8.1 ทำให้ทราบคำสอนเรื่องกุศลจิตในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

1.8.2 ทำให้ทราบเรื่องกุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ

1.8.3 ทำให้ทราบผลการวิเคราะห์เรื่องการพัฒนากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ (ประโยชน์เชิงปฏิบัติ 10) เกี่ยวกับกระบวนการเกิดขึ้นของกุศลจิต จุดเด่นความแตกต่างของกุศลจิต

1.9 นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

การพัฒนา หมายถึง การทำความดีขึ้นจากเดิมจากกุศลจิตของปุถุชน เป็นพระโสดาบัน เป็นพระสกทาคามี พระอนาคามี พระอรหัตต์

กุศลจิตระดับเบื้องต้น หมายถึง มหากุศลจิต 8 ที่เกิดจากจิตที่ทำกุศลทั้งหลายให้เกิดบุญ หรือความดีงาม อันมีหลักธรรมกุศลกรรมบถ 10 ประการเป็นต้น

กุศลจิตระดับกลาง หมายถึง รูปวจรกุศลจิต 5 และอรูปาวจรกุศลจิต จิตที่พัฒนาจากจิตที่มีศีลแล้วเจริญกุศลเบื้องต้นดีแล้ว มาเจริญสมาธิ หรือเจริญสมถกรรมฐาน สามารถข่มกิเลสระดับกลาง คือ นิวรณ์ 5 ได้

กุศลจิตระดับสูง หมายถึง มรรคจิต จิตที่เป็นผู้ได้มีการบำเพ็ญมีปัญญาในอริยมรรค 8 เป็นผู้มีฌานเจริญสมาธิตั้งมั่นมีพระนิพพานเป็นอารมณ์ ระงับกิเลสนิวรณ์ได้ ยกจิตขึ้นสู่วิปัสสนาภาวนา พิจารณา อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เห็นถึงความเป็นจริง ถึงความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่แน่นอน สามารถประหาณกิเลสอย่างละเอียดได้

คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ หมายถึง คัมภีร์หนึ่งในพระพุทธศาสนาที่อธิบายพระอภิธรรม จัดอยู่ในหมวดคัมภีร์ปกรณวิเสส ประเภทสังคหะ คือ การจำแนกธรรม เป็นผลงานรจนาโดยพระอนุรุทธเถระ เพื่อจัดรวบรวมการอธิบายหลักธรรมทั้งหลายที่แสดงในพระอภิธรรมปิฎก ให้เป็นหมวดหมู่ใหม่ เหมาะเป็นตำราสำหรับผู้ที่เริ่มต้น ใช้เป็นคู่มือประกอบการศึกษาพระอภิธรรมร่วมกับการศึกษาพระอภิธรรมปิฎก การรวบรวมเนื้อความของพระอภิธรรม คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน

ฌาน หมายถึง การเพ่งอารมณ์เพื่อให้จิตแนบอยู่ในอารมณ์กรรมฐาน ได้แก่ การที่จิตเข้าไปเพ่งอารมณ์ มีปฐวีกสิณ เป็นต้น ด้วยอำนาจของอัปปนาสมาธิอย่างหนึ่งและหมายถึงธรรมชาติที่เป็นเครื่องแผดเผาธรรมที่เป็นข้าศึกต่อการเพ่งอารมณ์เพื่อให้ฌานจิตเกิดอีกอย่างหนึ่ง

รูปาวจรกุศลจิต หมายถึง จิตที่เกิดขึ้นโดยการเจริญสมถภาวนา ซึ่งย่อมต้องอาศัยบัญญัติของรูปธรรม อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นอารมณ์ จิตที่เริ่มเพ่งจับบัญญัติอารมณ์ในตอนแรกนี้ ย่อมเป็นมหากุศลจิต สมาธิที่ประกอบกับมหากุศลจิตอยู่ในขั้นบริกรรมสมาธิกับอุปจารสมาธิ เมื่อเจริญภาวนาสมาธิจนแนบแน่นเข้าถึงอัปปนาสมาธิแล้ว จิตจะเปลี่ยนจากมหากุศลจิต เป็นรูปาวจรกุศลจิต ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน 5 เป็นกุศลจิตชนิดที่จะส่งผลให้ปฏิสนธิเป็นรูปพรหมในภูมิต่าง ๆ ได้ตามสมควรแก่ฌานจิตนั้น ๆ

อรูปาวจรกุศลจิต หมายถึง จิตที่เจริญสมถภาวนาจนถึงอรูปฌาน เป็นไปพร้อมด้วยการปรุงแต่งอรูปกุศลไว้ให้ได้รับสมบัติเป็นอรูปพรหมในพรหมโลก หรืออรูปภูมิมี 4 ดวง 1. อุเบกขา เอกัคคตา เป็นอากาสานัญจายตนฌานกุศล 2. อุเบกขา เอกัคคตาเป็นวิญญาณัญจายตนฌานกุศล 3. อุเบกขา

เอกัคคตาเป็นอากิญจัญญายตนฌานกุศล 4. อุเบกขา เอกัคคตา เป็นเนวสัญญายตนฌานกุศล

มรรคจิต หมายถึง จิตมีนิพพานเป็นอารมณ์และทำหน้าที่ประหาณกิเลส (การทำลายกิเลส)

การวิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตระดับเบื้องต้น หมายถึง การพัฒนากุศลจิตด้วยหลักบุญกิริยาวัตถุ 3 คือ ทาน ศีล ภาวนา โดยเป็นหลักธรรมเบื้องต้นของการพัฒนาจิตให้เกิดความดี และต้องตั้งอยู่ในพื้นฐานของกุศลมูล 3 อย่าง อันได้แก่ อโลภะ อโทสะ อโมหะ ดังนั้น ทาน คือ การให้ด้วยความไม่ตระหนี่ ศีล คือความประพฤติทางกาย วาจา ใจ ด้วยความเป็นปกติ และภาวนาที่เกิดจากการฝึกจิตให้ตั้งมั่นในเบื้องต้น ซึ่งทั้ง 3 หลักธรรมนี้เป็นหลักธรรมที่ทำให้กุศลจิตพึงเกิดขึ้น เรียกว่าเป็นการพัฒนากุศลจิตระดับในเบื้องต้น

การวิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตระดับกลาง หมายถึง การพัฒนากุศลจิตด้วยการเจริญสมาธิ เพื่อให้จิตเกิดความสงบด้วยการใช้สมาธิข่มนิวรณ์ 5 อันได้แก่ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจะกุกกุจจะ วิจิกิจฉา ฉะนั้น การพัฒนากุศลจิตด้วยสมาธิมีขั้นตอนในการปฏิบัติ คือ การเจริญสมาธิในส่วนที่เรียกว่า สมถ 40 หรือ กรรมฐาน 40 อันเป็นหัวใจสำคัญในการพัฒนากุศลจิตในระดับกลาง

การวิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตระดับสูง หมายถึง การพัฒนากุศลจิตด้วยการเจริญสติปัฏฐาน 4 โดยใช้สติกำหนดระลึกรู้สิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง โดยไม่ถูกครอบงำด้วยความยินดียินร้าย คือ วงจรปฏิจจสมุปบาท เพื่อให้เห็นไตรลักษณ์ หรือสามัญลักษณะจนคลายตวามยึดติดกิเลสทั้งปวง ได้แก่ 1) กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือการใช้สติตั้งมั่นในการพิจารณากายในกายซึ่งเป็นรูปธรรม 2) เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือการใช้สติตั้งมั่นในการพิจารณาเวทนาในเวทนาซึ่งเป็นนามธรรม 3) จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ การใช้สติตั้งมั่นในการพิจารณาจิตในจิต ซึ่งเป็นนามธรรม 4) ธรรมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือการใช้สติตั้งมั่นในการพิจารณาธรรมในธรรม ซึ่งเป็นทั้งรูปธรรมและนามธรรม เข้าถึงความเป็นพระอริยบุคคล 4 ประเภท มีพระนิพพานเป็นจุดหมายสูงสุด

บทที่ 2
กุศลจิตในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเรื่องหัวใจของพระพุทธศาสนาไว้ว่า การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตให้ผ่องใส นี้เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าในเรื่องกุศลการไม่ทำบาปทั้งปวง คือ 1. การรักษาศีล ละเว้นการฆ่าสัตว์ ละเว้นการลักทรัพย์ ละเว้นการพูดปด ละเว้นจากการประพฤติในกาม ละเว้นจากการดื่มสุราของมึนเมา นี้คือพื้นฐานของศีลเบื้องต้นของฆราวาส ยังรักษาศีลให้ละเอียดขึ้นได้อีกแบบเนกขัมมะเป็นศีล 8 ศีล 10 หรือศีลของพระภิกษุ ถือศีล 227 เป็นการประพฤติพรหมจรรย์ขัดเกลากิเลสตามลำดับ ๆ ไป 2. การทำกุศลให้ถึงพร้อม คือการทำความดีแบ่งปันสิ่งของทำทานให้แก่ผู้อื่น เสียสละ มีความเพียรในการทำความดีให้เกิดขึ้น มีความอดทนต่อความลำบากเพื่อรักษาความดี 3. ทำจิตให้บริสุทธิ์ คือการทำสมาธิทำจิตใจให้ปราศจากความโลภ ความอยากได้ ความโกรธความพยาบาทประทุษร้าย ความหลงต่อชีวิต

ในคัมภีร์พระไตรปิฎกได้อธิบายไว้ว่า “ธรรมที่เป็นกุศลเกิดขึ้นจากรากเหง้าของกุศล 3 อย่าง คือ อโลภะ ความไม่โลภ, อโทสะ ความไม่โกรธ, อโมหะ ความไม่หลง ; กองแห่งเวทนา กองแห่งสัญญา กองแห่งสังขาร กองแห่งวิญญาณ ที่ประกอบด้วยรากเหง้าของกุศลนั้น ; การกระทำทางกาย ทางวาจา ทางใจ” (ที.ปา.11/394/292)

2.1 ความหมายของกุศลจิตในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

2.1.1 ความหมายในคัมภีร์พระไตรปิฎก

บรรดาสภาวธรรมที่เป็นกุศลเหล่านั้น กุศลมูลคือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ ในกุศลมูลนั้น อโลภะ เป็นความไม่โลภ กิริยาที่ไม่โลภ ภาวะที่ไม่โลภ ความไม่กำหนัด กิริยาที่ไม่กำหนัด ภาวะที่ไม่กำหนัด ความไม่เพ่งเล็ง อโทสะ เป็นความไม่คิดประทุษร้าย กิริยาที่ไม่คิดประทุษร้าย ภาวะที่ไม่คิดประทุษร้าย ความไม่คิดพยาบาท ความไม่คิดเบียดเบียน อโมหะ เป็นปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ (อภิ.สงฺ. 34/293/272-273)

2.1.2 ความหมายในคัมภีร์อรรถกถา

คัมภีร์อัฏฐสาลินี อรรถกถาแห่งพระอภิธรรมปิฎก ปรากฏความหมายของคำว่า กุศล ไว้ว่า กุศล ด้วย อรรถทั้งหลายมีการตัดบาปทั้งหลายเป็นต้น อีกอย่างหนึ่ง ที่ชื่อว่า กุศล ด้วยอรรถว่าความไม่มีโรค ด้วยอรรถว่าไม่มีโทษ และด้วยอรรถว่าเกิดจากความฉลาด บัณฑิตพึงทราบจิต ชื่อว่า

กุศล ด้วยอรรถว่าความไม่มีโรค เพราะไม่มีความกระสับกระส่ายเพราะกิเลส ไม่มีความป่วยไข้เพราะกิเลส ไม่มีพยาธิ คือกิเลสในอรูปธรรมเลย เหมือนคำที่ท่านกล่าวว่า ชื่อว่า กุศล ด้วยอรรถว่า ไม่มีโรค เพราะไม่มีความกระสับกระส่ายในร่างกาย เพราะไม่มีความป่วยไข้ เพราะไม่มีพยาธิในร่างกาย ดุจในคำว่า ความว่า “ความไม่มีโรค กุสลํ มีแก่ท่านผู้เจริญบ้างแลหรือ” ส่วนจิตชื่อว่า กุศล ด้วยอรรถว่าความไม่มีโทษที่ควรเว้นกิเลส โทษที่ประทุษร้ายคือกิเลส และโทษที่กระวนกระวาย คือกิเลส. ปัญญาท่านเรียกว่า โกสัลละ (ความเป็นผู้ฉลาด) จิต ที่ชื่อว่า กุศล ด้วยอรรถว่า เกิดจากความฉลาด เพราะเกิดขึ้นจากปัญญาชื่อว่า โกสัลละ (อภิ.สง.อ. 01/211)

2.1.3 ความหมายตามรูปศัพท์บาลี

“**กุศล**” (–**ศล ศ** ศาลา) บาลีเป็น “**กุสล**” (–**สล ส** เสือ) อ่านว่า กุ-สะ-ละ รากศัพท์มาจาก(1) **กุส** (กิเลส; หญ้าคา; โรค) + **ลุ** (ธาตุ = ตัด) + **อ** ปัจจัย, “ลบสระหน้า” คือลบ **อุ** ที่ **ลุ** (**ลุ** > **ล**) : **กุส** + **ลุ** = **กุสลุ** > **กุสล** + **อ** = **กุสล** แปลตามศัพท์ว่า (1) “กรรมดีที่ตัดกิเลสอันนอนเนื่องอยู่ในสันดาน” (2) “กรรมที่ตัดบาปธรรมได้เหมือนหญ้าคา” (“ธรรมที่ตัดความชั่วอันเป็นดุจหญ้าคา”) (3) “ภาวะที่ตัดโรคอันนอนเนื่องอยู่ในร่างกายออกไปได้” (ตามข้อ (3) นี้หมายถึงความไม่มีโรค) (2) **กุ** (แทนศัพท์ “**กุจฺฉิต**” = น่าเกลียด, น่ารังเกียจ) + **สลฺ** (ธาตุ = หวั่นไหว; ปิด, ป้องกัน) + **อ** ปัจจัย : **กุ** + **สลฺ** = **กุสล** + **อ** = **กุสล** แปลตามศัพท์ว่า (1) “กรรมที่ยังบาปธรรมอันน่ารังเกียจให้หวั่นไหว” (2) “กรรมเป็นเครื่องปิดประตูอบายที่น่ารังเกียจ” (3) **กุส** (ญาณ, ความรู้) + **ลา** (ธาตุ = ถือเอา) + **อ** ปัจจัย, “ลบสระหน้า” คือลบ **อา** ที่ **ลา** (**ลา** > **ล**) : **กุส** + **ลา** = **กุสลา** > **กุสล** + **อ** = **กุสล** แปลตามศัพท์ว่า (1) “กรรมที่พึงถือเอาได้ด้วยญาณที่ทำให้บาปเบาบาง” (“ความรู้ที่ทำความชั่วร้ายให้เบาบาง”) (2) “ผู้ถือเอากิจทั้งปวงด้วยปัญญา”

“**กุสล**” ถ้าเป็นคำนาม (นปุงสกลิงค์) หมายถึง ความดีงาม, กรรมดี, สิ่งที่ดี, กุศลกรรม, บุญ “**กุสล**” ถ้าเป็นคุณศัพท์ มีความหมายว่า ฉลาด, เฉียบแหลม, สันทัด, ชำนาญ; ดีงาม, ถูกต้อง, เป็นกุศล (clever, skilful, expert; good, right, meritorious) บาลี “**กุสล**” เราใช้อิงสันสกฤตเป็น “**กุศล**” พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554 บอกไว้ว่า “**กุศล** : (คำนาม) สิ่งที่ดีที่ชอบ, บุญ. (คำวิเศษณ์) ฉลาด. (ส.; ป. กุสล).”

2.1.4 ความหมายในพจนานุกรมพุทธศาสน์

กุศล หมายความว่า “สภาวะที่เกี่ยวตัดสลัดทิ้งสิ่งเลวร้ายอันน่ารังเกียจ” “ความรู้ที่ทำความชั่วร้ายให้เบาบาง” “ธรรมที่ตัดความชั่วอันเป็นดุจหญ้าคา” สภาวะหรือการกระทำที่ฉลาด กอปรด้วยปัญญา หรือเกิดจากปัญญา เกื้อกูล เอื้อต่อสุขภาพ ไม่เสียหายไร้โทษ ดีงาม เป็นบุญ มีผลเป็นสุข, ความดี(กุศลธรรม), กรรมดี(กุศลกรรม) ตามปกติ กุศล กับ บุญ เป็นคำที่ใช้แทนกันได้ แต่ กุศล มีความหมายกว้างกว่า คือ กุศล มีทั้งโลกิยะ (กามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร) และโลกุตตระ ส่วนบุญ โดยทั่วไปใช้กับโลกิยกุศล ถ้าจะหมายถึงระดับโลกุตตระ มักต้องมีคำขยายกำกับไว้ด้วย

เช่นว่า “โลกุตตรบุญ” พูดอีกอย่างหนึ่งว่า บุญ มักใช้ในความหมายที่แคบกว่า หรือใช้ในขั้นต้น ๆ หมายถึงความดีที่ยังประกอบด้วยอุปธิ (โอปธิก) คือ ยังเป็นสภาพปรุงแต่งที่ก่อผลในทางพอกพูนให้เกิดสมบัติ อันได้แก่ความพรั่งพร้อม เช่น ร่างกายสวยงามสมบูรณ์ และมั่งมีทรัพย์สิน แต่ กุศล ครอบคลุมหรือเลยต่อไปถึงนิรูปธิ (ไร้อุปธิ) และเน้นที่นิรูปธินั้นคือมุ่งที่ภาวะไร้ปรุงแต่ง ความหลุดพ้นเป็นอิสระ โยงไปถึงนิพพาน พูดอย่างง่าย ๆ เช่นว่า บุญ มุ่งเอาความสะอาดหมดจดในแง่ที่สวยงามน่าชื่นชม แต่ กุศล มุ่งถึงความสะอาดหมดจดในแง่ที่เป็นความบริสุทธิ์ ไม่มีอะไรติดค้างปลอดโปร่งโล่ง ว่าง เป็นอิสระ ขอให้ดูตัวอย่างที่ บุญ กับ กุศล มาด้วยกันในคาถาต่อไปนี้ (ขุ.อิติ.25/262/290) กาเยน กุสลำ กตฺวา วาจาย กุสลำ พหุ มนสา กุสลำ กตฺวา อปฺปมาณำ นิรูปธึ ฯ ตโต โอปธิกำ ปุญฺญำ กตฺวา ทาเนน ตำ พหุ อญฺเญปิ มจฺเจ สทฺธมฺเม พฺรหฺมจริเย นิเวสย (ท่านจงทำให้มาก ทั้งด้วยกาย ด้วยวาจา และด้วยใจ ซึ่งกุศล อันประมาณมิได้ อัปปมาณ แปลว่า มากมาย ก็ได้เป็นโลกุตตระ ก็ได้ อันเป็นอุปธิ นิรูปธิ แต่นั้นท่านจงทำบุญ อันระคนอุปธิ ให้มาก ด้วยทาน แล้วจงบำเพ็ญธรรมทาน ชักจูงแม้คนอื่น ๆ ให้ตั้งอยู่ในพระสัทธรรม ในพรหมจริยะ) คาถานี้แม้จะเป็นคำแนะนำแก่เทวดาก็ใช้ได้ทั่วไป คือเป็นคำแนะนำสำหรับผู้ที่จะอยู่เป็นคฤหัสถ์ว่า ในด้านแรกหรือด้านหลัก ให้ทำกุศล ที่เป็นนิรูปธิ ซึ่งเป็นการศึกษาหรือปฏิบัติเพื่อให้ได้สาระของชีวิต โดยพัฒนาตนให้เป็นอริยชนโดยเฉพาะเป็นโสดาบัน จากนั้น อีกด้านหนึ่ง ในฐานะเป็นอริยชน ก็ทำความดีหรือกรรมสร้างสรรค์ต่าง ๆ อันเป็นบุญที่มีผลในทางอุปธิ เช่น ลาภ ยศ สรรเสริญ และความสุข ซึ่งเป็นไปตามธรรมดาของมัน และที่เป็นเรื่องสามัญในสังคมคฤหัสถ์ได้ ไม่เสียหาย เพราะเป็นผู้มีคุณความดีที่เป็นหลักประกันให้เกิดแต่ผลดีทั้งแก่ตนเองและแก่สังคมแล้ว ตรงข้ามกับ อกุศล บางแห่ง กุศลหมายถึง ความเกษม ความปลอดภัย สวัสดิภาพ ความหวังดี ความมีเมตตา (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ป.อ.ปยุตฺโต, 2563, หน้า 28-29)

2.1.5 ความหมายในธรรมาภิธานพจนานุกรม

คำว่า กุศล จากศัพท์บาลีว่า กุสล แปลว่า กำจัดชั่ว แยกศัพท์ออกเป็น กุ แปลว่า ชั่ว สล แปลว่า กำจัด อีกอย่างหนึ่งแปลว่า ตัดภาวะที่นอน คือ สยบอยู่ภายใน โดยอาการที่ชั่ว สะ แปลว่า นอน ละ แปลว่า ตัด อีกอย่างหนึ่งแปลว่า เก็บเกี่ยวด้วยญาณที่ทำความชั่วให้สิ้นสุด แยกศัพท์ออกไปเป็น กุสะ แปลว่า ฌานที่ทำความชั่วให้สิ้นสุด กุ ก็แปลว่า ชั่ว สะ ตัวนั้นแปลว่า ให้สิ้นสุดเป็นชื่อของฌานหรือของปัญญา ละ ก็แปลว่า เก็บเกี่ยว โดยความก็คือเก็บเกี่ยวด้วยปัญญา สองอรรถหลังนี้ สะ แปลว่า ตัด อย่างหนึ่ง แปลว่า เกี่ยว อย่างหนึ่ง ที่แปลว่าตัดนั้นก็หมายความว่า ตัดทิ้ง แต่ที่แปลว่าเกี่ยว ก็ตัดเหมือนกัน แต่ว่า ตัดเอามาไว้ เช่น เกี่ยวข้าว เกี่ยวเอามา นี้ตามศัพท์ แต่ถ้าว่าตามอรรถคือความหมายที่ใช้กันนั้น ใช้ในความหมายว่า ความไม่มีโรคเหมือนอย่างเช่นจะทักกันว่าสบายดีหรือก็ถามว่าเป็นกุศลหรือ? ในความหมายว่าไม่มีโทษ ว่าฉลาดและว่ากรรมที่มีสุขเป็นวิบาก ในความหมายที่ใช้เรียกว่า กุศล ในที่นี้ ก็หมายถึง ธัมมะ หรือหมายถึง กรรมที่เป็น อนวัชชะ คือไม่มีโทษ และมีสุขเป็นวิบาก (สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, 2552, หน้า 47)

2.1.6 ความหมายในหนังสือทั่วไป

กุศลจิต แปลว่า จิตที่เป็นกุศล คือฝ่ายดี (สุชีพ ปุญญานุภาพ, 2553, หน้า 28) ซึ่งกล่าวได้ว่า การพัฒนาจิตใจ มีเจตจำนงที่เป็นตัวชี้นำกำหนดพฤติกรรมสภาพจิตที่พอใจมีความสุขทำให้พฤติกรรมมีความมั่นคงทางปัญญาที่จะทำงานได้ผลและพัฒนาไปได้ต้องอาศัยสภาพจิตใจที่เหมาะควรด้วยการพัฒนาภาวะจิตทั้งด้านคุณภาพสมรรถภาพและสุขภาพให้จิตใจที่ดีงามเข้มแข็งมีความสุขและมีสภาพเอื้อพร้อมพร้อมต่อการใช้งานทางปัญญาเรียกว่า สมาธิ (สาราณียานุสรณ์ ศาสตรดุษฎีบัณฑิต, 2557, หน้า 52)

2.2 กุศลจิตในคัมภีร์พระไตรปิฎก

พระพุทธเจ้าได้ตรัสคำสอนเรื่องกุศลไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย บุคคลเมื่อจะกล่าวถึงกองกุศลจะกล่าวให้ถูกต้อง พึงกล่าวถึงสติปัฏฐาน 4 ประการ เพราะกองกุศลทั้งสิ้นนี้ก็ คือ สติปัฏฐาน 4 ประการ สติปัฏฐานมีอะไรบ้าง คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ 1. พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ 2. พิจารณาเวทนาในเวทนาทั้งหลาย ฯลฯ 3. พิจารณาเห็นจิตในจิต ฯลฯ 4. พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ ภิกษุทั้งหลาย บุคคลเมื่อจะกล่าวถึงกองกุศล จะกล่าวให้ถูกต้อง พึงกล่าวถึงสติปัฏฐาน 4 ประการนี้ เพราะกองกุศลทั้งสิ้นนี้ก็ คือ สติปัฏฐาน 4 ประการ” (สำ.ม. 19/411/268) พระไตรปิฎกเป็นคัมภีร์ที่รวบรวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเมื่อยังทรงพระชนม์อยู่แก่เหล่าพระภิกษุสาวก และพุทธศาสนิกชน ให้ประพฤติตนเป็นคนดีอยู่ในศีลธรรม พัฒนาจิตให้ดีขึ้นด้วยพระวินัยที่ทรงแสดงไว้ดีแล้วให้แก่บรรพชิต และคฤหัสถ์ ประพฤติปฏิบัติตามฐานะของตน พระองค์ทรงเมตตาเทศนาธรรมโปรดเทวดา มนุษย์ และหมู่สัตว์ ให้สามารถบำเพ็ญกุศลให้งอกงามในพระสูตรที่ทรงแสดงไว้ดีแล้ว เพื่อระงับซึ่งกิเลสของเวไนยสัตว์อันอยู่ในภูมิที่เป็นอยู่ให้เจริญตามระดับจนถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะ ผู้วิจัยจึงไว้ศึกษากุศลจิตในพระไตรปิฎกอันประกอบด้วย พระวินัยปิฎก พระสุตตันปิฎก พระอภิธรรมปิฎก ซึ่งมีรายละเอียดของเนื้อหาดังต่อไปนี้

2.2.1 กุศลจิตระดับเบื้องต้น

ความมีเจตนาอันเป็นกุศลเป็นลักษณะจิตของผู้ใฝ่รู้ใฝ่ดี กล่าวคือ กุศลจิตโดยมีลักษณะการแสดงออกทางพฤติกรรม ซึ่งปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระวินัยปิฎก โดยมีมุ่งหมายให้ปฏิบัติด้วยทางสายกลางทางแห่งความพอดีเป็นการสร้างกุศลทางจิต เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข โดยไม่เบียดเบียนทั้งทางกาย วาจา และใจ ยังประโยชน์เพื่อให้ก่อสติปัญญาในการพิจารณาให้เห็นแจ้งในสภาวธรรมหลุดพ้นจากทุกขเวทนาของขันธ์ 5 เพื่อพิจารณาเวทนาที่เกิดขึ้นในจิตใจตลอดจนได้พิจารณาความเป็นจริงที่เกิดขึ้น ความสุขที่เกิดขึ้นแล้วดับไป ในที่สุดเป็นความสุขเพียงชั่วคราวไม่เที่ยงแท้ มีเพียง

มัชฌิมาปฏิปทาเป็นทางสายเอกเป็นไปเพื่อกำจัดความทุกข์จากการเกิด แก่ เจ็บ ตาย มีดวงตาเห็นธรรมในการออกจากทุกข์ กุศลเกิดได้จากการทำทาน รักษาศีล มีใจไม่เศร้าหมองในกาม ระลึกถึงเนกขัมมะประโยชน์ของการปราศจากกาม เมื่อละจากโลกนี้แล้วจะไปสู่สวรรค์ ดังที่กล่าวมากุศลจิตจึงปรากฏอยู่ในพระสูตรดังต่อไปนี้

1. กุศลจิตในปัพพัชชากถา อนุปุพพิกถา

มนุษย์ให้นิยามความหมายของคุณค่าของชีวิตเป็นความสุขมากกว่าความทุกข์ และมนุษย์ต้องการความสุขปฏิเสธความทุกข์ด้วยเหตุนี้ความต้องการของมนุษย์จึงมีความแตกต่างกันไม่มีที่สิ้นสุดจึงเป็นสาเหตุที่ทำให้มนุษย์ตกอยู่ในกิเลสตัณหาจากความต้องการในสิ่งนั้น ๆ ซึ่งพระพุทธศาสนาจึงมีหลักคำสอนเพื่อเป็นหลักแนวทางให้มนุษย์เป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อเป็นการลดละกิเลส ให้จิตเป็นกุศลด้วยละความหมกมุ่นจากกามทั้งหลาย โดยยึดหลักธรรม ทาน ศีล สวรรค์ โทษแห่งกาม อานิสงส์ออกจากกาม และอริยสัจ 4 อันเป็นที่พึ่งทางจิตใจให้กับผู้ที่มีความวุ่นวายใจได้เข้าใจการมีชีวิตอยู่อย่างผู้ที่มีความสงบภายในอันได้แก่ การออกจากเรือนเพื่อศึกษาการปฏิบัติอย่างผู้ไม่ประมาทในการทำความดี ซึ่งปรากฏในหมวดปัพพัชชากถา เรื่องยสกุลบุตร พระพุทธเจ้าแสดงธรรมเรื่องทาน เรื่องการรักษาศีล เรื่องสวรรค์ เรื่องโทษความเศร้าหมองจากกาม การประพฤติตนออกจากกาม จึงทำให้ยสกุลบุตรมีจิตที่ปราศจากนิวรณ์ผ่องใส แล้วทรงเทศนาคือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ธรรมจักษุอันปราศจากมลทิน สมดังพุทธพจน์ที่ว่า

> “ยสะ ที่นี่ ไม่วุ่นวาย ที่นี่ ไม่ขัดข้อง มาเถิด ยสะ จงนั่งลง เราจักแสดงธรรมแก่เธอ” พระผู้มีพระภาคได้ตรัสอนุปุพพิกถา คือ ทรงประกาศ (1) ทานกถา (เรื่องทาน) (2) สีลกถา (เรื่องศีล) (3) สัคคกถา (เรื่องสวรรค์) (4) กามาทีนวกถา (เรื่องโทษ ความต่ำทราม ความเศร้าหมองแห่งกาม) (5) เนกขัมมานิสังสกถา (เรื่องอานิสงส์แห่งการออกจากกาม)” (วิ.ม. 4/26/32)

สรุป ความสุขที่เกิดจากการทำทาน การรักษา การออกจากกามเป็นความสุขของผลบุญเป็นความดีที่น้อมจิตให้อ่อนโยนควรแก่การงานอันเป็นกุศลควรแก่การรับธรรมที่ลึกซึ้ง ผลของบุญยังนำไปสู่ความสุขในสวรรค์สมบัติเบื้องหน้าด้วยศีล ทานทำให้มีทรัพย์มากไม่อดยาก การออกจากกามทำให้ความสงบเย็นเกิดขึ้นในใจ ไม่ทำให้จิตเศร้าหม่อง ทาน ศีล ภาวนา ปฏิบัติมากยิ่งสะสมเป็นบารมียิ่งมีจิตที่มีพลังผ่องใสไม่ขุ่นมัว สามารถจะรับพระสัจธรรมอันที่เป็นความจริงอันประเสริฐเกิดการพิจารณาธรรมอันดีแล้วจึงทำให้บุคคลนั้นได้บรรลุพระโสดาบัน เมื่อจิตสะอาดเข้าถึงแก่นแท้ของอริยสัจสี่ก็สามารถบรรลุผลเป็นพระอรหันต์ได้

2. กุศลจิตในมหาปทานสูตร (โอวาทปาติโมกข์)

ผู้ที่รักษาจิตของตนให้ปราศจากความเศร้ามีความเพียรพิจารณาอารมณ์ที่เข้ามากระทบจิต ตามรู้และละอารมณ์ที่ไม่ดี พิจารณาความไม่เที่ยงอารมณ์ที่มากระทบทำจิตให้อยู่ในความดีมีสติระลึกรู้ความฟุ้งซ่าน ความพยาบาทซึ่งเป็นบาปอกุศล ตั้งมั่นเพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้วและบำเพ็ญเพียรทำกุศลให้เกิดขึ้น เป็นผู้มีกุศลจิตที่ประกอบด้วยปัญญา ตามหลักธรรมอันเป็นหัวใจพระพุทธศาสนาที่สอนให้พึ่งตนเอง ปฏิบัติตามความถูกต้องดีงามด้วยตนเอง ละกิเลสให้หมดไปทีละนิด กระทำความดีให้ถึงพร้อมมีความเพียรต่อการปฏิบัติตนให้อยู่ในศีลธรรมอันดี จนถึงความหลุดพ้นของมนุษย์ที่พึ่งจะกระทำได้ด้วยตนเองนำตนเองออกจากกองกิเลสอาสวะที่มนุษย์สามารถจะทำได้ด้วยความเพียร เป็นผู้พ้นแล้วจากความทุกข์ทั้งปวงเป็นอิสระของการครอบงำแล้วสามารถพัฒนาตนให้บรรลุขั้นอริยบุคคลได้ตามลำดับ เพื่อถึงมรรคผลนิพพานได้ในที่สุด สมดังพุทธพจน์ที่ว่า

> “ภิกษุทั้งหลาย พระวิปัสสีพุทธเจ้าทรงแสดงปาติโมกข์ในที่ประชุมสงฆ์ที่กรุงพันธุมดีราชธานีนั้นดังนี้ ‘ความอดทนคือความอดกลั้นเป็นตบะอย่างยิ่ง พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสว่านิพพานเป็นบรมธรรม ผู้ทำร้ายผู้อื่น ไม่ชื่อว่าเป็นบรรพชิตผู้เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ชื่อว่าเป็นสมณะ การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศล ให้ถึงพร้อม การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว นี้คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย การไม่กล่าวร้ายผู้อื่น การไม่เบียดเบียนผู้อื่น ความสำรวมในปาติโมกข์ ความเป็นผู้รู้จักประมาณในอาหาร การอยู่ในเสนาสนะที่สงัด การประกอบความเพียรในอธิจิต นี้คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย” (ที.ม. 10/90/50)

สรุป พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมให้เห็นถึงความสำคัญของการปฏิบัติตนในเบื้องต้นโดยอาศัยคุณธรรมดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้แล้วในมหาปทานสูตร ได้แก่ การไม่เบียดเบียน คือ บุคคลพึงมีเมตตาต่อทุกสรรพสัตว์โดยมุ่งหวังให้ชีวิตเหล่านั้นเป็นสุข ไม่คิดทำร้าย การไม่ทำบาปทั้งปวง คือ การเว้นจากการทำอกุศลธรรมอันเหตุให้นำมาซึ่งความทุกข์ต่อตนเองและผู้อื่น และการทำกุศลให้ถึงพร้อม คือ การมนสิการน้อมนำสิ่งที่เป็นกุศลมาปฏิบัติให้เกิดคุณแก่ตน ดังนั้น พระสูตรจึงมีความเป็นกุศลจิตประกอบอยู่ ซึ่งหมายถึงการทำกุศลจิตในเบื้องต้น อันได้แก่ ทาน ศีล ภาวนาให้บริบูรณ์

3. กุศลจิตในสีลสูตร

ผู้ประพฤติธรรมพึงมีความสำรวมในฐานะของตนอยู่เสมอ ทั้งขณะหลับ ตื่น เดิน ยืน นั่ง ทุกอิริยาบถ รู้กิจที่ควรกับจริยาของตนมีจิตบริสุทธิ์อันสำรวมแล้วจากความพยาบาท ความฟุ้งซ่าน ความหดหู่เซื่องซึม ความสงสัย มีจิตตั้งมั่นในสมาธิ มีหิริโอตัปปะ เป็นผู้อบรมกายใจเป็นผู้มีจิตอันประกอบด้วยกุศลประกอบด้วยปัญญา ควรแก่การสุคติภูมิ มีจิตพัฒนาให้ความดียิ่งขึ้นไปในภูมิที่ดีกว่า สมดังพุทธพจน์ที่ว่า

> “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงมีศีลสมบูรณ์ มีปาติโมกข์สมบูรณ์ สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ 1 เพียบพร้อมด้วยอาจาระ 2 และโคจร 3 มีปกติเห็น ภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลายเถิด เมื่อเธอทั้งหลาย มีศีลสมบูรณ์ มีปาติโมกข์สมบูรณ์ สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วยอาจาระและโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ใน สิกขาบททั้งหลาย จะมีกิจอะไรที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปอีกเล่า ถ้าภิกษุผู้กำลังเดินอยู่ ปราศจากอภิชฌา (เพ่งเล็งอยากได้ของเขา) พยาบาท (ความคิดร้าย) และถีนมิทธะ (ความหดหู่และเซื่องซึม) อุทธัจจกุกกุจจะ (ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ) วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) ได้ปรารภความเพียร ไม่ย่อหย่อน มีสติตั้งมั่นไม่หลงลืม มีกายสงบ ไม่กระสับกระส่าย มีจิตแน่วแน่ เป็นสมาธิ ภิกษุแม้กำลังเดินอยู่ ผู้เป็นอย่างนี้มีความเพียร มีโอตตัปปะ เราเรียกว่า ‘ผู้ปรารภความเพียร อุทิศกายและใจต่อเนื่องตลอดไป’ ถ้าภิกษุผู้กำลังยืน ฯลฯ ถ้าภิกษุผู้กำลังนั่ง ... ถ้าภิกษุผู้กำลังนอน ตื่นอยู่ ปราศจากอภิชฌา พยาบาท ละถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ วิจิกิจฉาได้ ปรารภความเพียร ไม่ย่อหย่อน มีสติตั้งมั่น ไม่หลงลืม มีกายสงบ ไม่กระสับกระส่าย มีจิตแน่วแน่เป็นสมาธิ ภิกษุแม้กำลังนอน ตื่นอยู่ ผู้เป็นอย่างนี้มีความเพียร มีโอตตัปปะ เราก็เรียกว่า ‘ผู้ปรารภความเพียร อุทิศ กายและใจต่อเนื่องตลอดไป ภิกษุควรเดินสำรวม ยืนสำรวม นั่งสำรวม นอนสำรวม คู้เข้าสำรวม เหยียดออกสำรวม พิจารณาความเกิดและความดับแห่งธรรมขันธ์ 1 ทั่วภูมิเป็นที่อยู่ของสัตว์ทั้งชั้นบน ชั้นกลาง และชั้นต่ำ นักปราชญ์ทั้งหลายเรียกภิกษุเช่นนั้น ผู้ศึกษา

ข้อปฏิบัติที่สมควรแก่ความสงบใจ มีสติอยู่ทุกเมื่อว่า ‘ผู้อุทิศกาย และใจต่อเนื่อง” (อง.จตุ. 21/13/22-23)

สรุป มีภิกษุหรือบุคคลผู้มีศีลสมบูรณ์ มีปาติโมกข์สมบูรณ์ สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ มีความเพียรที่จะรักษา ภิกษุหรือบุคคลเป็นผู้เห็นภัยและโทษแม้เล็กน้อย กุศลจิตในมหากุศลจิตที่ประกอบด้วยปัญญาเกิดขึ้นกับภิกษุหรือบุคคลผู้มีศีลบริบูรณ์ ครั้นเมื่อท่านได้ท่านเดินอยู่ ยืนอยู่ นั่งอยู่ นอนอยู่ คู้เข้าเหยียดออก มีจิตปราศจากอภิชฌา (เพ่งเล็งอยากได้ของเขา) พยาบาท (ความคิดร้าย) และถีนมิทธะ (ความหดหู่และเซื่องซึม) อุทธัจจกุกกุจจะ (ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ) วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) ได้ปรารภความเพียร ไม่ย่อหย่อน มีสติตั้งมั่น ไม่หลงลืม มีกายสงบไม่กระสับกระส่าย มีจิตแน่วแน่ เป็นสมาธิ ภิกษุมีความเพียร มีโอตตัปปะ เป็นผู้ปรารภความเพียร อุทิศกายและใจต่อเนื่อง พิจารณาความเกิดและความดับแห่งธรรม

4. กุศลจิตในสีลสูตร (อานิสงส์)

ผู้รักษาศีลเป็นนิตย์ย่อมได้รับอานิสงส์ของศีล เป็นผู้มีจิตอันเป็นกุศลได้รับความสุขตั้งแต่ประพฤติปฏิบัติ เป็นผู้ไม่ประมาทในการทำความดีอันงดเว้นจากความชั่ว ให้มีความสมบูรณ์เหมาะแก่สมณะ จิตมีความผ่องใสผิวพรรณไม่เศร้าหมอง ไม่ต้องกลัวจะมีคนมาทำร้าย เป็นผู้ระลึกเสมอว่าศีลจักทำให้จิตสงบได้เร็ว ปฏิบัติได้ก้าวหน้าขึ้นเมื่อตนได้มีศีลสมบูรณ์แล้ว สมดังพุทธพจน์ที่ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้มีศีลเพราะสมบูรณ์ด้วยศีล มีอานิสงส์ 5 ประการนี้ คือ 1) บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีลในธรรมวินัยนี้ ย่อมมีโภคทรัพย์เป็นอันมาก ซึ่งมีความไม่ประมาทเป็นเหตุ นี้เป็นอานิสงส์ประการที่ 1 ของบุคคลผู้มีศีลเพราะสมบูรณ์ด้วยศีล 2) กิตติศัพท์อันงามของบุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีลย่อมขจรไปนี้เป็นอานิสงส์ประการที่ 2 ของบุคคลผู้มีศีลเพราะสมบูรณ์ด้วยศีล 3) บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล จะเข้าไปยังบริษัทใดๆ จะเป็นขัตติยบริษัทก็ตามพราหมณบริษัทก็ตาม คหบดีบริษัทก็ตาม สมณบริษัทก็ตาม ย่อมแกล้วกล้า ไม่เก้อเขินเข้าไป นี้เป็นอานิสงส์ประการที่ 3 ของบุคคลผู้มีศีลเพราะสมบูรณ์ด้วยศีล 4) บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมไม่หลงลืมสติตาย นี้เป็นอานิสงส์ประการที่ 4 ของบุคคลผู้มีศีลเพราะสมบูรณ์ด้วยศีล 5) บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดใน

สุคติโลกสวรรค์ นี้เป็นอานิสงส์ประการที่ 5 ของบุคคลผู้มีศีล
เพราะสมบูรณ์ด้วยศีล”(องฺ.ปญฺจก. 22/213/355-356)

คำว่า ศีล นั้น ได้แก่ เจตนาที่เป็นเหตุงดเว้น อย่างหนึ่งหมายถึงเจตสิก คืองดเว้น หรือความงดเว้นนั้นเองที่บังเกิดในใจ หมายถึง สังวโร หรือ สังวร คือความสำรวมระวัง หมายถึง อวีติกกมะ ความไม่ละเมิด คือความที่ไม่ล่วงละเมิด ท่านอธิบายความหมายถึงว่า ความตั้งกายกรรม เป็นต้นไว้ด้วยดี หมายถึงว่า ความดำรงหรือทรงกุศลธรรมทั้งหลายโดยเป็นที่ตั้งของกุศลธรรมทั้งหลาย และศัพท์ว่าศีลนั้น มีความหมายถึง “สิระ” ที่แปลว่าสูงสุด “สิละ” ที่แปลว่า เงื่อนต้น “สีตละ” ที่แปลว่าเย็น “สิวะ” ที่แปลว่า ควรเสพ เป็นต้น แม้ศีลจะมีอรรถคือเนื้อความและมีศัพท์ที่จะพึงแปลไปได้หลายอย่าง แต่ก็มีลักษณะเป็นอันเดียว คือความเป็นปกติเหมือนอย่างว่ารูปที่ตาเห็นแตกต่างกันหลายอย่าง แต่ก็มีลักษณะที่เป็นสิ่งที่พึงเห็นได้ด้วยตาเพียงอย่างเดียว ลักษณะที่เป็นอันเดียวกันของศีลคือความเป็นปกติ ก็ควรจะมีความหมายครอบถึงทั้งกายวาจาใจคือ ความปกติกาย ปกติวาจา ปกติใจ (สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช, 2559, หน้า 1-3)

สรุป ศีลเป็นเครื่องป้องกันจากความชั่วทั้งปวง จากการทำบาปทั้งปวง เป็นการละเว้นความชั่วทั้งหลายให้สงบระงับจึงเป็นความดีและเป็นระดับขั้นแรกของความดีทั้งปวงเป็นเบื้องต้นของผู้ปฏิบัติตนเพื่อประพฤติปฏิบัติธรรมเจริญสมถะและเจริญวิปัสสนากรรมฐานให้เจริญงอกงามการระงับกิเลส จิตของผู้มีศีลนี้เป็นมหากุศลจิตที่ประกอบด้วยปัญญาเกิดขึ้นได้อย่างเร็วถ้ามีศีลที่บริสุทธิ์ สามารถพัฒนาดับกิเลสจากหยาบให้ละเอียดขึ้นได้จนเกิดเป็นฌานด้วยการประพฤติพรหมจรรย์

5. กุศลจิตในสังคหสูตร

ผู้มีจิตอันเป็นกุศลย่อมมีธรรมอันเป็นมงคลในชีวิตที่ทำให้ชีวิตประสพกับความเจริญและเป็นที่รักของผู้อื่น บุคคลผู้มีทาน แบ่งปันสิ่งของอันมีประโยชน์ มีวาจาที่อ่อนโยน ประพฤติตนช่วยเหลือผู้อื่นตามกาล มีความเสมอต้นเสมอปลายไม่ถือตน ทำให้ผู้ที่อยู่ใกล้ได้รับประโยชน์และมีความสุขในความเป็นมิตร ดังหลักธรรมในพุทธพจน์ที่ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย สังคหวัตถุ (ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว) 4 ประการนี้ สังคหวัตถุ 4 ประการ 2 อะไรบ้าง คือ 1. ทาน (การให้) 2. เปยยวัชชะ (วาจาเป็นที่รัก) 3. อัตถจริยา (การประพฤติประโยชน์) 4. สมานัตตตา (การวางตนสม่ำเสมอ) ภิกษุทั้งหลาย สังคหวัตถุ 4 ประการนี้แล ทาน เปยยวัชชะ

> อัตถจริยาในโลกนี้ และสมานัตตตาในธรรมนั้น ๆ ตามสมควร สังคหธรรมเหล่านี้แลช่วยอุ้มชูโลก เหมือนลิ่มสลักที่ยึดคุมรถซึ่งแล่นไปไว้ได้ฉะนั้น ถ้าไม่พึงมีธรรมเหล่านี้ มารดาหรือบิดาก็ไม่พึงได้การนับถือหรือการบูชาเพราะบุตรเป็นเหตุ แต่เพราะบัณฑิตเล็งเห็นความสำคัญของสังคหธรรมเหล่านี้ ฉะนั้น บัณฑิตเหล่านั้นจึงถึงความเป็นใหญ่ และเป็นผู้น่าสรรเสริญ” (อง.จตุ. 21/32/50-51)

สรุป กุศลจิตในสังคหสูตร ธรรมที่ปรากฏมีในจิตใจบุคคลใดบุคคลผู้นั้นย่อมเป็นที่รักนี้ด้วยบุคคลนั้นเป็นผู้มีมหากุศลจิตเกิดขึ้นประกอบด้วยปัญญาผู้ให้เสียสละเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่นย่อมเป็นที่รัก จิตไม่มีความตระหนี่มีเมตตากรุณาต่อผู้อื่นคือปราศจากโทสมูลจิตจึงมีวาจาอันดีแก่มิตร มีความประพฤติที่มีประโยชน์สันติสุขแก่โลกนี้ได้ สังคมโดยรอบ มีความวางตนสม่ำเสมอ

6. กุศลจิตในสีลวเถรกถา

ศีลเป็นความสุขของผู้มีปัญญา ยังประโยชน์ขณะปฏิบัติปัจจุบันขณะทันที เพราะการรักษาศีลย่อมไม่ทำให้จิตหม่นหมอง ไม่ทำร้ายตัวเองในภายหลัง เป็นเครื่องป้องกันตัวเองจากความเดือดร้อน การรักษาศีลย่อมทำให้เกิดความอิ่มเอมใจมีจิตใจที่มั่นคงต่อพระรัตนตรัยทั้งยังเป็นที่รักของเหล่ามนุษย์และเทวดาทั้งหลายยังมีสุภาษิตที่ว่า ตกน้ำไม่ไหลตกไฟไม่ไหม้ ด้วยบุคคลผู้เป็นคนทำความดีให้ถึงพร้อมเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศีล ศีลนั้นย่อมรักษาผู้ประพฤติ ยังประโยชน์ให้ถึงสวรรค์สมบัติเมื่อทำกาลกาละไปแล้วไม่ตกอบายภูมิ สมดังพุทธพจน์ที่ว่า

> “กุลบุตรในสัตว์โลกนี้ผู้ใคร่ประโยชน์ พึงศึกษาศีลนั่นแหละให้เป็นอันศึกษาดีแล้วในโลกนี้ เพราะศีลที่รักษาแล้วย่อมนำสมบัติทุกประเภทมาให้ได้ ผู้มีปัญญาเมื่อปรารถนาความสุข 3 อย่าง คือ การสรรเสริญ 1 การได้ความปลื้มใจ 1 การตายไปแล้วบันเทิงในสวรรค์ 1 ควรรักษาศีลเพราะผู้มีศีลมีความสำรวม ย่อมได้มิตรมาก ส่วนผู้ทุศีล ประพฤติแต่ความชั่วย่อมแตกจากมิตร นรชนผู้ทุศีลย่อมได้รับการตำหนิและติเตียน นรชนผู้มีศีลย่อมได้รับความยกย่องชมเชยและสรรเสริญทุกเมื่อ ศีลเป็นเบื้องต้น เป็นที่ตั้ง เป็นบ่อเกิดแห่งคุณความดีทั้งหลาย เป็นประธานแห่งธรรมทั้งปวง เพราะฉะนั้น พึงชำระศีลให้บริสุทธิ์ สังวรศีล เป็นเครื่องกั้นทุจริต ทำจิตให้ร่าเริง และเป็นท่าสำหรับ

> หยั่งลงมหาสมุทรคือนิพพานของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์
> เพราะฉะนั้น ควรชำระศีลให้บริสุทธิ์” (ขุ.เถร. 26/608-613/445)

บุญสำเร็จด้วยการประพฤติปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ประพฤติดีด้วยการรักษาศีล 5 1.ไม่ฆ่าสัตว์และมนุษย์ 2.ไม่ลักขโมย 3.ไม่ประพฤติข่มขืนอนาจาร 4.ไม่โกหกหลอดลวง 5.ไม่ดื่มสุรายาเสพติดนี้เรียกว่าศีล 5 ต่อไปยังมีศีล 8 และศีล 10 สามเณร ศีล 227 ของพระภิกษุ ผู้ปฏิบัติศีลทั้งหลายเหล่านี้ให้บริสุทธิ์มิให้ด่างพร้อยจะได้บุญมากมีอานิสงส์สูงสุด (พระธรรมมงคลญาน, 2557)

สรุป ศีลเป็นเจตนาเป็นเหตุให้เว้นการการทำบาปอกุศล มีกุศลจิตอันประกอบด้วยปัญญาเกิดความดีหลายอย่าง ยังให้คุณมากกว่าทาน วิหาร หรือการระลึกถึงคุณ เพราะความบริสุทธิ์เบื้องต้นแห่งความดีทั้งหมดมีรากฐานมาจากการรักษาศีลอย่างเคร่งครัด ต้องมีจิตละอายต่อบาปทั้งปวงมีจิตอ่อนควรแก่การรักษาศีลละเว้นความชั่ว จึงสามารถรักษาศีลไม่ให้ขาดได้และน้อมบำเพ็ญประกอบความดีให้ยิ่งขึ้น

7. กุศลจิตในสังคีติสูตร เรื่องกุศลกรรมบถ 10

ผู้มีจิตที่ประกอบด้วยกุศลเป็นผู้ประกอบกุศลกรรมบถ 10 คือการสร้างกุศลให้เป็นปกติเป็นเหตุให้เข้าถึงความเป็นเทวดาทั้งหลายย่อมปรากฏ ความเป็นมนุษย์ทั้งหลายย่อมปรากฏ หรือว่าถึงซึ่งสุคติก็เพราะเหตุแห่งการประกอบด้วยกุศลดังนี้

> “กุศลกรรมบถ (ทางแห่งกุศลกรรม) 10 1. ปาณาติปาตา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์) 2. อทินนาทานา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการลักทรัพย์) 3. กาเมสุ มิจฉาจารา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม) 4. มุสาวาทา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ) 5. ปิสุณาย วาจาย เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการพูดส่อเสียด) 6. ผรุสาย วาจาย เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการพูดคำหยาบ) 7. สัมผัปปลาปา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ) 8. อนภิชฌา (ความไม่เพ่งเล็งอยากได้ของของเขา) 9. อพยาบาท (ความไม่คิดร้าย) 10. สัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบ)” (ที.ปา. 11/360/362-363)

สรุป ธรรมอันเจริญกุศลกรรมบถ 10 นี้ เมื่อไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติผิดในกาม ไม่พูดโกหก ไม่พูดยุยงให้คนแตกกัน ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดเพ้อเจ้อ ซึ่งเป็นคำพูดไร้ประโยชน์

ไม่โลภ ไม่เพ่งเล็งทรัพย์ผู้อื่นเป็นผู้แสวงหาทรัพย์โดยธรรม ไม่พยาบาทเบียดเบียน อารมณ์อันเป็นกุศลนี้เป็นเหตุให้เข้าถึงความเป็นมนุษย์และเทวดาตามพระสูตรและเป็นมหากุศลจิตที่ประกอบด้วยปัญญา

8. กุศลจิตในพาลปัณฑิตสูตร

ผู้ที่มีจิตอันเป็นกุศลที่ประกอบด้วยปัญญา ย่อมมีความคิดที่ดี ย่อมมีความพูดแต่สิ่งที่ดี ย่อมทำแต่กรรมดี เพราะผู้ที่เป็นบัณฑิตจะมีชวนะจิตอันประกอบด้วยกุศลที่ดีมี สติติดตามความคิดที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา สติกับชวนะจิตนี้เป็นปัญญาอันรู้ได้ทั้งความคิดที่ระลึกรู้ การพูดมีสติระลึกรู้ การกระทำที่มีสติระลึกรู้ย่อมยังประโยชน์ให้อยู่ในความสงบพิจารณาดีแล้วจึงจะทำสิ่งนั้น เช่น เมื่อทำสมาธิพิจารณาอนัตตาบ่อย ๆ มีจิตที่ผ่องใส ระงับกิเลสย่อมไม่มีโทษ ยังเกิดประโยชน์โสมนัส 3 ประการ ในปัจจุบันคือ ตายไปก็เข้าสู่สุคติสวรรค์ มีสมบัติทิพย์ หรือเกิดเป็นมนุษย์ก็เกิดในตระกูลมั่งคั่ง มีรูปงาม มีลาภ สมดังพุทธดำรัสที่ว่า

> “ภิกษุทั้งหลาย ลักษณะของบัณฑิต เครื่องหมายของบัณฑิต ความประพฤติไม่ขาดสายของบัณฑิต 3 ประการนี้ ลักษณะของบัณฑิต 3 ประการ อะไรบ้าง คือ บัณฑิตในโลกนี้ 1. ชอบคิดแต่เรื่องดี 2. ชอบพูดแต่เรื่องดี 3. ชอบทำแต่กรรมดี ถ้าบัณฑิตไม่ชอบคิดเรื่องดี ไม่ชอบพูดเรื่องดี และไม่ชอบทำกรรมดีเช่นนั้น บัณฑิตทั้งหลายจะพึงรู้จักเขาด้วยเหตุไรว่า ‘ผู้นี้เป็นบัณฑิต เป็นคนดี’ แต่เพราะ บัณฑิตชอบคิดแต่เรื่องดี ชอบพูดแต่เรื่องดี และชอบทำแต่กรรมดี ฉะนั้น บัณฑิตทั้งหลายจึงรู้จักเขาว่า ‘ผู้นี้เป็นบัณฑิต เป็นคนดี’ 1 บัณฑิตนั้นย่อมเสวยสุขโสมนัส 3 ประการในปัจจุบัน” (ม.อุ. 14/253/299)

สรุป ผู้ที่เป็นบัณฑิตนั้นเป็นผู้ที่มีกุศลจิตที่ประกอบด้วยปัญญา เพราะความดีจะเกิดขึ้นได้นั้นต้องอาศัยเจตนาที่ดี ประกอบเสมอจึงทำให้เป็นบัณฑิตได้ ความคิดดี คำพูดดี การกระทำที่ดีล้วนเกิดจากจิตที่เป็นกุศลฝ่ายดี และผู้ที่มีปัญญาย่อมรู้ว่าความดียิ่งมีย่อมมีความสุขทางใจ

9. กุศลจิตในอภิชฌาลุสูตร

กุศลจิตที่แสดงออกด้วยเมตตา กรุณามีเจตนาที่ดี จิตที่ไม่มีโลภ ย่อมเกิดในกุศลจิตที่ดี ทำให้เกิดความสุขทั้งอดีต ปัจจุบัน อนาคต เมื่อดับขันธ์ไปก็ให้ความสุขที่สุด เพราะความเมตตา กรุณา มุทิตาเกิดขึ้นในบุคคลใด ปิติสุขย่อมเกิด จิตอกุศลย่อมระงับไม่มี ความทุกข์จึงไม่เกิดมีในจิตที่มีธรรม 4 นี้ สมดังพุทธพจน์ทรงตรัสไว้ว่า

> “ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม 4 ประการ ย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์ เหมือนได้รับอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ ธรรม 4 ประการ อะไรบ้าง คือ 1. ตนเองเป็นผู้ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา 2. ชักชวนผู้อื่นให้ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา 3. เป็นผู้พอใจความไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา 4. กล่าวสรรเสริญความไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม 4 ประการนี้แล ย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์ เหมือนได้รับอัญเชิญไปประดิษฐานไว้” (องฺ.จตุก. 21/275/390)

สรุป จิตที่ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา ชักชวนผู้อื่นให้ไม่เพ่งเล็งของเขา พอใจความไม่เพ่งเล็งอยากได้ กล่าวสรรเสริญความไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา ภิกษุหรือบุคคลผู้มีธรรมนี้มีจิตอ่อนโยนควรแก่งานเป็นกุศลจิตที่ประกอบด้วยปัญญาไม่มีความร้อนทุกข์ในจิตใจ ย่อมมีความสุขทั้งในปัจจุบันและภพหน้า

10. กุศลจิตในเมตตาสูตร

เมตตากล่าวว่าเป็นกุศลจิตประกอบด้วยปัญญาเพราะบ่งชี้ถึงความไม่พยาบาทอันมนุษย์อยู่ร่วมกันในสังคม พึงจะต้องประกอบด้วยเมตตา 3 อย่าง คือ เมตตากายกรรม เมตตาวจีกรรม เมตตามโนกรรม เมื่อมีการเจริญเมตตาให้มากยิ่งขึ้นแล้วย่อมได้รับความสุข สมดังพุทธดำรัสที่ว่า

> “ภิกษุทั้งหลาย เมตตาเจโตวิมุตติ 2 ที่บุคคลเสพเจริญทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยานแล้ว ทำให้เป็นที่ตั้งแล้วให้ตั้งมั่นแล้ว สั่งสมแล้ว ปรารภดีแล้ว พึงหวังได้ อานิสงส์ 8 ประการ อานิสงส์ 8 ประการ อะไรบ้าง คือ 1. หลับเป็นสุข 2. ตื่นเป็นสุข 3. ไม่ฝันร้าย 4. เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย 5. เป็นที่รักของอมนุษย์ทั้งหลาย 6. เทวดาทั้งหลายรักษา 7. ไฟ ยาพิษหรือศัสตราก็ล้ำกรายไม่ได้ 8. เมื่อยังไม่แทงตลอดคุณวิเศษ 1 ย่อมเข้าถึงพรหมโลก ภิกษุทั้งหลาย เมตตาเจโตวิมุตติที่บุคคลเสพเจริญ ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็น ดุจยานแล้ว ทำให้เป็นที่ตั้งแล้ว ให้ตั้งมั่นแล้ว สั่งสมแล้ว ปรารภดีแล้ว พึงหวังได้ อานิสงส์ 8 ประการนี้ ผู้มีสติตั้งมั่น เจริญเมตตาแผ่ไปไม่มีประมาณ พิจารณาเห็นธรรมเป็นที่สิ้นอุปธิ 2 ย่อมมีสังโยชน์เบาบาง หากบุคคลมีจิตไม่คิดประทุษร้ายสัตว์แม้ชีวิตเดียว เจริญเมตตา

> เป็นประจำอยู่ ก็เป็นผู้ชื่อว่าฉลาดเพราะการเจริญเมตตานั้น แต่พระอริยบุคคลผู้มีใจอนุเคราะห์หมู่สัตว์ทุกหมู่เหล่า ชื่อว่าสั่งสมบุญไว้เป็นอันมาก พระราชาผู้ทรงธรรมเช่นกับฤาษี ทรงชนะใจหมู่สัตว์ทั่วแผ่นดินด้วยราชธรรม ทรงบูชายัญ คือ สัสสเมธะ ปุริสเมธะ สัมมาปาสะ วาชเปยยะ และนิรัคคฬะ 1 เสด็จเที่ยวไปยัญเหล่านั้น ยังไม่ถึงเสี้ยวที่ 16 แห่งเมตตาเจโตวิมุตติที่บุคคลเจริญดีแล้ว เหมือนแสงหมู่ดวงดาวไม่ถึงเสี้ยวที่ 16 แห่งแสงจันทร์ ฉะนั้น ผู้มีเมตตาในสัตว์ทุกหมู่เหล่า จะไม่ฆ่าเอง ไม่ใช้ให้ผู้อื่นฆ่า ไม่ชนะเอง 2 ไม่ใช้ให้ผู้อื่นชนะ 3 ย่อมไม่มีเวร 4 กับใคร ๆ" (องฺ.อฏฺ.ก. 23/1/193-195)

สรุป ภิกษุและบุคคลที่เจริญเมตตาเจโตวิมุติ จิตมีความผ่องใสกุศลจิตที่ประกอบด้วยปัญญาเกิดขึ้นแล้วอันยังให้กุศลจิตของผู้ที่อยู่ใกล้มีความปีติแล้ว แม้เทวดา หรือสัตว์ทุกหมู่เหล่าย่อมเกิดกุศลจิต พร้อมได้รับความสุขใจเมื่อชิดใกล้ อันเป็นประโยชน์กับผู้เจริญเมตตากุศลจิตที่เกิดขึ้นย่อมทำให้เกิดประโยชน์โดยทั่วทั้ง 3 โลก

11. กุศลจิตในอปริหานิยสูตร

ผู้มีความยินดีในการประพฤติปฏิบัติกิจอย่างสม่ำเสมอเป็นผู้มีความเพียรทั้งกลางวันและกลางคืนเห็นประโยชน์จากการประกอบกุศลธรรมให้พ้นจากความเสื่อม เป็นผู้มีความสำรวมกาย วาจา ใจ ขึ้นชื่อว่า เป็นทำกุศลจิตให้เกิดขึ้น สมดังพุทธพจน์ที่ว่า

> "ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม 4 ประการ ไม่อาจเสื่อม 1 ชื่อว่าอยู่ใกล้นิพพานแน่แท้ ธรรม 4 ประการ อะไรบ้าง คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ 1. สมบูรณ์ด้วยศีล 2. คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย 3. รู้จักประมาณในการบริโภค 4. ประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่เนือง ๆ ภิกษุสมบูรณ์ด้วยศีลเป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ เพียบพร้อม ด้วยอาจาระและโคจรอยู่ มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ใน สิกขาบททั้งหลาย ภิกษุสมบูรณ์ด้วยศีล เป็นอย่างนี้แล ภิกษุคุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เห็นรูปทางตาแล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือ 1 ย่อม ปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุนทรีย์ ซึ่งเมื่อ

ไม่สำรวมแล้วจะเป็นเหตุให้บาปอกุศลธรรมคือ อภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ จึงรักษาจักขุนทรีย์ ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์ ฟังเสียงทางหู ... ดมกลิ่นทางจมูก ... ลิ้มรสทางลิ้น ... ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย ... รู้ธรรมารมณ์ทางใจแล้ว ไม่รวบถือไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมมนินทรีย์ ... ภิกษุประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่เนือง ๆ เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมที่เป็นเหตุขัดขวางด้วยการ จงกรมด้วยการนั่งตลอดวัน ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมที่เป็นเหตุขัดขวางด้วยการ จงกรม ด้วยการนั่งตลอดปฐมยามแห่งราตรี นอนดุจราชสีห์โดยข้างเบื้องขวา ซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า มีสติสัมปชัญญะ หมายใจว่าจะลุกขึ้นตลอดมัชฌิมยามแห่งราตรี ลุกขึ้นชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมที่เป็นเหตุขัดขวางด้วยการจงกรมด้วยการนั่งตลอดปัจฉิมยามแห่งราตรี ภิกษุประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่เนือง ๆ เป็นอย่างนี้แล 2 ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม 4 ประการนี้แล ไม่อาจเสื่อม ชื่อว่าอยู่ใกล้นิพพานแน่แท้ ภิกษุตั้งอยู่ในศีล สำรวมอินทรีย์ รู้จักประมาณในการบริโภค ประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่เนือง ๆ มีความเพียรอยู่อย่างนี้ ไม่เกียจคร้านตลอดคืนและวัน ชื่อว่าบำเพ็ญกุศลธรรม เพื่อบรรลุสภาวะอันเป็นแดนเกษมจากโยคะ ภิกษุผู้ยินดีในความไม่ประมาท หรือมีปกติเห็นภัยในความประมาท ไม่อาจเสื่อม ชื่อว่าอยู่ใกล้นิพพานแน่แท้” (องฺ.จตุก. 21/37/60-62)

สรุป กุศลจิตในอปริหานิยสูตร ภิกษุผู้มีธรรมวินัยนี้ย่อมเป็นผู้มีกุศลจิตที่ละเอียดโดยยาบคาย สมบูรณ์ด้วยศีลละบาปอกุศลจิตทั้งปวง คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลายตา หู จมูก ลิ้น สัมผัส กาย ใจ ไม่ไหลไปตามความชอบชังของกิเลส รู้จักประมาณในการบริโภคเพียงตั้งอยู่ได้แห่งกายนี้เพื่อบำเพ็ญเพียรออกจากทุกข์ ประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่เนือง ๆทั้งกลางวันกลางคืนย่อมถึงได้ซึ่งนิพพานมหากุศลจิตที่ประกอบด้วยปัญญาและกุศลจิตในมรรคจิต 4 ตามสมควรแก่วาระจิตผู้นั้น

2.2.2 กุศลจิตระดับกลาง

กุศลจิตในระดับกลาง คือ การเจริญสมาธิให้เกิดความสงบด้วยอุบายที่เรียกว่า สมถกรรมฐาน ในหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า นิวรณ์ 5 ประการ คือ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ

อุทธัจจะกุกกุจจะ วิจิกิจฉา กิเลสอย่างกลางพึงกำจัดได้ด้วยสมาธิ เมื่อฌานอันเกิดขึ้นโดยการเจริญสมาธิวิธีการใดวิธีหนึ่ง กิเลส คือ นิวรณ์ ย่อมถูกข่มด้วยความสงบแห่งสมาธิ ดังนั้น กุศลจิตในระดับกลาง จึงเป็นเรื่องของสมาธิ ซึ่งปรากฏในพระสูตรดังต่อไปนี้

1. กุศลจิตในสมาธิสูตร

ผู้มีปัญญา มีความเพียร ในการทำสมาธิ ขึ้นชื่อว่าเป็นผู้ไม่ประมาท เพราะสมาธิทำให้เกิดความสงบ เกิดปัญญา จิตของผู้ทำสามาธิเป็นจิตที่เป็นกุศลการทำสมาธิถือเป็นสิ่งที่จำเป็นต่อการดำเนินชีวิตเพราะเมื่อบุคคลมีสมาธิจะทำให้เกิดสติ หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนากล่าวไว้ 3 ระดับ คือ 1) ขณิกสมาธิ 2) อุปจารสมาธิ 3) อัปปนาสมาธิ ในเรื่องสมาธิพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงคำสอนเกี่ยวกับการเจริญกุศลจิตด้วยวิธีการทำสมาธิ ดังมีใจความที่ว่า

> “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงมีปัญญาเครื่องรักษาตน มีสติ เจริญอัปปมาณสมาธิ เถิด เมื่อเธอมีปัญญาเครื่องรักษาตน มีสติ เจริญอัปปมาณสมาธิอยู่ ญาณ 5 ประการ ย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนญาณ 5 ประการ คือ 1) ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า ‘สมาธิ นี้มีสุขในปัจจุบัน และมีสุขเป็นวิบากต่อไป’ 2) ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า ‘สมาธินี้เป็นอริยะ ปราศจากอามิส’ 3) ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า ‘สมาธินี้อันคนเลวเสพไม่ได้’ ทรงแสดงการเจริญสัมมาสมาธิที่ประกอบด้วยองค์ 5 อันเป็นอริยะ พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสเรื่องนี้ว่า การเจริญสัมมาสมาธิที่ประกอบด้วยองค์ 5 อันเป็นอริยะ คือ
>
> 1) ภิกษุในธรรมวินัยนี้สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานที่มีวิตกวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เธอทำกายนี้แลให้ชุ่มชื่นอิ่มเอิบ ซาบซ่านด้วยปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก ไม่มีส่วนไหน ๆ แห่งกาย ของเธอทั่วทั้งตัวที่ปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกจะไม่ถูกต้อง เปรียบเหมือนพนักงานสรงสนานหรือลูกมือพนักงานสรงสนานผู้ฉลาด จะพึงใส่ผงสีตัวลงในภาชนะสำริดแล้วพรมด้วยน้ำหมักไว้ ตกเวลาเย็นผงสีตัวจับตัวติดเป็นก้อน ไม่กระจาย ออกฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกันแล ทำกายนี้แลให้ชุ่มชื่นอิ่มเอิบ ซาบซ่านด้วยปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก ไม่มีส่วนไหน ๆ แห่งกายของเธอทั่วทั้งตัวที่ปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกจะไม่ถูกต้อง นี้คือการเจริญสัมมาสมาธิที่ประกอบด้วย

> องค์ 5 อันเป็นอริยะประการที่ 1 ... 5) ภิกษุเรียนปัจจเวกขณนิมิตมาดี มนสิการดี ทรงจำไว้ดี แทงตลอดดีด้วยปัญญา เปรียบเหมือนคนหนึ่งพึงพิจารณาเห็นคนหนึ่งคนยืนพึงพิจารณาเห็นคนนั่ง หรือคนนั่งพึงพิจารณาเห็นคนนอน ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกันแล เธอเรียนปัจจเวกขณนิมิตมาดี มนสิการดี ทรงจำไว้ดี แทงตลอดดีด้วยปัญญา นี้คือการเจริญ สัมมาสมาธิที่ประกอบด้วยองค์ 5 อันเป็นอริยะ ประการที่ 5 ภิกษุทั้งหลาย เมื่อสัมมาสมาธิที่ประกอบด้วยองค์ 5 อันเป็นอริยะ ที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ เธอน้อมจิตไปเพื่อทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งซึ่งธรรมใด ๆ ที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง เมื่อมีเหตุ เธอย่อมบรรลุความเป็นผู้เหมาะสม ที่จะประจักษ์ชัดในธรรมนั้น ๆ เปรียบเหมือนหม้อน้ำตั้งอยู่บนเชิงรองเต็มด้วยน้ำเสมอขอบปากพอที่กาจะดื่มได้ บุรุษผู้มีกำลังพึงเอียงหม้อน้ำนั้นไปรอบ ๆ น้ำจะกระฉอกออกมาได้ไหม” (องฺ.ปญฺจก. 22/27/35-38)

สมาธิในพระพุทธศาสนา ความหมายของสมาธิ ว่าถึงสมาธิ อะไรชื่อว่าสมาธิ เอกัคคตา คือ ความที่จิตอันเป็นกุศลอันเรียกว่า กุศลจิต มีอารมณ์เป็นอันเดียวชื่อว่า สมาธิ สมาธินั้นจึงได้แก่ การตั้งจิตและเจตสิก คือ ธัมมะที่เกิดขึ้นในจิตในอารมณ์เดียวสม่ำเสมอและชอบ สมาธิมีความฟุ้งซ่านเป็นรส คือ เป็นกิจมีความไม่กระเพื่อมของจิตเป็นเครื่องปรากฏ มีสุขเป็นบรรทัดฐาน คือ เหตุใกล้นี่คือ ลักษณะของสมาธิโดยทั่วไป จิตหรือสมาธินี้ พระพุทธเจ้าตรัสสั่งสอนไว้เป็นอันว่ายกจิตขึ้นแสดงเป็นที่ตั้งบ้าง ยกสมาธิขึ้นแสดงบ้าง แต่ว่าที่ยกจิตขึ้นเป็นที่ตั้งนั้น บางแห่งมีความหมายถึงสมาธิหรือสมถะ บางแห่งมีความหมายถึงปัญญา หรือวิปัสสนาด้วย บางแห่งก็แสดงไว้กลาง ๆ เป็นทางปฏิบัติได้ทั้งทางสมาธิ และทั้งทางปัญญา ที่ยกจิตขึ้นเป็นที่ตั้งนั้น ดังเช่นที่ตรัสเอาไว้มีใจความว่า “จิตดิ้นรนกวัดแกว่งกระสับกระส่าย รักษายากบัณฑิตผู้ทรงปัญญาย่อมทำจิตให้ตรงเหมือนอย่างช่างศรดัดลูกศร” ทุกคนเมื่อพิจารณาดูที่จิตใจของตนเองแล้ว ก็ย่อมจะเห็นได้ตามที่ตรัสไว้นี้ คือจิตดิ้นรนกวัดแกว่งกระสับกระส่ายรักษายากและยังได้ตรัสไว้อีกว่า “พึงยกจิตที่ควรยก พึงข่มจิตที่ควรข่ม พึงทำจิตให้ร่าเริง คือทำจิตที่ควรทำให้ร่าเริง ให้ร่าเริงควรเพ่งเฉยจิตที่ควรเพ่งเฉย” เป็น 4 ประการที่ 1) พึงยกจิตที่ควรยก หมายความว่า จิตย่อหย่อนไม่เจริญโพชฌงค์จะทำจิตให้ย่อหย่อนยิ่งขึ้นแต่เจริญโพชฌงค์ที่จะยกจิตขึ้น คือ จิตที่ย่อหย่อนนั้นก็คือจิตที่หย่อนความเพียรตกอยู่ในความเกียจคร้าน ให้เจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์ ปีติสัมโพชฌงค์ สมาธิสัมโพชฌงค์ อุเปกขาสัมโพชฌงค์ ประการที่ 2) พึงข่มจิตที่ควรข่ม ในสมัยที่ควรข่ม คือ จิตที่

ฟุ้งซ่านให้เจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ สมาธิสัมโพชฌงค์ อุเปกขาสัมโพชฌงค์ ประการที่ 3) พึงทำจิตที่ควรทำให้ร่าเริง ให้ร่าเริงในสมัยที่ควรทำให้ร่าเริง คือ ในขณะจิตที่หมดอัสสาทะความพอใจความเพลิดเพลินใจเพราะว่าปัญญาประโยคคือประกอบด้วยปัญญาอ่อน โดยเฉพาะบรรลุอุปสมสุข คือ ความเข้าไปสงบระงับ ให้พิจารณาสังเวควัตถุ ได้แก่ พิจารณา ชาติ ชรา พยาธิ มรณะ ประการที่ 4) พึงเพ่งเฉยจิตที่ควรเพ่งเฉย ในสมัยที่ควรเพ่งเฉย เพ่งดูจิตที่สงบตั้งมั่นเป็นดีแล้วเฉยอยู่ (สมเด็จพระญาณสังวรสมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก, 2557, หน้า 1-4)

สรุป สมาธิสูตรได้ว่าการเจริญสมาธิทำให้เกิดความสุข ทำให้จิตสงบระงับกิเลสที่ดวงจิตสันดานทั้งหลาย จิตที่ตั้งมั่นดีแล้วสามารถรู้กิเลส ทำให้เกิดสติสัมปชัญญะสติ เกิดความระลึกรู้ตัว สมาธิเป็นไปตามการฝึกฝนอบรมเพื่อทำใจให้สงบระงับ เพื่อปัญญาที่รู้เห็นด้วยตนเอง ถ้าไม่มีสมาธิจะไม่สามารถควบคุมจิตใจได้เลย การเจริญสมาธิทำให้จิตตั้งมั่นปราศจากนิวรณ์เครื่องกั้นความดี เมื่อข่มนิวรณ์ได้จิตปราศจากกามฉันท์ ปราศจากพยาบาท ปราศจาก ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ วิจิกิจฉา จึงทำความดีได้ ทำให้เกิดสมาธิได้

2.2.3 กุศลจิตระดับสูง

พระพุทธเจ้าทรงแสดงหลักธรรมอันเป็นเครื่องพ้นแล้วซึ่งกิเลสอาสวะ โดยการพิจารณาด้วยปัญญา ผู้ที่มีความสะสมในทางปัญญาที่ได้เจริญแล้ว พึงบำเพ็ญปัญญาให้เกิดขึ้นในจิต หรือมีความไพบูลย์ พิจารณาความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความเป็นอนัตตา ดังนั้นหลักธรรมที่เป็นกุศลจิตในระดับสูงสุด พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้แล้วในส่วนของปัญญา ซึ่งปรากฏในพระสูตรดังต่อไปนี้

1. กุศลจิตในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร

กุศลจิตเป็นจิตที่ไม่มีโทษและให้ผลเป็นความสุขอันเกิดจากการเข้าใจถึงความจริงอันประเสริฐของชีวิต การออกจากกามสุขที่เป็นของปุถุชน เป็นไปเพื่อประโยชน์สงบระงับ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อการตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน กุศลจิตในระดับมหากุศลจิต 8 ของปัญจวัคคีย์ผู้มีศีลพิจารณาอริยสัจพิจารณาอุปทานขันธ์ 5 จนได้บรรลุดวงตาแห่งธรรม เลื่อนจากกุศลจิตในระดับมหากุศลจิต ดังข้อความตัวอย่างที่กล่าวมาจะเห็นว่า กุศลจิตในมหากุศลที่ประกอบปัญญาพิจารณาอริสัจ 4 ซึ่งพัฒนาจิตจนเกิดความรู้แจ้งแทงตลอด ด้วยเหตุนี้ธัมมจักกัปปวัตตนสูตรทำให้เข้าถึงอมตธรรมที่ประเสริฐอันที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเทศนาให้เกิดทิพยจักษุรู้แจ้งในอริยสัจสี่ เห็นไตรลักษณ์ เห็นปฏิจจสมุปบาท กำจัดกิเลสสละออกจากกามความพยาบาทอันเป็นปฏิปักษ์ต่อธรรมที่เป็นกุศล เป็นธรรมแห่งความเพียรเพื่อระวังความชั่วไม่ให้เกิดขึ้น เพียรทำความดีให้เกิด เพียรรักษาความดีไว้ ความดับตัณหา วิราคะ ความสละทิ้งความพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า

> “ภิกษุทั้งหลาย ก็มัชฌิมาปฏิปทาที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว อันเป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักษุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้เพื่อพระนิพพานนั้นเป็นไฉน มัชฌิมาปฏิปทานั้น ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ 8 นี้แหละ คือสัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) สัมมาสติ (ระลึกชอบ) สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ)” (วิ.ม. 4/13/20-21)

สรุป จากพระดำรัสจะเห็นว่า ผู้ที่เห็นความจริงตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นผู้ที่เข้าถึงและเข้าใจหลักของชีวิตของความดีน้อมจิต มีสัมมาทิฏฐิมั่นคงในการประกอบความเพียรในการนำตนออกจากความทุกข์ เห็นประโยชน์อันไม่มีโทษของการประกอบความดีอันที่พระพุทธองค์ทรงได้ตรัสรู้ธรรมอันยิ่งเองแล้วมีจิตที่บริสุทธิ์ แล้วน้อมนำธรรมนั้นมาปฏิบัติตามเพื่อประโยชน์ของตนเอง

2. กุศลจิตในอาทิตตปริยายสูตร 1

ความสุขและความทุกข์ที่เกิดทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นอารมณ์ของกิเลสนำมาซึ่งความทุกข์ในวัฏสงสารอันไม่สิ้นสุด พระอริยสาวกผู้อยู่พรหมจรรย์ รู้ชัดในความสุข ทุกข์หรือมิใช่สุขทุกข์นี้แล้วย่อมพ้นจากกิเลส ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่เป็นเครื่องยึดให้สุข ทุกข์ ดังใจความที่ว่า

> “ภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน ก็อะไรเล่าชื่อว่าสิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน ภิกษุทั้งหลาย จักษุเป็นของร้อน ... ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูปทั้งหลาย ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุวิญญาณ ย่อมเบื่อหน่าย แม้ในจักขุสัมผัส ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือที่มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในโสตะ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเสียงทั้งหลาย ฯลฯ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในฆานะ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในกลิ่นทั้งหลาย ฯลฯ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในชิวหา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรสทั้งหลาย ฯลฯ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในกาย ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในโผฏฐัพพะทั้งหลาย ฯลฯ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในมนะ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในธรรมทั้งหลาย ย่อมเบื่อหน่าย แม้ใน

> มโนวิญญาณ ย่อมเบื่อหน่าย แม้ในมโนสัมผัส ย่อมเบื่อหน่าย แม้ในความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์ หรือที่มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัส เป็นปัจจัย เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณว่า หลุดพ้นแล้ว อริยสาวกย่อมรู้ชัดว่า ชาติ สิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี" ก็เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสเวยยากรณ์นี้อยู่ จิตของภิกษุ 1,000 รูปนั้น ก็ หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น" (วิ.ม. 4/54/63-65)

สรุป พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่ชฎิล 3 พี่น้อง ผู้เป็นเจ้าลัทธิบูชาไฟให้พิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า สิ่งทั้งปวงที่ยึดมั่นถือมั่นเอาไว้นั้น ซึ่งได้แก่ จักษุ และสัมผัสต่าง ๆ เป็นของร้อน เป็นสิ่งที่ย่อมนำความทุกข์มาให้มากกว่าความสุข ฉะนั้น เมื่อพิจารณาตามธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงให้เห็นถึงโทษของสิ่งต่าง ๆ อันได้แก่ จักษุ เป็นต้น ที่ยึดมั่นถือมั่นเอาไว้แล้ว ผู้นั้นเมื่อน้อมนำมาพิจารณาโดยแยบคายแล้ว ย่อมเข้าถึงความสิ้นไปแห่งอาสาวะ ดังนั้น พระสูตรนี้ จึงเป็นพระสูตรที่มุ่งแสดงถึงการเจริญปัญญาในกุศลจิต เพื่อเข้าใจในความเป็นจริง

3. กุศลจิตในสัมมาทิฏฐิสูตร เรื่องกุศล

ผู้ที่มีจิตอันเป็นกุศลย่อมมีสัมมาทิฏฐิ คือการมีความเห็นที่ถูกต้องว่าสิ่งนี้ดีเป็นกุศลควรทำ บุญมีจริงบาปมีจริง ถ้าหากบุคคลไม่มีสัมมาทิฏฐิย่อมกระทำสิ่งที่ผิดจากความถูกควรอาจนำมาซึ่งความเดือดร้อนต่อตนเองและผู้อื่นได้ กุศลจิตที่ประกอบด้วยปัญญา ใคร่ครวญกับการปฏิบัติธรรมเพื่อขจัดกิเลสที่นอนเนื่องในสันดาน มีความเพียรเลิศ สมดังพุทธพจน์ที่ว่า

> "พระอริยสาวกผู้มีความแน่วแน่ในธรรมที่ได้ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ เพราะมีความเห็นที่ถูกต้องว่า กุศล คือ เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เป็นกุศล เจตนางดเว้นจากการลักทรัพย์ เป็นกุศล เจตนางดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม เป็นกุศล เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ เป็นกุศล เจตนางดเว้นจากการพูดส่อเสียด เป็นกุศล เจตนางดเว้นจากการพูดคำหยาบ เป็นกุศล เจตนางดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ เป็นกุศล การไม่เพ่งเล็งอยากได้สิ่งของของผู้อื่น เป็นกุศล การไม่ปองร้ายผู้อื่น เป็นกุศล สัมมาทิฏฐิ เป็นกุศล รากเหง้าแห่งกุศล คือ อโลภะ (ความไม่โลภ) เป็นรากเหง้าแห่ง

> กุศล อโทสะ (ความไม่คิดประทุษร้าย) เป็นรากเหง้าแห่งกุศล อโมหะ (ความไม่หลง) เป็นรากเหง้าแห่งกุศล เมื่อใด พระอริยสาวกรู้ชัดอกุศลและรากเหง้าแห่งอกุศลอย่างนี้ รู้ชัดกุศลและรากเหง้าแห่งกุศลอย่างนี้ เมื่อนั้น ท่านละราคานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือราคะ) บรรเทาปฏิฆานุสัย(กิเลสที่นอนเนื่องคือปฏิฆะ) ถอนทิฏฐานุสัย(กิเลสที่นอนเนื่อง คือทิฏฐิ)และมานานุสัย(กิเลสที่นอนเนื่องคือมานะ)ที่ว่า ‘เป็นเรา’ โดยประการทั้งปวง ละอวิชชาได้แล้ว ทำวิชชาให้เกิดขึ้น แล้วเป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในปัจจุบันนี้เอง ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ พระอริยสาวกก็ชื่อว่ามีสัมมาทิฏฐิ มีความเห็นตรง มีความเลื่อมใสอันแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้” (ม.มู. 12/12/89)

จะเห็นได้ว่าสัมมาทิฏฐิเป็นความจริงที่ถูกต้องในเรื่องกุศลที่ว่าด้วยการละเว้นการทำความชั่ว ไม่ทำให้ผู้อื่นและตนเองเดือนร้อน อันมีศีลเป็นต้นที่จะป้องกันไม่ให้ผู้ที่รักษาต้องตกอยู่ในความเดือดร้อนภายหลัง กุศลทั้งทางกายวาจาใจก่อให้เกิดผลดีต่อผู้ที่ปฏิบัติ ดังเรื่องที่พระนาคเสนกล่าวกับพระยามิลินท์ว่าอกุศลนั้นเป็นของเบาจึงให้ผลทันตา แต่กุศลเป็นของหนักอาจให้ผลช้ากว่าแต่ให้ผลแน่นอนเพราะกุศลนั้นเป็นสิ่งที่ดีสามารถจะเพิ่มพูนเป็นบารมีที่ยิ่งใหญ่มหาศาลและประณีตเป็นความสุขให้กับผู้ปฏิบัติทั้งทางกาย วาจา ใจในความเย็น อิ่มเอิบ ชื่นชื่น เบิกบาน เป็นที่ชื่นชมทั้งสามโลก เพราะปราศจากความโลภ ความโกรธ ความหลง

สรุป สัมมาทิฏฐิ เป็นความเห็นชอบที่ถูกต้องตามความเป็นจริงในอริยสัจ 4 การละเว้นการทำความชั่ว เห็นความทุกข์รู้ละ กำจัด เข้าใจความจริงอันประเสริฐมีความเพียรในการปฏิบัติธรรมให้ก้าวหน้าจนถึงความหลุดพ้นจากความทุกข์ออกจากวัฏฏะสังสาร เมื่อบุคคลรู้ความจริง เข้าใจความจริงว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่วสิ่งไหนควรทำ สิ่งไหนไม่ควรทำ ย่อมเจริญกุศลให้เกิดได้นี่เป็นกุศล

4. กุศลจิตในอธิคมสูตร

ผู้บรรลุกุศลธรรมทั้งปวงจำเป็นต้องมีความเชี่ยวชาญในเรื่องที่จะทำให้กุศลบังเกิดขึ้น ป้องกันกุศลเสื่อมลงมีวิธีแก้ไขปัญหาอย่างฉลาด มีความยินดีที่จะทำกุศลให้งอกงามเพิ่มขึ้น และเป็นลักษณะจิตที่เคยได้สะสมกุศลไว้แล้วจึงเข้าใจในธรรมที่ทำให้กุศลบังเกิด จิตมีปัญญาในการภาวนาพัฒนาให้ความดียิ่งขึ้นยินดีในการบรรลุธรรมทั้งปวง ยินดีในความเพียรเพื่อทำความดีให้ยิ่งขึ้นเพื่อบรรลุธรรม สมดังพุทธพจน์ที่ว่า

> “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม 6 ประการ เป็นผู้อาจบรรลุกุศลธรรม ที่ยังไม่ได้บรรลุ หรือทำกุศลธรรมที่ได้บรรลุแล้วให้เจริญได้ ธรรม 6 ประการ คือ 1) เป็นผู้ฉลาดในความเจริญ 2) เป็นผู้ฉลาดในความเสื่อม 3) เป็นผู้ฉลาดในอุบาย 4) สร้างฉันทะเพื่อบรรลุกุศลธรรมที่ยังไม่ได้บรรลุ 5) รักษากุศลธรรมที่ได้บรรลุแล้ว 6) ทำกุศลธรรมให้ถึงพร้อมด้วยการทำติดต่อ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม 6 ประการนี้แล เป็นผู้อาจบรรลุกุศลธรรมที่ยังไม่ได้บรรลุ หรือทำกุศลธรรมที่ได้บรรลุแล้วให้เจริญได้” (องฺ.ฉกฺก. 22/79/602-603)

สรุป ผู้มีดวงตาเห็นธรรมมีความฉลาดในการเจริญกุศลและเข้าใจว่าไม่ควรทำกุศลที่มีให้เสื่อมไป และมีความเข้าใจที่จะระงับปัญหาที่เกิดขึ้นให้หมดไปได้ มีความพอใจที่จะทำกุศลเพื่อที่จะให้ตนเองบรรลุมรรคผลให้สำเร็จเป็นที่ตั้งมีความสม่ำเสมอในการทำความดี เพื่อให้ได้บรรลุกุศลธรรมนี้สำเร็จ

5. กุศลจิตในมหาสติปัฏฐานสูตร

ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสติทางที่บุคคลผู้ละการเกี่ยวข้องกับหมู่คณะไปประพฤติธรรมอยู่แต่ผู้เดียว ทางสายเดียวที่พระพุทธเจ้าทรงทำให้เกิดขึ้น เป็นทางบุคคลเดียวคือพระพุทธเจ้า เป็นทางดำเนินไปสู่จุดหมายเดียวคือ พระนิพพาน กล่าวได้ว่า การฝึกมหาสติปัฏฐาน 4 ของพระพุทธเจ้าเป็นการพัฒนาคุณภาพของจิตให้เกิดสมาธิ สติและปัญญาโดยการกำหนดจิตให้อยู่กับกิริยาอาการที่เป็นปัจจุบัน ในทุก ๆ อิริยาบถ การเดินจงกรมนั่งสมาธิเมื่อจิตมั่นเป็นสมาธิดีแล้วค่อยนำพลังของสมาธิไปพิจารณากาย เวทนา จิต และธรรม เพื่อให้เพื่อปัญญาเห็นชัดแจ้งตามความเป็นจริงตามธรรมชาติที่ปรากฏ เมื่อผู้ปฏิบัติเห็นความไม่เที่ยงเกิดดับตลอดเวลา เป็นทุกข์เพราะบังคับไม่ได้ จึงไม่ควรยึดมั่นถือเป็นตัวเราของเรา ในที่สุดผู้ปฏิบัติย่อมเกิดปัญญารู้ทันว่าสรรพสิ่งทั้งหลายว่ามีเพียงรูปและนามเท่านั้นก็จะคลายความยึดมั่นปล่อยวางลงได้ ความทุกข์ที่เกิดเพราะหลงยึดก็จะลดลง (จิตตภาวนากับการเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐาน, 2555, หน้า 384-385) ดังพุทธพจน์ที่ว่า

> “ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางสายเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุญายธรรม หรืออริยมรรค เพื่อทำให้แจ้งนิพพาน ทางนี้คือ สติปัฏฐาน 4 ประการ ในธรรมวินัยนี้ 1. พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัส

> ในโลกได้ 2. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ 3. พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ 4. พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้" (ม.มู. 12/106/101-102)

สรุป การฝึกมีสติให้อยู่ที่ฐานหลักของสติเป็นวิธีการควบคุมจิตใจไม่ให้ฟุ้งซ่าน สำรวมความคิดการรู้เรื่องต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในจิตใจ ขณะที่มีจิตใจจดจ่อมีสติอยู่กับใจเป็นฐานหลักของสติ เป็นฐานของใจ จิตใจก็จะบริสุทธิ์ผ่องใสเป็นมหากุศลจิตประกอบด้วยปัญญาและกุศลจิตในมรรคจิต 4

6. กุศลจิตในปธานสูตร

ผู้มีความยินดีในความพยายามทำความเพียรรักษาจิตไว้ตลอดเพื่อป้องกันอกุศล เพื่อละอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว เพื่อทำกุศลให้เกิดขึ้น เพื่อรักษากุศลที่มีอยู่ ผู้ที่มีความเพียรในการทำความดีงามมีจิตดำรงไว้ย่อมมีจิตอันเป็นกุศลที่ประกอบด้วยปัญญา ย่อมมีความเจริญในธรรมด้วยความเพียรจนสามารถขจัดอาสวะกิเลสให้หมดไปได้ในที่สุด สมดังพุทธพจน์ที่ว่า

> "ภิกษุทั้งหลาย สัมมัปปธาน (ความเพียรชอบ) 4 ประการนี้ สัมมัปปธาน 4 ประการ 2 อะไรบ้าง คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ 1. สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น 2. สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อ ละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว 3. สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อ ทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น 4. สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อ ความดำรงอยู่ไม่เลือนหาย ภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ภิกษุทั้งหลาย สัมมัปปธาน 4 ประการนี้แล พระขีณาสพเหล่านั้นมีสัมมัปปธาน ครอบงำบ่วงมาร 1 ได้ อันกิเลสไม่อาศัยถึงฝั่งแห่งชาติและมรณะ ท่านเหล่านั้นชนะมาร พร้อมทั้งเสนามาร เป็นผู้ยินดี ไม่มีความหวั่นไหว และล่วงพ้นซึ่งกองพลมารทั้งหมด ถึงสุข 2 แล้ว" (องฺ.จตุ. 21/13/23-24)

สรุป ภิกษุหรือบุคคลที่มีหลักธรรมสัมปธาน 4 มีความพอใจ พยายามมีความเพียร ประคองจิตมุ่งมั่นเพื่อป้องกันอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิด มีความพอใจ พยายามมีความเพียร ประคองจิตมุ่งมั่นเพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว มีความพอใจพยายาม ประคองจิตมุ่งมั่นเพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ภิกษุหรือบุคคลสร้างพอใจ พยายาม ประคองจิตมุ่งมั่นเพื่อดำรงกุศลให้ดำรงอยู่ตลอด เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้น กุศลจิตที่ประกอบด้วยปัญญาย่อมเกิดขึ้น พระขีณาสพเหล่านั้นมีสัมมัปปธาน ครอบงำบ่วงมาร 1 ได้ อันกิเลสไม่อาศัยถึงฝั่งแห่งชาติและมรณะ เป็นผู้ยินดี ไม่มีความหวั่นไหว และล่วงพ้นซึ่งอาสวะกิเลส

7. กุศลจิตในปทสูตร

อินทรีย์ 5 ประการ คือ สัทธินทรีย์ (ความมีศรัทธายิ่ง) วิริยินทรีย์ (ความมุ่งมั่นอย่างไม่ท้อถอย) สตินทรีย์ (ความทรงจำไม่เลื่อนลอยระลึกได้) สมาธินทรีย์ (ความมีจิตที่ไม่ซัดส่าย) ปัญญินทรีย์ (ความมีปัญญารู้ยิ่ง) อันธรรมทั้ง 5 นี้เป็นองค์ประกอบแห่งกุศลจิต ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมุ่งเน้นให้ภิกษุเจริญอินทรีย์ทั้งนี้เพื่อเข้าถึงความตรัสรู้ เพื่อบรรลุเข้าถึงแก่นแห่งพระสัทธรรม ดังพุทธเจ้าทรงตรัสว่า

> “ภิกษุทั้งหลาย รอยเท้าของสัตว์ที่เที่ยวไปบนแผ่นดินทั้งหมดรวมลง ในรอยเท้าช้าง รอยเท้าช้างชาวโลกกล่าวว่าเลิศกว่ารอยเท้าเหล่านั้น เพราะเป็น รอยใหญ่ แม้ฉันใด บทแห่งธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่งย่อมเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ ปัญญินทรีย์บัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่าบทแห่งธรรมเหล่านั้น เพราะเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน บทแห่งธรรมที่เป็นไปเพื่อความตรัสรู้อะไรบ้าง คือ สัทธินทรีย์เป็นบทแห่งธรรม ย่อมเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ วิริยินทรีย์เป็นบทแห่งธรรม ย่อมเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ สตินทรีย์เป็นบทแห่งธรรม ย่อมเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ สมาธินทรีย์เป็นบทแห่งธรรม ย่อมเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ ปัญญินทรีย์เป็นบทแห่งธรรม ย่อมเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ ภิกษุทั้งหลาย รอยเท้าของสัตว์ที่เที่ยวไปบนแผ่นดินทั้งหมดรวมลงในรอยเท้าช้าง รอยเท้าช้างชาวโลกกล่าวว่าเลิศกว่ารอยเท้าเหล่านั้น เพราะเป็นรอยใหญ่ แม้ฉันใด บทแห่งธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่งย่อมเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ ปัญญินทรีย์บัณฑิตกล่าว ว่าเลิศกว่าบทแห่งธรรมเหล่านั้น

เพราะเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน” (สำ.ม. 19/524/339)

สรุป ภิกษุผู้มีธรรมอินทรีย์ 5 เป็นผู้มีกุศลจิตที่ประกอบด้วยปัญญามีกำลังสัทธินทรีย์ (ความมีศรัทธายิ่ง) วิริยินทรีย์ (ความมุ่งมั่นอย่างไม่ท้อถอย) สตินทรีย์ (ความทรงจำไม่เลื่อนลอยระลึกได้) สมาธินทรีย์ (ความมีจิตที่ไม่ซัดส่าย) ปัญญินทรีย์ (ความมีปัญญารู้ยิ่ง) ย่อมเป็นไปเพื่อการตรัสรู้

8. กุศลจิตในสูกสูตร

ผู้ที่มีความเห็นที่ถูกต้องย่อมทำลายอวิชชาคือ กิเลสได้ถูกต้อง ย่อมทำวิชชาให้เกิดขึ้น เจริญสัมมาทิฏฐิ เพื่อความดับทุกข์ สละ ปล่อย คลายกำหนัด ไม่ติดพันเป็นอิสระ เจริญภาวนาทำนิพพานให้แจ้ง สมดังพุทธพจน์ที่ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เป็นไปไม่ได้เลยที่เดือยข้าวสาลีหรือ เดือยข้าวเหนียวที่บุคคลตั้งไว้ไม่ตรงจักตำมือหรือเท้าที่ไปกระทบเข้าหรือทำให้เลือดออกข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะตั้งเดือยข้าวไว้ไม่ตรง แม้ฉันใด เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุ รูปนั้นมีทิฏฐิที่ตั้งไว้ผิด มีมรรคภาวนาที่ตั้งไว้ผิด จักทำลายอวิชชา ให้วิชชาเกิดขึ้น ทำนิพพานให้แจ้ง ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะตั้งทิฏฐิไว้ผิด ฉันนั้นเหมือนกัน ภิกษุทั้งหลาย เป็นไปได้ที่เดือยข้าวสาลีหรือเดือยข้าวเหนียวที่บุคคลตั้งไว้ตรง จักตำมือหรือเท้าที่ไปกระทบเข้าหรือทำให้เลือดออก ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะตั้ง เดือยข้าวไว้ตรง แม้ฉันใด เป็นไปได้ที่ภิกษุรูปนั้นมีทิฏฐิที่ตั้งไว้ถูก มีมรรคภาวนาที่ ตั้งไว้ถูก จักทำลายอวิชชา ให้วิชชาเกิดขึ้น ทำนิพพานให้แจ้ง ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะตั้งทิฏฐิไว้ถูก ฉันนั้นเหมือนกัน 1 ภิกษุมีทิฏฐิที่ตั้งไว้ถูก มีมรรคภาวนาที่ตั้งไว้ถูก ย่อมทำลายอวิชชา ให้วิชชาเกิดขึ้น ทำนิพพานให้แจ้ง อย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ 1. เจริญสัมมาทิฏฐิอันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ ฯลฯ 8. เจริญสัมมาสมาธิอันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไป ในโวสสัคคะ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุมีทิฏฐิที่ตั้งไว้ถูก มีมรรคภาวนาที่ตั้งไว้ถูก ย่อมทำลาย อวิชชา ให้วิชชาเกิดขึ้น ทำนิพพานให้แจ้ง เป็นอย่างนี้แล” (สำ.ม. 19/42-44/13-14)

สรุป ภิกษุผู้มีทิฏฐิอันถูกต้องย่อมทำลายอวิชชาเจริญมรรคภาวนาให้วิชชาเกิดขึ้น ย่อมเจริญสัมมาทิฏฐิอันอาศัยวิเวก วิราคะ น้อมไปในโวสสัคคะ ฯลฯ เป็นผู้ทำลายอกุศลสิ้นแล้วจิตสงบเจริญกุศลจนเกิดปัญญาทำให้ถึงซึ่งนิพพาน

9. กุศลจิตในสัปปุริสธรรม 7

คำสอนในหลักธรรมนี้ ผู้ที่เจริญตามแล้วไม่มีเสื่อม มีแต่ความเจริญในชีวิตอย่างไม่ประมาทเพราะคุณสมบัติพระธรรมที่เป็นผู้ประกอบด้วยธรรมทั้ง 7 อยู่ในสิ่งแวดล้อมใดก็สามารถใช้หลักธรรมในการงานได้ทั้งยังทำให้งานประกอบด้วยกุศลมีความพร้อมเพียงกันอีกด้วย ซึ่งมีใจความดังต่อไปนี้

> “สัปปุริสธรรม 7 ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ 1. เป็นธัมมัญญู (ผู้รู้จักเหตุ) 2. เป็นอัตถัญญู (ผู้รู้จักผล) 3. เป็นอัตตัญญู (ผู้รู้จักตน) 4. เป็นมัตตัญญู (ผู้รู้จักประมาณ) 5. เป็นกาลัญญู (ผู้รู้จักกาลเวลา) 6. เป็นปริสัญญู (ผู้รู้จักชุมชน) 7. เป็นปุคคลัญญู (ผู้รู้จักบุคคล)” (ที.ปา.11/331/264)

1) ธัมมัญญุตา (ความรู้จักธรรม รู้หลัก หรือ รู้จักเหตุ คือ รู้หลักความจริง รู้หลักการ รู้หลักเกณฑ์ รู้กฎแห่งธรรมดา รู้กฎเกณฑ์แห่งเหตุผล และรู้หลักการที่จะทำให้เกิดผล เช่น ภิกษุรู้ว่าหลักธรรมข้อนั้น ๆ คืออะไร มีอะไรบ้าง พระมหากษัตริย์ทรงทราบว่าหลักการปกครองตามราชประเพณีเป็นอย่างไร มีอะไรบ้าง รู้ว่าจะต้องกระทำเหตุอันนี้ ๆ หรือกระทำตามหลักการข้อนี้ ๆ จึงจะให้เกิดผลที่ต้องการหรือบรรลุจุดหมายอันนั้น ๆ เป็นต้น

2) อัตถัญญุตา (ความรู้จักอรรถ รู้ความมุ่งหมาย หรือ รู้จักผล คือ รู้ความหมาย รู้ความมุ่งหมาย รู้ประโยชน์ที่ประสงค์ รู้จักผลที่จะเกิดขึ้นสืบเนื่องจากการกระทำ หรือความเป็นไปตามหลัก เช่น รู้ว่าหลักธรรมหรือภาษิตข้อนั้น ๆ มีความหมายว่าอย่างไร หลักนั้น ๆ มีความมุ่งหมายอย่างไร กำหนดไว้หรือพึงปฏิบัติเพื่อประสงค์ประโยชน์อะไร การที่ตนกระทำอยู่มีความมุ่งหมายอย่างไร เมื่อทำไปแล้วจะบังเกิดผลอะไรบ้าง ดังนี้เป็นต้น

3) อัตตัญญุตา (ความรู้จักตน คือ รู้ว่า เรานั้น ว่าโดยฐานะ ภาวะ เพศ กำลัง ความรู้ความสามารถ ความถนัด และคุณธรรม เป็นต้น บัดนี้ เท่าไร อย่างไร แล้วประพฤติให้เหมาะสม และรู้ที่จะแก้ไขปรับปรุงต่อไป

4) มัตตัญญุตา (ความรู้จักประมาณ คือ ความพอดี เช่น ภิกษุรู้จักประมาณในการรับและบริโภคปัจจัยสี่ คฤหัสถ์รู้จักประมาณในการใช้จ่ายโภคทรัพย์ พระมหากษัตริย์รู้จักประมาณในการลงทัณฑอาชญาและในการเก็บภาษี เป็นต้น

5) กาลัญญุตา (ความรู้จักกาล คือ รู้กาลเวลาอันเหมาะสม และระยะเวลาที่ควรหรือจะต้องใช้ในการประกอบกิจ ทำหน้าที่การงาน หรือปฏิบัติการต่าง ๆ เช่น ให้ตรงเวลา ให้เป็นเวลา ให้ทันเวลา ให้พอเวลา ให้เหมาะเวลา เป็นต้น

6) ปริสัญญุตา (ความรู้จักบริษัท คือ รู้จักชุมชน และรู้จักที่ประชุม รู้กิริยาที่จะประพฤติต่อชุมชนนั้น ๆ ว่า ชุมชนนี้เมื่อเข้าไปหา จะต้องทำกิริยาอย่างนี้ จะต้องพูดอย่างนี้ ชุมชนนี้ควรสงเคราะห์อย่างนี้ เป็นต้น

7) ปุคคลัญญุตา หรือ ปุคคลปโรปรัญญุตา (ความรู้จักบุคคล คือ ความแตกต่างแห่งบุคคลว่า โดยอัธยาศัย ความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น ใคร ๆ ยิ่งหรือหย่อยอย่างไร และรู้ที่จะปฏิบัติต่อบุคคลนั้น ๆ ด้วยดี ว่าควรจะคบหรือไม่ จะใช้ จะตำหนิ ยกย่อง และแนะนำสั่งสอนอย่างไร เป็นต้น (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ป.อ. ปยุตฺโต, 2562, หน้า 210-211)

สรุป คุณธรรมในหลักธรรมนี้สอนให้บุคคลบรรลุเป้าหมายอย่างสมบูรณ์ในความดีอย่างพอดี หากรู้ความจริงมีเหตุผล มีความรู้ในการเลือกคบคนดี รู้จักตนตามฐานะความสามารถย่อมจะกระทำการงาน วางตน ตามเหมาะควรทั้งยังเข้าใจบุคคลอื่นอีกด้วย จึงเป็นหลักการทำความดีให้ถึงเป้าหมายที่วางไว้อย่างได้ผล ดังนั้นมหากุศลจิตที่ประกอบด้วยปัญญาเกิดขึ้นกับผู้มีธรรมนี้

10. กุศลจิตในนิพพิทาสูตร อิทธิบาท 4

ผู้ที่มีความพอใจในการทำความดีเจริญจิตตภาวนามีใจสงบนิ่งพิจารณาในศีล สมาธิ มีความยินดีที่จะทำความเพียร ในการรักษาศีล เจริญสมาธิ เกิดปัญญา พิจารณาจนเห็นการเกิดดับ มีความเพียรทำสมาธิ เพื่อพ้นกิเลสตัณหาความอยากทั้งหลายไม่สามารถครอบงำจิตได้อีกต่อไป สมดังพุทธพจน์ที่ว่า

> “ภิกษุทั้งหลาย อิทธิบาท 4 ประการนี้ที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายอย่างที่สุด เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน อิทธิบาท 4 ประการ คือ 1) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร 2) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร 3) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร 4) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขาร” (สำ.ม. 19/816/379)

สรุป ธรรมอันเจริญให้มากทำให้มากเกิดขึ้นกับบุคคลใดแล้ว ดวงจิตนั้นเป็นมหากุศลจิตที่ประกอบด้วยปัญญา เป็นจิตที่มีความเพียรกุศลย่อมนำความสำเร็จในกิจที่ต้องการยินดีในกุศลทั้งปวง พิจารณาถึงความจริงอันประเสริฐเห็นความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป เห็นความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่แน่นอนปัญญานี้ทำให้เกิดนิพพิทาญาณในสังขาร เกิดความเพียรเพื่อพ้นจากกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้

11. กุศลจิตในวิภังคสูตร ว่าด้วยการจำแนกอริยมรรค

ผู้ที่มีปัญญารู้และเข้าในทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ข้อปฏิบัติที่ทำให้ถึงความดับทุกข์ได้แล้ว เป็นผู้มีสัมมาทิฏฐิเป็นผู้มีกุศลจิตที่ประกอบด้วยปัญญา ทั้งดำรงตนเป็นผู้ใคร่รับฟังธรรมที่สมควร มีจิตใฝ่ในเนกขัมมะ ไม่พยาบาท ไม่เบียดเบียนมีเจตนาเว้นการพูดคำหยาบ ส่อเสียด เพ้อเจ้อ รักษาศีล ทางกาย ทางวาจา ทางใจ จากขั้นหยาบ ขั้นกลางไปจนถึงขั้นละเอียดคือกิเลสอนุสัย การมีสติเจริญสมถะและวิปัสสนา เป็นจิตที่ดีงามเกิดได้ในมหากุศลจิต มหัคตจิต โลกุตรจิต ดังพระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ว่า

> “ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดง จักจำแนกอริยมรรคมีองค์ 8 แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว” ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสเรื่องนี้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย อริยมรรคมีองค์ 8 อะไรบ้าง คือ 1. สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ 8. สัมมาสมาธิ สัมมาทิฏฐิ เป็นอย่างไร คือ ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในทุกขสมุทัย (เหตุเกิดทุกข์) ความรู้ในทุกขนิโรธ (ความดับทุกข์) ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความดับทุกข์) นี้เรียกว่า สัมมาทิฏฐิ ... สัมมาสมาธิ เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ 1. สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ 2. เพราะวิตกวิจารสงบระงับไป บรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ 3. เพราะปีติจางคลายไป ภิกษุมีอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะ เสวย สุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ‘ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข’ 4. เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อน บรรลุ จตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข

มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ นี้เรียกว่า สัมมาสมาธิ”
(สำ.ม. 19/33-41/10-13)

สรุป ภิกษุผู้เจริญอริยมรรค 8 จิตย่อมเป็นกุศล เนื่องด้วยสัมมาทิฏฐิ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์) ข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความดับทุกข์ สัมมาสังกัปปะ การออกจากกามความไม่พยาบาท การไม่เบียดเบียน สัมมาวาจา เป็น เจตนาเว้นพูดเท็จ เว้นพูดส่อเสียดพูดคำหยาบ เว้นพูดเพ้อเจ้อ สัมมากัมมันตะ เป็นเจตนาเป็นเหตุเว้นจากการฆ่าสัตว์เว้นการลักทรัพย์เว้นจากพฤติกรรมอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ สัมมาอาชีวะ สำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ 1. มีความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น มีความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว 3. มีความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น 4. มีความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหายเจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว สัมมาสติ 1. พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ 2. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ 3. พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัด อภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ 4. พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย 1 อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ สัมมาสมาธิ 1. สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ 2. เพราะวิตกวิจารสงบระงับไป บรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ 3. เพราะปีติจางคลายไป ภิกษุมีอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะ เสวย สุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ‘ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข’ 4. เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อน บรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ เป็นจิตที่เป็นกุศลปราศจากนิวรณ์กลุ้มรุม

12. กุศลจิตในปัพพัชชาสูตร

ผู้ใคร่รู้ธรรมในการอบรมจิตพึงพอใจในการออกบวชเพื่อความสิ้นไปในความเสื่อมของสังขารมีจิตผ่องใสพร้อมละอกุศลกรรม ไม่ยอมแพ้กิเลสนำพาให้เจอความทุกข์อีกต่อไป จิตที่มีปัญญารู้เหตุผลมีความชัดเจนในการบวชพิจารณาเพื่อความเจริญแก่การบรรลุธรรม เป็นกุศลจิตที่ประกอบด้วยปัญญา สมดังพุทธพจน์ที่ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้นแลเธอทั้งหลายพึงสำเนียกอย่างนี้ว่า “จิตของเราจักได้รับการอบรมตามสมควรแก่บรรพชา และบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว จักไม่ครอบงำจิตอยู่

(คือ) จิตของเราจักได้รับการอบรมด้วยอนิจจสัญญา 1 จิตของเราจักได้รับการอบรมด้วยอนัตตสัญญา 1 จิตของเราจักได้รับการอบรมด้วยอสุภสัญญา 1 จิตของเราจักได้รับการอบรมด้วยอาทีนวสัญญา 1 จิตของเราจักรู้ความประพฤติชอบและไม่ชอบของสัตว์โลกแล้วได้รับการอบรมด้วยสัญญา 1 จิตของเราจักรู้ความเจริญและความเสื่อมของสัตว์โลกแล้วได้รับการอบรมด้วยสัญญา 1 จิตของเราจักรู้ความเกิดและความดับแห่งสังขารโลกแล้วได้รับการอบรมด้วยสัญญา 1 จิตของเราจักได้รับการอบรมด้วยปหานสัญญา 1 จิตของเราจักได้รับการอบรมด้วยวิราคสัญญา 1 จิตของเราจักได้รับการอบรมด้วยนิโรธสัญญา 1" ภิกษุทั้งหลายเธอทั้งหลายพึงสำเนียกอย่างนี้แล เมื่อใด จิตของภิกษุได้รับการอบรมตามสมควรแก่บรรพชา และบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วไม่ครอบงำจิตอยู่ (คือ) จิตได้รับการอบรมด้วยอนิจจสัญญา 1 จิตได้รับการอบรมด้วยอนัตตสัญญา 1 จิตได้รับการอบรมด้วยอสุภสัญญา 1 จิตได้รับการอบรมด้วยอาทีนวสัญญา 1 จิตนั้นรู้ความประพฤติชอบและไม่ชอบของสัตว์โลกแล้วได้รับการอบรมด้วยสัญญา 1 จิตรู้ความเจริญและความเสื่อมของสัตว์โลกแล้วได้รับการอบรมด้วยสัญญา 1 จิตรู้ความเกิดและความดับแห่งสังขารโลกแล้วได้รับการอบรมด้วยสัญญา 1 จิตได้รับการอบรมด้วยปหานสัญญา 1 จิตได้รับการอบรมด้วยวิราคสัญญา 1 จิตได้รับการอบรมด้วยนิโรธสัญญา 1 เมื่อนั้น ภิกษุนั้นพึงหวังได้ผลอย่าง 1 ใน 2 อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบันหรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ ก็จักเป็นอนาคามี" (อง.ทสก. 16/59/127)

สรุป ภิกษุหรือบุคคลผู้อบรมจิตตนเองเป็นนิต สมควรแก่บรรพชาเห็นความไม่สวยงาม ความเสื่อมของสังขารไม่เที่ยงไม่สะอาด ถึงพร้องประหานกิเลสไม่ให้เหลือ จิตที่เป็นกุศลประกอบด้วยปัญญาจะพึ่งมีกับภิกษุและบุคคลนั้น จะต้องถึงความเป็นอรหันตผลในที่สุด

13. กุศลจิตในวิชชาสูตร

ผู้รู้ในความไม่เที่ยงของรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เห็นชัดในความจริงย่อมปล่อยวางความยึดมั่นในร่างกาย จิตใจ มีจิตอันเป็นมหา

กุศล และเป็นมรรคจิต ผู้มีดวงตาแห่งธรรมมีความเพียรละอกุศลในอริยบุคคลด้วย ดังที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ว่า

> “ภิกษุทั้งหลาย “เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี ภิกษุนั้น นั่ง ณ ที่สมควร ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่พระองค์ตรัสว่า ‘วิชชา วิชชา’ วิชชาเป็นอย่างไร และด้วยเหตุ เพียงเท่าไรหนอ บุคคลจึงเป็นผู้มีวิชชา”2 พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “ภิกษุ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ผู้ได้สดับ รู้ชัดรูป รู้ชัดความเกิดแห่งรูป ฯลฯ รู้ชัดปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งรูป ... เวทนา ... สัญญา ... รู้ชัดสังขาร ฯลฯ รู้ชัดปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งวิญญาณ ภิกษุ นี้เราเรียกว่า วิชชา และด้วยเหตุเพียงเท่านี้ บุคคลจึงเป็นผู้มีวิชชา” (สำ.ข.17/114/208-209)

สรุป ภิกษุ ได้สดับ รู้ชัดรูป รู้ชัดความเกิดแห่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ รู้ชัดปฏิปทาที่ให้ถึงเกิดดับแห่งวิญญาณ จิตของภิกษุ อริยสาวกเป็นกุศลจิตที่ประกอบด้วยปัญญาเป็นผู้รู้แจ้งในสัทธรรม ความเป็นจริง

14. กุศลจิตในสูกสูตร

ผู้ที่มีความเห็นที่ถูกต้องย่อมทำลายอวิชชาคือ กิเลสได้ถูกต้อง ย่อมทำวิชชาให้เกิดขึ้น เจริญสัมมาทิฏฐิ เพื่อความดับทุกข์ สละ ปล่อย คลายกำหนัด ไม่ติดพันเป็นอิสระ เจริญภาวนาทำนิพพานให้แจ้ง สมดังพุทธพจน์ที่ว่า

> “ภิกษุทั้งหลาย เป็นไปไม่ได้เลยที่เดือยข้าวสาลี หรือเดือยข้าวเหนียวที่บุคคลตั้งไว้ไม่ตรงจักตำมือหรือเท้าที่ไปกระทบเข้าหรือทำให้เลือดออกข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะตั้งเดือยข้าวไว้ไม่ตรง แม้ฉันใด เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุ รูปนั้นมีทิฏฐิที่ตั้งไว้ผิด มีมรรคภาวนาที่ตั้งไว้ผิด จักทำลายอวิชชา ให้วิชชาเกิดขึ้น ทำนิพพานให้แจ้ง ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะตั้งทิฏฐิไว้ผิด ฉันนั้นเหมือนกัน ภิกษุทั้งหลาย เป็นไปได้ที่เดือยข้าวสาลีหรือเดือยข้าวเหนียวที่บุคคลตั้งไว้ตรง จักตำมือหรือเท้าที่ไปกระทบเข้าหรือทำให้เลือดออก ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะตั้ง เดือยข้าวไว้ตรง แม้ฉันใด เป็นไปได้ที่ภิกษุรูปนั้นมีทิฏฐิที่ตั้งไว้ถูก มีมรรคภาวนาที่ ตั้งไว้

ถูก จักทำลายอวิชชา ให้วิชชาเกิดขึ้น ทำนิพพานให้แจ้ง ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะตั้งทิฏฐิไว้ถูก ฉันนั้นเหมือนกัน 1 ภิกษุมีทิฏฐิที่ตั้งไว้ถูก มีมรรคภาวนาที่ตั้งไว้ถูก ย่อมทำลายอวิชชา ให้วิชชาเกิดขึ้น ทำนิพพานให้แจ้ง อย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ 1. เจริญสัมมาทิฏฐิอันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ ฯลฯ 8. เจริญสัมมาสมาธิอันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไป ในโวสสัคคะ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุมีทิฏฐิที่ตั้งไว้ถูก มีมรรคภาวนาที่ตั้งไว้ถูก ย่อมทำลาย อวิชชา ให้วิชชาเกิดขึ้น ทำนิพพานให้แจ้ง เป็นอย่างนี้แล” (สำ.ม. 19/42-44/13-14)

สรุป ภิกษุผู้มีทิฏฐิอันถูกต้องย่อมทำลายอวิชชาเจริญมรรคภาวนาให้วิชชาเกิดขึ้น ย่อมเจริญสัมมาทิฏฐิอันอาศัยวิเวก วิราคะ น้อมไปในโวสสัคคะ ฯลฯ เป็นผู้ทำลายอกุศลสิ้นแล้วจิตสงบเจริญกุศลจนเกิดปัญญาทำให้ถึงซึ่งนิพพาน

15. กุศลจิตในอาคันตุกสูตร

ผู้เจริญสมาธิภาวนาอันอาศัยวิเวกคลายความกำหนัดกำจัดกิเลสทั้งหลายด้วยการสละปล่อยจิตไปในนิพพาน น้อมเข้าสู่นิพพาน มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น ย่อมอบรมบ่มและปล่อยสละกิเลสเพื่อไปสู่นิพพาน เป็นอริยบุคคลผู้มีจิตในโลกุตตรมรรคจิต สมดังพุทธพจน์ที่ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย มีเรือนพักคนเดินทาง 1 อยู่หลังหนึ่ง คนทั้งหลายมาจากทิศตะวันออกบ้าง มาจากทิศตะวันตกบ้าง มาจากทิศเหนือบ้าง มาจากทิศใต้บ้าง เข้าพักในเรือนนั้น คือ กษัตริย์มาพักบ้าง พราหมณ์มาพักบ้าง แพศย์มาพักบ้าง ศูทรมาพักบ้าง แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อเจริญอริยมรรคมีองค์ 8 ทำอริยมรรคมีองค์ 8 ให้มาก กำหนดรู้ธรรมที่บุคคลรู้ยิ่งแล้วควรกำหนดรู้ ฯลฯ ละธรรมที่บุคคลรู้ยิ่งแล้วควรละ ทำให้แจ้งธรรมที่บุคคลรู้ยิ่งแล้วควรทำให้แจ้ง เจริญธรรมที่บุคคลรู้ยิ่งแล้วควรเจริญ ธรรมที่บุคคลรู้ยิ่งแล้วควรกำหนดรู้ เป็นอย่างไร คือ ควรกล่าวได้ว่า ธรรมที่บุคคลรู้ยิ่งแล้วควรกำหนดรู้นั้น ได้แก่ อุปาทาน- ขันธ์ (กองอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่น) 5 ประการ อุปาทานขันธ์ 5 ประการ อะไรบ้าง คือ 1. รูปูปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือรูป) ฯลฯ 5. วิญญาณูปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์

> คือวิญญาณ) นี้คือ ธรรมที่บุคคลรู้ยิ่งแล้วควรกำหนดรู้ ธรรมที่บุคคลรู้ยิ่งแล้วควรละ เป็นอย่างไร คือ อวิชชาและภวตัณหา นี้คือ ธรรมที่บุคคลรู้ยิ่งแล้วควรละ ธรรมที่บุคคลรู้ยิ่งแล้วควรทำให้แจ้ง เป็นอย่างไร คือ วิชชาและวิมุตติ นี้คือ ธรรมที่บุคคลรู้ยิ่งแล้วควรทำให้แจ้ง ธรรมที่บุคคลรู้ยิ่งแล้วควรเจริญ เป็นอย่างไร คือ สมถะและวิปัสสนา1 นี้คือ ธรรมที่บุคคลรู้ยิ่งแล้วควรเจริญ ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคมีองค์ 8 ทำอริยมรรคมีองค์ 8 ให้มาก กำหนดรู้ธรรมที่บุคคลรู้ยิ่งแล้วควรกำหนดรู้ ฯลฯ เจริญธรรมที่บุคคลรู้ยิ่งแล้วควรเจริญ อย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ 1. เจริญสัมมาทิฏฐิ ฯลฯ 8. เจริญสัมมาสมาธิอันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไป ในโวสสัคคะ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเจริญอริยมรรคมีองค์ 8 ทำอริยมรรคมีองค์ 8 ให้มาก กำหนดรู้ธรรมที่บุคคลรู้ยิ่งแล้วควรกำหนดรู้ ละธรรมที่บุคคลรู้ยิ่งแล้วควรละ ทำให้ แจ้งธรรมที่บุคคลรู้ยิ่งแล้วควรทำให้แจ้ง เจริญธรรมที่บุคคลรู้ยิ่งแล้วควรเจริญ อย่างนี้แล” (สำ.ม. 19/290-295/87-88)

สรุป การดำเนินตนอยู่ในอริยมรรคมีองค์ 8 ชื่อว่า เป็นผู้ทำกุศลจิต คือ ปัญญาให้เกิดมีเพื่อละอวิชชา และตัณหาให้หมดไป อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่า พระสูตรนี้จะมีองค์ธรรมอันได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา ก็ตาม แต่สิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงมุ่งหมายก็ คือ การสติระลึกรู้ มีสมาธิแน่วแน่ และการใช้ปัญญาในการพิจารณา เพื่อความรู้แจ้งในธรรมที่ควรรู้แจ้ง ฉะนั้น พระสูตรนี้จึงมีจุดมุ่งหมายในการทำกุศลจิต คือ ปัญญาให้เกิดขึ้น

16. กุศลจิตในหิมวันตสูตร

ผู้มีจิตอันเป็นกุศลประกอบด้วยปัญญา แห่งสัมมาทิฏฐิตามสมควรเจริญศีล สมาธิ และวิปัสสนา สงัดด้วยธรรมตามกำลังตั้งมั่นสงัดด้วยการตัดขาดจากกิเลสทั้งหลายอันทำได้ยาก สงัดสังขารอันเป็นสังขตธรรมทั้งหมด สมดังพุทธพจน์ที่ว่า

> “ภิกษุทั้งหลาย พวกนาคอาศัยขุนเขาหิมพานต์ย่อมเติบโตมีกำลัง เติบโตมีกำลังแล้วลงสู่หนอง ลงสู่หนองแล้วลงสู่บึง ลงสู่บึงแล้วลง สู่แม่น้ำน้อย ลงสู่แม่น้ำน้อยแล้วลงสู่แม่น้ำใหญ่ ลงสู่แม่น้ำใหญ่แล้วลงสู่มหาสมุทรสาคร นาคเหล่านั้นย่อมถึงความเจริญเติบโตทางกายในมหาสมุทรสาครนั้น แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น

> เหมือนกัน เมื่ออาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีล เจริญโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้) 7 ประการ ทำโพชฌงค์ 7 ประการให้มาก ย่อมถึง ความเป็นใหญ่ไพบูลย์ในธรรมทั้งหลาย ภิกษุเมื่ออาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีล เจริญโพชฌงค์ 7 ประการ ทำโพชฌงค์ 7 ประการให้มาก ย่อมถึงความเป็นใหญ่ไพบูลย์ในธรรมทั้งหลาย อย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ 1. เจริญสติสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือความ ระลึกได้) อันอาศัยวิเวก (ความสงัด) อาศัยวิราคะ (ความคลาย กำหนัด) อาศัยนิโรธ (ความดับ) น้อมไปในโวสสัคคะ (ความสละ) 2. เจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ การเฟ้นธรรม) ฯลฯ 3. เจริญวิริยสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความเพียร) 4. เจริญปีติสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความอิ่มใจ) 5. เจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความสงบกายสงบใจ) 6. เจริญสมาธิสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความตั้งจิตมั่น) 7. เจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความมีใจเป็นกลาง) อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่ออาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีล เจริญโพชฌงค์ 7 ประการ ทำโพชฌงค์ 7 ประการให้มาก ย่อมถึงความเป็นใหญ่ไพบูลย์ในธรรมทั้งหลาย อย่างนี้แล” (สำ.ม. 19/355-356/109-110)

สรุป ศีลเป็นคุณธรรมเบื้องต้นที่ทำให้เกิดจิตอันเป็นกุศล เมื่อจิตเป็นกุศลดีแล้ว สามารถที่จะน้อมนำไปสู่การเจริญโพชฌงค์ 7 ประการ โดยพระพุทธเจ้าได้แสดงถึงธรรมข้อนี้ไว้ว่า เป็นธรรมฝ่ายดี เป็นธรรมที่เป็นกุศล และเป็นธรรมที่สามารถทำให้บุคคลเข้าถึงความเป็นใหญ่ในธรรมทั้งหลายได้ ซึ่งกล่าวได้ว่า เมื่อเจริญโพชฌงค์ 7 ประการให้มาก ความมีจิตอันหลุดพ้นจากกิเลสอาสวะย่อมมีต่อบุคคลผู้เจริญโพชฌงค์ 7 ประการนี้

17. กุศลจิตในภิกขุสูตร

ผู้มีใคร่ครวญระลึกถึงโพชฌงค์ 7 เจริญโพชฌงค์ 7 ทำกุศลจิตที่เกิดขึ้นให้ดำรงอยู่ กำจัดกิเลสกามาสวะ ภวสวะ อวิชชาสวะ ทำจิตให้บริสุทธิ์ ทำกิจที่ควรทำอันเป็นไปเพื่อตรัสรู้ ดังพุทธพจน์ที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสเอาไว้ว่า

> "ภิกษุ ที่เรียกว่า 'โพชฌงค์' เพราะเป็นไป เพื่อตรัสรู้ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ 1. เจริญสติสัมโพชฌงค์อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ ฯลฯ 7. เจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัย นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เมื่อเธอเจริญโพชฌงค์ 7 ประการนี้อยู่ จิตย่อมหลุดพ้นจากกามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้วก็รู้ว่า 'หลุดพ้นแล้ว' รู้ชัดว่า 'ชาติ สิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว 1 ทำกิจที่ควรทำ 2 เสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็น อย่างนี้อีกต่อไป 3' ภิกษุ ที่เรียกว่า 'โพชฌงค์' เพราะเป็นไปเพื่อตรัสรู้ อย่างนี้แล" (สำ.ม. 19/390-393/119)

สรุป ในพระสูตรนี้แสดงให้เห็นถึงการใช้ปัญญาในการเจริญโพชฌงค์ ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นธรรมแห่งการตรัสรู้ และพึงเกิดได้ต่อเมื่อเป็นผู้ใฝ่ในธรรมอันเป็นกุศล และพึงมั่นเจริญให้กุศลจิตถึงพร้อม เพื่อเข้าสู่การพิจารณา และน้อมไปสู่ความสงบ ความหลุดพ้น ความปราศจากราคะ เป็นต้น

18. กุศลจิตในตัณหานิโรธสูตร

ผู้เจริญมรรคย่อมพ้นจากความทุกข์ เพราะจิตที่ถึงพร้อมด้วยความดับของตัณหา จึงสิ้นกรรมและสิ้นทุกข์ในวัฏฏะที่มีกรรมเป็นมูล อันไม่มีการเบียดเบียน อยู่ในที่สงบสงัด มีจิตปราศจากกามราคะ มีศีลสมบูรณ์ดับตัณหาด้วย โพชฌงค์ 7 เป็นกุศลจิตที่ประกอบด้วยปัญญา ดังพุทธพจน์ที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสเอาไว้ว่า

> "ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเจริญมรรค และปฏิปทาที่เป็นไปเพื่อความดับตัณหา มรรค เป็นอย่างไร ปฏิปทาที่เป็นไปเพื่อความดับตัณหา เป็นอย่างไร คือ โพชฌงค์ 7 ประการ โพชฌงค์ 7 ประการ อะไรบ้าง คือ 1. สติสัมโพชฌงค์ ฯลฯ 7. อุเบกขาสัมโพชฌงค์ โพชฌงค์ 7 ประการที่บุคคลเจริญอย่างไร ทำให้มากแล้วอย่างไร จึงเป็นไปเพื่อความดับตัณหา คือ ภิกษุใน

> ธรรมวินัยนี้ 1. เจริญสติสัมโพชฌงค์อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ ฯลฯ 7. เจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ ภิกษุทั้งหลาย โพชฌงค์ 7 ประการที่บุคคลเจริญอย่างนี้แล ทำให้มากแล้วอย่างนี้ จึงเป็นไปเพื่อความดับตัณหา" (สำ.ม. 19/451-452/139-140)

สรุป พระสูตรข้างต้นนี้แสดงให้เห็นว่า ธรรม คือ โพชฌงค์ 7 ประการ เป็นธรรมฝ่ายกุศล และเป็นธรรมที่ประกอบกับกุศลจิต ฉะนั้น พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมในพระสูตรนี้ เพื่อความมุ่งหมายซึ่งความดับไปแห่งตัณหา โดยการเจริญโพชฌงค์ 7 ประการ

19. กุศลจิตในสีลสูตร

ผู้มีจิตเป็นกุศลประกอบด้วยปัญญา อันสมบูรณ์แล้วด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา มีการเห็นด้วยตาและเห็นด้วยญาณ ได้ยินได้ฟังด้วยหูว่าพระขีณาสพอยู่ที่ไหน เข้าไปหาพระอริยะด้วยตั้งใจว่าจะถวายทาน จะถามปัญหา จะฟังธรรม จะสักการะ การระลึกถึงโอวาทของท่านทั้งกลางวันกลางคืน จนถึงการบวชตามด้วยจิตใจที่เลื่อมใสในพระอริยะออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ดังใจความที่ว่า

> "ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่าใดสมบูรณ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ1 และวิมุตติญาณทัสสนะ 2 การเห็น 3 ภิกษุเหล่านั้นก็ดี การได้ยิน 4 ภิกษุเหล่านั้นก็ดี การเข้าไปหา 5 ภิกษุเหล่านั้นก็ดี การเข้าไปนั่งใกล้ 6 ภิกษุเหล่านั้นก็ดี การระลึกถึง 7 ภิกษุเหล่านั้นก็ดี การบวชตาม 8 ภิกษุเหล่านั้นก็ดี เรากล่าวว่ามีอุปการะมาก ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะบุคคลได้ฟังธรรมของภิกษุเห็นปานนั้นแล้วย่อมหลีกออก ด้วยการหลีกออก 2 อย่าง คือ (1) หลีกออกทางกาย (2) หลีกออกทางจิต เขาหลีกออกไปอยู่อย่างนั้นย่อมระลึก ตรึกถึงธรรมนั้น สมัยใด ภิกษุหลีกออกไปอยู่อย่างนั้นย่อมระลึก ตรึกถึงธรรมนั้น สมัยนั้น สติสัมโพชฌงค์เป็นอันภิกษุปรารภแล้ว ... ภิกษุทั้งหลาย เมื่อโพชฌงค์ 7 ประการที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ พึงหวังผลานิสงส์1 7 ประการ ผลานิสงส์ 7 ประการ อะไรบ้าง คือ 1. จะได้บรรลุอรหัตตผลทันทีในปัจจุบัน 2. หากในปัจจุบันยังไม่ได้บรรลุ ก็จะได้บรรลุในเวลาใกล้ตาย 3. หากในปัจจุบันและในเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุ

ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้อันตราปรินิพพายี1 เพราะโอรัมภาคิย สังโยชน์ (สังโยชน์ เบื้องต่ำ) 5 ประการสิ้นไป 4. หากในปัจจุบัน และในเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุ และไม่ได้เป็น พระอนาคามี ผู้อันตราปรินิพพายี ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้ อุปหัจจปรินิพพายี 2 เพราะโอรัมภาคิยสังโยชน์ 5 ประการสิ้นไป 5. หากในปัจจุบัน และในเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุ ไม่ได้เป็นพระ อนาคามีผู้อันตรา ปรินิพพายี และไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้อุปหัจจ-ปรินิพพายี ก็จะ ได้เป็นพระอนาคามีผู้อสังขารปรินิพพายี โอรัมภาคิยสังโยชน์ 5 ประการสิ้นไป 6. หากในปัจจุบันและในเวลาใกล้ตายยังไม่ได้ บรรลุ ไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้อันตราปรินิพพายี ไม่ได้เป็นพระ อนาคามีผู้อุปหัจจ- ปรินิพพายี และไม่ได้เป็นพระอนาคามี ผู้อสังขารปรินิพพายี ก็ จะได้เป็นพระอนาคามีผู้อสังขารปรินิพพา ยี 4 เพราะโอรัมภาคิย- สังโยชน์ 5 ประการสิ้นไป 7. หากใน ปัจจุบันและในเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุ ไม่ได้เป็นพระ อนาคามี ผู้อันตราปรินิพพายี ไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้อุปหัจจ- ปรินิพพายี ไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้อสังขารปรินิพพายี และ ไม่ได้เป็นพระ อนาคามีผู้สสังขารปรินิพพายี ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้อุทธังโส โตอกนิฏฐคามี 1 เพราะโอรัมภาคิยสังโยชน์ 5 ประการสิ้นไป ภิกษุ ทั้งหลาย เมื่อโพชฌงค์ 7 ประการที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้วอย่าง นี้ พึงหวังผลานิสงส์ 7 ประการนี้” (สำ.ม. 19/373-382/114-117)

สรุป พระสูตรนี้แสดงให้เห็นว่า ศีล เป็นคุณธรรมเบื้องต้น เป็นกุศลธรรมที่นำไปสู่การทำสมาธิ การพิจารณาด้วยปัญญา ฉะนั้น ในพระสูตรนี้พระพุทธเจ้าทรงแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการมีศีลอันบริบูรณ์ และการเข้าหาพระอริยบุคคล เพื่อที่จะสามารถชี้นำแนวทางในการปฏิบัติได้ และการปฏิบัติในธรรมที่พระอริยบุคคลได้บรรลุแล้วสำเร็จ ขึ้นชื่อว่า เป็นผู้ทำปัญญาให้เกิดขึ้น เมื่อปัญญาเกิดขึ้นแล้วก็สามารถพิจารณาเห็นถึงความเป็นจริง เพื่อก้าวไปสู่ความเป็นสหายกับพระอริยบุคคล

20. กุศลจิตในอากาสสูตร

ผู้ถึงพร้อมด้วยศีลภาวนาเป็นอย่างนี้แล้วพึงประพฤติปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ 8 เจริญสติปัฏฐานเนื่อง ๆ มีสัมมัปปธาน 4 เต็มที่ พร้อมทั้งโพชฌงค์ 7 ถึงพร้อมหนทางแห่งความดีแล้ว เป็นผู้มีกุศลจิตที่ประกอบด้วยปัญญา ทั้งมหัคตจิต และโลกุตตรจิต ดังมีใจความที่ว่า

> “ภิกษุทั้งหลาย ลมหลายชนิดพัดไปในอากาศ คือ ลมทางทิศตะวันออกพัดไปบ้าง ลมทางทิศตะวันตกพัดไปบ้าง ลมทางทิศเหนือพัดไปบ้าง ลมทางทิศใต้พัดไปบ้าง ลมมีฝุ่นพัดไปบ้าง ลมไม่มีฝุ่นพัดไปบ้าง ลมหนาวพัดไปบ้าง ลมร้อนพัดไปบ้าง ลมอ่อนพัดไปบ้าง ลมแรงพัดไปบ้าง แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน ... คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ 1. เจริญสัมมาทิฏฐิ ฯลฯ 8. เจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไป ในโวสสัคคะ ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเจริญอริยมรรคมีองค์ 8 ทำอริยมรรคมีองค์ 8 ให้ มาก สติปัฏฐาน 4 ประการถึงความเจริญเต็มที่บ้าง สัมมัปปธาน 4 ประการถึง ความเจริญเต็มที่บ้าง อิทธิบาท 4 ประการถึงความเจริญเต็มที่บ้าง อินทรีย์ 5 ประการถึงความเจริญเต็มที่บ้าง พละ 5 ประการถึงความเจริญเต็มที่บ้าง โพชฌงค์ 7 ประการถึงความเจริญเต็มที่บ้าง อย่างนี้แล” (สำ.ม. 19/282-283/84-85)

สรุป ในพระสูตรนี้แสดงถึงกุศลจิตที่เป็นปัญญา กล่าวได้ว่า การเจริญธรรมที่ชื่อว่า โพธิปักขิยธรรม เป็นการใช้ปัญญาในการพิจารณา โดยอาศัยความสงบ อาศัยความปราศจากราคะ ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของธรรมเหล่านี้ เหตุด้วยเพราะเป็นธรรมที่นำมาสู่การพัฒนากุศลจิตให้เกิดขึ้น

21. กุศลจิตในปฐมกุสลสูตร สูตรที่ 1

ผู้ที่เห็นถึงภัยในวัฏสงสารมีปัญญาพิจารณาถึงความไม่เที่ยงของชีวิตในการประกอบกุศล ทำความดีให้ถึงเจริญสติสัมโพชฌงค์ มีสติเพื่อกำจัดอวิชชาลง มีธัมมวิจยะละทิฏฐิ (สักกายทิฏฐิและสีลัพพัตปรามาส) มีวิริยะเพื่อกำจัดวิจิกิจฉา มีปีติเกิดสามารถต่อสู้ปฏิฆะได้ มีปัสสัทธิละกามราคะ มีสมาธิละภวราคะและมีอุเบกขาละมานะได้ มีจิตเป็นกุศลที่ประกอบด้วยปัญญา ดังพุทธพจน์ที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสเอาไว้ว่า

> “ภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศล เป็นส่วนกุศล เป็นฝ่ายกุศล ทั้งหมดมีความไม่ประมาทเป็นมูล รวมลงในความไม่ประมาท ความไม่ประมาทบัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่าธรรมเหล่านั้น ภิกษุผู้ไม่ประมาทพึงหวังข้อนี้ได้ว่า ‘จักเจริญโพชฌงค์ 7 ประการ ทำโพชฌงค์ 7 ประการ ให้มาก’ ภิกษุผู้ไม่ประมาทเจริญโพชฌงค์

> 7 ประการ ทำโพชฌงค์ 7 ประการ ให้มาก อย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ 1. เจริญสติสัมโพชฌงค์อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ ฯลฯ 7. เจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัย นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ไม่ประมาทเจริญโพชฌงค์ 7 ประการ ทำโพชฌงค์ 7 ประการให้มาก อย่างนี้แล” (สำ.ม. 19/463-464/145)

สรุป ธรรมที่ชื่อว่า ยังความไม่ประมาทให้เกิดขึ้นคือ โพชฌงค์ 7 ประการ ดังนั้น เมื่อไม่ประมาทในการเจริญโพชฌงค์ 7 ประการ มีจิตน้อมไปสู่ความมุ่งละอกุศลธรรม ความดับซึ่งกิเลสตัณหาได้ ขึ้นชื่อว่า เป็นผู้ทำกุศลจิต คือ ปัญญาให้บริบูรณ์

22. กุศลจิตในพลกถา

กุศลจิตที่ประกอบด้วยปัญญาที่จะทำความสำเร็จใด ๆ ต้องมีพละกำลังของจิตทั้ง 5 นี้ ความเชื่อที่ต้องพิสูจน์ด้วยตนเอง ธรรมะในฐานะที่เป็นเครื่องบำบัดทุกข์ ต้องเชื่อความศรัทธาจึงน้อมรับฟังและปฏิบัติตามเป็นกำลังสำคัญในการมุ่งมั่นทำความดีทั้งปวง สมดังพุทธดำรัสที่ว่า

> “ภิกษุทั้งหลาย พละ 5 ประการ คือ 1. สัทธาพละ (พละคือศรัทธา) 2. วิริยพละ (พละคือวิริยะ) 3. สติพละ (พละคือสติ) 4. สมาธิพละ (พละคือสมาธิ) 5. ปัญญาพละ (พละคือปัญญา) อีกอย่างหนึ่ง พละ 68 ประการ คือ สัทธาพละ วิริยพละ สติพละ สมาธิพละ ปัญญาพละ หิริพละ โอตตัปปพละ ปฏิสังขานพละ ภาวนาพละ อนวัชชพละ สังคหพละ ขันติพละ ปัญญัตติพละ นิชฌัตติพละ อิสสริยพละ อธิษฐานพละ สมถพละ วิปัสสนาพละ เสกขพละ 10 อเสกขพละ 10 ขีณาสวพละ 10 อิทธิพละ 10 ตถาคตพละ 10 สัทธาพละ เป็นอย่างไร คือ ชื่อว่าสัทธาพละ เพราะไม่หวั่นไหวเพราะความไม่มีศรัทธา ชื่อว่าสัทธาพละ เพราะอุปถัมภ์สหชาตธรรม ชื่อว่าสัทธาพละ เพราะมีสภาวะครอบงำกิเลสทั้งหลาย ชื่อว่าสัทธาพละ เพราะมีสภาวะเป็นความหมดจดในเบื้องต้นแห่งปฏิเวธ ชื่อว่า สัทธาพละ เพราะมีสภาวะตั้งมั่นแห่งจิต ชื่อว่าสัทธาพละ เพราะมีสภาวะเป็น ความผ่องแผ้วแห่งจิต ชื่อว่าสัทธาพละ เพราะมีสภาวะเป็นเครื่องบรรลุธรรมวิเศษ ชื่อว่าสัทธาพละ เพราะมีสภาวะรู้แจ้งธรรมที่ยิ่ง ชื่อว่าสัทธาพละ

> เพราะมีสภาวะ ตรัสรู้สัจจะ ชื่อว่าสัทธาพละ เพราะมีสภาวะให้การกบุคคล (บุคคลผู้กระทำ) ตั้งอยู่ เฉพาะในนิโรธ นี้เป็นสัทธาพละ (1) วิริยพละ เป็นอย่างไร คือ ชื่อว่าวิริยพละ เพราะไม่หวั่นไหวเพราะความเกียจคร้าน ชื่อว่าวิริยพละ เพราะมีสภาวะอุปถัมภ์สหชาตธรรม ชื่อว่าวิริยพละ เพราะมีสภาวะครอบงำกิเลส” (ขุ.ป. 31/44/513)

สรุป ภิกษุหรือบุคคลผู้มีธรรมนี้ ย่อมมีมหากุศลจิตที่ประกอบด้วยปัญญาทั้งยังจิตในกุศลจิตรูปวจรกุศลจิต อรูปาวจรกุศลจิต และในอริยบุคคล มรรคจิต เจริญขึ้นเพราะไม่หวั่นไหวเพราะความไม่มีศรัทธา เพราะมีสภาวะเป็น ความผ่องแผ้วแห่งจิตเพราะมีสภาวะให้การกบุคคล (บุคคลผู้กระทำ) ตั้งอยู่ เฉพาะในนิโรธ ไม่หวั่นไหวเพราะความเกียจคร้าน มีสภาวะครอบงำกิเลส

23. กุศลจิตในสาธุสูตร

บรรดาธรรมอันผู้รู้แจ้งในสัมมาทิฏฐิย่อมยังวิชชาให้บังเกิดขึ้นได้ ความรู้ในความทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เป็นผู้รู้กุศลและอกุศลมูล ย่อมเข้าถึงสัทธรรม มีจิตพ้นจากทุกข์ เป็นกุศลจิตที่ประกอบด้วยปัญญา สมดังพุทธพจน์ที่ว่า

> “ ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรมที่ดีและธรรมที่ไม่ดีแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสเรื่องนี้ว่า ธรรมที่ดี คือ 1.สัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ) 2.สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) 3.สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) 4.สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ) 5.สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) 6.สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) 7.สัมมาสติ (ระลึกชอบ) 8.สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ) 9.สัมมาญาณะ (รู้ชอบ) 10.สัมมาวิมุตติ (หลุดพ้นชอบ)” (องฺ.ทสก. 24/134/284)

สรุป ภิกษุหรือบุคคลผู้มีธรรมนี้ในจิต ผู้นั้นมีจิตเป็นมหากุศลจิตที่ประกอบด้วยปัญญาโดยเห็นความทุกข์แล้วความจริงอันประเสริฐ ธรรมที่ทำให้โลกนี้ไม่ว่างจากพระอรหันต์อันภิกษุหรือบุคคลปฏิบัติมรรคมีองค์ 8 จิตมีความผ่องใส ย่อมถึงความพ้นอาสวะกิเลสแห่งวัฏฏสังสารได้

24. กุศลจิตในปฐมสัญญาสูตร

บุคคลผู้มีความไม่ประมาทเจริญสติทั้งกลางวันกลางคืนพิจารณาร่างกายบ้าง ความตายบ้าง เห็นความประมาทในความบันเทิงบนโลกอันนำทุกข์มาให้ตน พิจารณาสังขารความไม่เที่ยงมีความเสื่อมลง รู้ถึงความไม่เที่ยงของสิ่งทั้งปวงเป็นของหยาบไม่สะอาดเป็นความทุกข์ พิจารณาธรรมอันละเอียดละบาปอกุศล มุ่งถึงธรรมอันละเอียดเพื่อพ้นกิเลสอาสวะ เป็นกุศลจิตที่ประกอบด้วยปัญญา สมดังพุทธพจน์ที่ว่า

> “ภิกษุทั้งหลาย สัญญา 10 ประการนี้ ที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้วย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก หยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นที่สุด สัญญา 10 ประการ อะไรบ้าง คือ 1. อสุภสัญญา (กำหนดหมายความไม่งามแห่งกาย) 2. มรณสัญญา (กำหนดหมายความตายที่จะต้องมาถึงเป็นธรรมดา) 3. อาหาเร ปฏิกูลสัญญา (กำหนดหมายความไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง) 4. สัพพโลเก อนภิรตสัญญา (กำหนดหมายความไม่เพลิดเพลินในโลกทั้งปวง) 5. อนิจจสัญญา (กำหนดหมายความไม่เที่ยงแห่งสังขาร) 6. อนิจเจ ทุกขสัญญา (กำหนดหมายความเป็นทุกข์ในความไม่เที่ยงแห่งสังขาร) 7. ทุกเข อนัตตสัญญา (กำหนดหมายความอนัตตาในความเป็นทุกข์)8. ปหานสัญญา (กำหนดหมายเพื่อละอกุศลวิตกและบาปธรรมทั้งหลาย) 9. วิราคสัญญา (กำหนดหมายวิราคะว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต) 10. นิโรธสัญญา (กำหนดหมายนิโรธว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต) ภิกษุทั้งหลาย สัญญา 10 ประการนี้แลที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก หยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นที่สุด” (อง.ทสก. 16/56/123)

สรุป ภิกษุผู้มีความเพียรเจริญสมาธิจิตอันเป็นกุศลอันประกอบด้วยปัญญาเจริญสมถะอันมี อสุภสัญญา มรณสัญญา อาหาเร ปฏิกูลสัญญา สัพพโลเก พิจารณาความไม่เที่ยงแห่งสังขาร มีความทุกข์เพื่อละอกุศลเป็นต้น จะถึงอมตะธรรมในที่สุด

25. กุศลจิตในอัฏฐิกมหัปผลสูตร

ผู้มีความเพียรเจริญอัฏฐิกสัญญา ซากศพ ที่ยังเหลืออยู่แต่ร่างกระดูกหรือกระดูกท่อนย่อมเข้าใกล้อริยบุคคลปราศจากกิเลสอนุสัย เป็นผู้มีประกอบกุศลได้ในขั้นมรรคจิตอริยบุคคล สมดังพุทธพจน์ที่ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย อัฏฐิกสัญญา (ความหมายรู้ซากศพ ที่ยังเหลืออยู่แต่ร่างกระดูกหรือกระดูกท่อน) ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก อัฏฐิกสัญญาที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก อย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ 1. เจริญสติสัมโพชฌงค์ที่สหรคตด้วยอัฏฐิกสัญญา อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ ฯลฯ 7. เจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่สหรคตด้วยอัฏฐิกสัญญา อันอาศัย วิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ ภิกษุทั้งหลาย อัฏฐิกสัญญาที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว มีผลมาก มี อานิสงส์มาก อย่างนี้แล” (1) อัญญตรผลสูตร ว่าด้วยอัฏฐิกสัญญามีผลอย่างใดอย่างหนึ่ง “ภิกษุทั้งหลาย เมื่ออัฏฐิกสัญญาอันบุคคลเจริญ ทำให้มากแล้วพึงหวังผล อย่าง 1 ใน 2 อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ ก็จักเป็นพระอนาคามี เมื่ออัฏฐิกสัญญาอันบุคคลเจริญ ทำให้มากแล้วพึงหวังผลอย่าง 1 ใน 2 อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ก็จักเป็นพระอนาคามี อย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ 1. เจริญสติสัมโพชฌงค์ที่สหรคตด้วยอัฏฐิกสัญญา ฯลฯ 7. เจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่สหรคตด้วยอัฏฐิกสัญญา อันอาศัย วิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ ภิกษุทั้งหลาย เมื่ออัฏฐิกสัญญาอันบุคคลเจริญ ทำให้มากแล้วพึงหวังผลอย่าง 1 ใน 2 อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ก็จัก เป็นพระอนาคามี อย่างนี้แล” ... (5) ผาสุวิหารสูตร ว่าด้วยอัฏฐิกสัญญาเป็นไปเพื่อความอยู่ผาสุก “ภิกษุทั้งหลาย อัฏฐิกสัญญา ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไป เพื่อความอยู่ผาสุกมาก อัฏฐิกสัญญาที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความอยู่ผาสุกมาก อย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ 1. เจริญสติสัมโพชฌงค์ที่สหรคตด้วยอัฏฐิกสัญญา ฯลฯ 7. เจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่สหรคตด้วยอัฏฐิกสัญญา อันอาศัย วิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ ภิกษุทั้งหลาย อัฏฐิกสัญญาที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความอยู่ผาสุกมาก อย่างนี้แล” (สำ.ม. 19/641-645/189-192)

สรุป อัฏฐิกมหัปผลสูตร เป็นพระสูตรที่มุ่งเน้นแสดงให้เห็นถึงการเจริญสติสัมโพชฌงค์ เพื่อให้เห็นถึงความเป็นจริงของร่างกาย ด้วยหมายที่อัฏฐิกสัญญาเป็นองค์ประกอบในความหมายรู้ด้วยปัญญา เมื่อมีการเจริญโดยมากแล้ว พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า ย่อมนำความสุกที่แท้จริงแก่บุคคลนั้น

26. กุศลจิตในปฐมปาจีนนินนสูตรที่ 2

ผู้มีกุศลจิตประกอบด้วยปัญญามีจิตพร้อมเจริญกุศลอันเป็นทางไปสู่นิพพาน มีสติปัญญาเห็นทุกข์ภัยอันเกิดจากราคะ โทสะ โมหะ ตัณหา อันเป็นทุกข์แล้วรู้ดับราคะ โทสะ โมหะ ตัณหา มีจิตมั่นกำจัดเสียซึ่งอาสวะกิเลสทั้งหลาย เจริญสติปัญญาญาณตามอริยมรรคมีองค์ 8 สมดังพุทธพจน์ที่ว่า

> “ภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน หลากไปสู่ทิศปราจีน แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อเจริญอริยมรรคมี องค์ 8 ทำอริยมรรคมีองค์ 8 ให้มาก ย่อมน้อมไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคมีองค์ 8 ทำอริยมรรคมีองค์ 8 ให้มาก ย่อมน้อมไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน อย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ 1. เจริญสัมมาทิฏฐิอันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะ เป็นที่สุด ฯลฯ 8. เจริญสัมมาสมาธิอันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะ เป็นที่สุด ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคมีองค์ 8 ทำอริยมรรคมีองค์ 8 ให้มาก ย่อมน้อมไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน อย่างนี้แล”
> (สำ.ม. 19/199-200/62)

สรุป ธรรมอันภิกษุเจริญให้มากแล้วธรรมอริยมรรคมีองค์ 8 อันราคะ โทสะ โมหะ อาสวะทั้งหลายที่เหนี่ยวยึดให้มัวเมา ถูกรู้แล้ว ละแล้วไม่เหลือ ภิกษุเจริญอริยมรรคมีองค์ 8 จิตไม่เศร้าหมองเป็นกุศลมีปัญญาฆ่ากิเลสอาสวะหมดสิ้น ย่อมพบกับความสำเร็จสู่นิพพาน

27. กุศลจิตในปฐมพรหมจริยสูตร

ผู้ที่ฆ่าเสียซึ่งกิเลส ดับกิเลสอาสวะ กุศลจิตพระโสดาบัน กุศลจิตสกทาคามี กุศลจิตอนาคามี กุศลจิตพระอรหัตต์ผู้ปราศจากกิเลสพึงทำให้บริสุทธิ์ ดับนิวรณ์เครื่องเศร้าหมอง เจริญสติวิปัสสนา สมดังพุทธพจน์ที่ว่า

> “ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงพรหมจรรย์และผลแห่งพรหมจรรย์แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง พรหมจรรย์เป็นอย่างไร คือ อริยมรรคมีองค์ 8 นี้แล ได้แก่ 1. สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ 8. สัมมาสมาธิ นี้เรียกว่า พรหมจรรย์ ผลแห่งพรหมจรรย์เป็นอย่างไร คือ โสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล อรหัตตผล เหล่านี้เรียกว่า ผลแห่งพรหมจรรย์” (สำ.ม. 19/111-113/37)

สรุป ภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมทำให้จิตเป็นจิตกุศลทั้งยังฆ่าอกุศลที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานจนจิตมีความบริสุทธิ์ เจริญสัมมาทิฏฐิ ฯลฯ 8. สัมมาสมาธิผลแห่งพรหมจรรย์คือ โสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล อรหัตตผล

28. กุศลจิตในกัลยาณมิตตสูตรที่ 1

สภาวะที่เป็นกุศลมีจิตที่เป็นกุศลที่มีอุปการระมากอันเป็นกัลยาณมิตรคืออริยมรรคมีองค์ 8 น้อมไปเจริญอริยมรรคทำความเพียรเพื่อความหลุดพ้นจากอาสวะกิเลส เพื่อความดับทุกข์ เพื่อความรู้แจ้ง เกิดกุศลจิตได้มหัคตตจิต โลกุตตรจิตได้ด้วย สมดังพุทธพจน์ที่ว่า

> “ภิกษุทั้งหลาย ธรรมอันเป็นเอก1 มีอุปการะมาก เพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ 8 ธรรมอันเป็นเอก คืออะไร คือ กัลยาณมิตตตา ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตรพึงหวังข้อนี้ได้ว่า ‘จักเจริญอริยมรรคมี องค์ 8 ทำอริยมรรคมีองค์ 8 ให้มาก’ ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตรเจริญอริยมรรคมีองค์ 8 ทำอริยมรรคมีองค์ 8 ให้มาก อย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ 1. เจริญสัมมาทิฏฐิอันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไป ในโวสสัคคะ ฯลฯ 8. เจริญสัมมาสมาธิอันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไป ในโวสสัคคะ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตรเจริญอริยมรรคมีองค์ 8 ทำอริยมรรค มีองค์ 8 ให้มาก อย่างนี้แล” (สำ.ม. 19/147/48)

สรุป อริยมรรคเป็นกัลยาณมิตรที่ดี ภิกษุมีอริยมรรคย่อมทำให้กุศลเจริญขึ้นได้ ดับเพลิงกิเลสที่เป็นเครื่องต้านต่อการทำให้หลุดพ้นจากโลก ผู้มีเครื่องอยู่ดีซึ่งนำตนให้อยู่ในธรรมย่อมไม่หลงทางจิตย่อมเป็นกุศลจิตประกอบด้วยปัญญา

29. กุศลจิตในปารังคมสูตร

ผู้ที่เจริญธรรม 8 ย่อมถึงนิพพานได้ ออกจากวัฏฏะสังสารได้ ธรรมโดยชอบคือ มรรค 4 ผล 4 นิพพาน 1 กุศลจิตในโลกุตตรธรรม ย่อมเป็นแก่ผู้ที่เจริญด้วยสัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ดังมีใจความที่ว่า

> “ภิกษุทั้งหลาย ธรรม 8 ประการนี้ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อถึงฝั่งโน้น 1 จากฝั่งนี้ 2 ธรรม 8 ประการอะไรบ้าง คือ 1. สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ 8. สัมมาสมาธิ ธรรม 8 ประการ ... “ในหมู่มนุษย์ เหล่าชนผู้ไปถึงฝั่งโน้นมีจำนวนน้อย ส่วนหมู่สัตว์นอกนี้เลาะไปตามฝั่งนี้ทั้งนั้น ส่วนชนเหล่าใดประพฤติตามธรรมในธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้โดยชอบ 3 ชนเหล่านั้นจักข้ามพ้นวัฏฏะ 4 อันเป็นบ่วงมารที่ข้ามได้แสนยาก จักถึงฝั่งโน้น บัณฑิตละธรรมดำ 1 แล้วพึงเจริญธรรมขาว 2 ออกจากที่มีน้ำมาสู่ที่ไม่มีน้ำ 3 ละกามทั้งหลายแล้วเป็นผู้หมดความกังวล พึงปรารถนาความยินดียิ่งในวิเวก 4 ที่ยินดีได้ยากยิ่ง บัณฑิตพึงชำระตนให้ผ่องแผ้ว จากเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตทั้งหลาย บัณฑิตเหล่าใดอบรมจิตโดยชอบ ในองค์ธรรมเป็นเครื่องตรัสรู้ทั้งหลาย ไม่ถือมั่น ยินดีในนิพพานเป็นที่สละความถือมั่น บัณฑิตเหล่านั้นสิ้นอาสวะแล้ว มีความรุ่งเรือง ดับสนิทแล้วในโลก”5 (สำ.ม. 19/97-98/33-34)

สรุป ภิกษุผู้เจริญธรรมที่ทำให้ถึงฝั่งย่อมข้ามวัฏฏะ อบรมจิตละอกุศลเจริญธรรมกุศล ย่อมพบความรุ่งเรือง ชำระจิตให้ผ่องแผ้ว ธรรมขาวชื่อว่า กุศลจิตเป็นฝ่ายดีที่นำพาให้ภิกษุไปถึงนิพพาน

30. กุศลจิตในเมตตาสหคตสูตร

ผู้ที่มีจิตอันรู้แล้วในสิ่งที่ดีและไม่ดีมีใจวางเฉย เจริญฌานในอรูปฌานเห็นในสิ่งที่มีและไม่มีไม่ยึดกิเลสพันธนาการ รู้คติ รู้ผลในการทำของสิ่งทั้งปวง มีโพชฌงค์ 7 มีจิตมั่นการเจริญฌานสมาธิจนสามารถบรรลุธรรมขั้นโลกุตตรเป็นธรรมอันหลุดพ้นแล้วจากความเศร้าหมอง ดังใจความที่ว่า

> “ผู้มีอายุทั้งหลาย พระสมณโคดมแสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายอย่างนี้ว่า ‘มาเถิด ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละนิวรณ์

5 ประการอันเป็นความเศร้าหมองแห่งจิต ทอนกำลังปัญญาแล้ว มีเมตตาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ 1 ... ทิศที่ 2 ... ทิศที่ 3 ... ทิศที่ 4 ... ทิศเบื้องบน1 ทิศเบื้องล่าง2 ทิศเฉียง3 แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่า ในที่ทุกสถานด้วยเมตตาจิตอันไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มี ความเบียดเบียนอยู่ มีกรุณาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ 1 ... 7. เจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่สหรคตด้วยมุทิตา อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะหาก เธอหวังว่า ‘เราพึงมีความหมายรู้ว่าปฏิกูลในสิ่งไม่ปฏิกูลอยู่’ ก็มีความ หมายรู้ว่าปฏิกูลในสิ่งไม่ปฏิกูลนั้นอยู่ ฯลฯ หากเธอหวังว่า ‘เราพึงเว้นสิ่งทั้ง 2 นั้น คือ สิ่งไม่ปฏิกูลและสิ่งปฏิกูลแล้ว เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่’ ก็เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะในสิ่งทั้ง 2 นั้นอยู่ หรือบรรลุวิญญาณัญจายตนฌานอยู่โดยกำหนดว่า ‘วิญญาณหาที่สุดมิได้’ เพราะล่วงอากาสานัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวมุทิตาเจโตวิมุตติว่ามีวิญญาณัญจายตนฌานเป็นอย่างยิ่ง สำหรับภิกษุผู้มีปัญญาอันเป็นโลกิยะยังไม่รู้แจ้งวิมุตติที่ยอดเยี่ยมในธรรมวินัยนี้ อุเบกขาเจโตวิมุตติที่บุคคลเจริญแล้วอย่างไร มีอะไรเป็นคติ มีอะไรเป็น อย่างยิ่ง มีอะไรเป็นผล มีอะไรเป็นที่สุด คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ 1. เจริญสติสัมโพชฌงค์ที่สหรคตด้วยอุเบกขา อันอาศัยวิเวก อาศัย วิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ ฯลฯ 7. เจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่สหรคตด้วยอุเบกขา อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ หากเธอหวังว่า ‘เราพึงมีความหมายรู้ว่าปฏิกูลในสิ่งไม่ปฏิกูลอยู่’ ก็มีความ หมายรู้ว่าปฏิกูลในสิ่งไม่ปฏิกูลนั้นอยู่ หากเธอหวังว่า ‘เราพึงมีความหมายรู้ว่าไม่ปฏิกูลในสิ่งปฏิกูลอยู่’ ก็มีความหมายรู้ว่าไม่ปฏิกูลในสิ่งปฏิกูลนั้นอยู่ หากเธอหวังว่า ‘เราพึงมีความหมายรู้ว่าปฏิกูลในสิ่งไม่ปฏิกูลและสิ่งปฏิกูลอยู่’ ก็มีความหมายรู้ว่าปฏิกูลในสิ่งไม่ปฏิกูลและสิ่งปฏิกูลนั้นอยู่ หากเธอหวังว่า ‘เราพึงมีความหมายรู้ว่าไม่ปฏิกูลในสิ่งปฏิกูลและสิ่งไม่ปฏิกูล อยู่’ ก็มีความหมายรู้ว่าไม่ปฏิกูลในสิ่งปฏิกูลและสิ่งไม่ปฏิกูลนั้นอยู่หากเธอหวังว่า ‘เราพึงเว้นสิ่งทั้ง 2 นั้น คือ สิ่งไม่ปฏิกูลและสิ่งปฏิกูลแล้ว

> เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่’ ก็เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะในสิ่งทั้ง 2 นั้นอยู่ หรือบรรลุอากิญจัญญายตนฌานอยู่โดยกำหนดว่า ‘ไม่มีอะไร’ เพราะล่วง วิญญาณัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวอุเบกขาเจโตวิมุตติว่ามีอากิญจัญญายตนฌานเป็น อย่างยิ่งสำหรับภิกษุผู้มีปัญญาอันเป็นโลกิยะยังไม่รู้แจ้งวิมุตติที่ยอดเยี่ยมในธรรมวินัยนี้”
> (สำ.ม. 19/573-600/174-180)

สรุป ในพระสูตรนี้พระพุทธเจ้าทรงแสดงให้เห็นถึงการใช้ปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาควบคู่กันกับฌานที่เกิดจากการเจริญสมาธิ แท้จริงอยู่ว่า สมาธินำมาซึ่งความสงบระงับซึ่งนิวรณ์ธรรม แต่อย่างไรก็ตามจุดมุ่งสูงสุดที่พระพุทธเจ้าทรงชี้นำ คือ การใช้ปัญญาเพื่อนำไปสู่ความหลุดที่เรียกว่าความรู้แจ้งในวิมุตติ

31. กุศลจิตในตถาคตสูตร อัปปมาทวรรค หมวดว่าด้วยความไม่ประมาท ผู้เจริญอริยมรรคมีองค์เป็นผู้รู้แจ้งในความไม่ประมาท ย่อมเข้าสู่พระนิพพาน เปรียบเหมือนการเกิดเป็นมนุษย์ผู้เลิศกว่าสัตว์ทั้งหลายด้วยกุศลธรรมด้วยการเจริญอริยมรรคมีองค์ 8 สละ ปล่อย มุ่งกำจัดอาสวะกิเลสด้วยเห็นภัยจากการเกิด แก่ เจ็บ ตาย รีบทำความเพียรเพื่อความหลุดพ้น สมดังพุทธพจน์ที่ว่า

> “ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายไม่มีเท้า มีสองเท้า มี สี่เท้า หรือมีเท้ามากก็ตาม มีรูป หรือไม่มีรูปก็ตาม มีสัญญา ไม่มีสัญญา หรือ มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ก็ตาม มีประมาณเท่าใด ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าบัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่าสัตว์มีประมาณเท่านั้น ฉันใด กุศลธรรม ทั้งหมดก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีความไม่ประมาทเป็นมูล รวมลงในความไม่ประมาท ความไม่ประมาทบัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่ากุศลธรรมเหล่านั้น 1 ภิกษุผู้ไม่ประมาทพึงหวังข้อนี้ได้ว่า ‘จักเจริญอริยมรรคมีองค์ 8 ทำอริยมรรค มีองค์ 8 ให้มาก’ ภิกษุผู้ไม่ประมาทเจริญอริยมรรคมีองค์ 8 ทำอริยมรรคมีองค์ 8 ให้มาก อย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ 1. เจริญสัมมาทิฏฐิอันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไป ในโวสสัคคะ ฯลฯ 8. เจริญสัมมาสมาธิอันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไป ในโวสสัคคะ ภิกษุผู้ไม่ประมาท

> เจริญอริยมรรคมีองค์ 8 ทำอริยมรรคมีองค์ 8 ให้มาก อย่างนี้แล ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายไม่มีเท้า มีสองเท้า มีสี่เท้า หรือมีเท้ามากก็ตาม มีรูป หรือไม่มีรูปก็ตาม มีสัญญา ไม่มีสัญญา หรือมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ ไม่ใช่ก็ตาม มีประมาณเท่าใด ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าบัณฑิตกล่าวว่า เลิศกว่าสัตว์มีประมาณเท่านั้น ฉันใด กุศลธรรมทั้งหมดก็ฉันนั้นเหมือนกัน มี ความไม่ประมาทเป็นมูล รวมลงในความไม่ประมาท ความไม่ประมาท บัณฑิตกล่าว ว่าเลิศกว่ากุศลธรรมเหล่านั้น ภิกษุผู้ไม่ประมาทพึงหวังข้อนี้ได้ว่า ‘จักเจริญอริยมรรคมีองค์ 8 ทำอริมรรค มีองค์ 8 ให้มาก’ ภิกษุผู้ไม่ประมาทเจริญอริยมรรคมีองค์ 8 ทำอริยมรรคมีองค์ 8 ให้มาก อย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ 1. เจริญสัมมาทิฏฐิอันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะ เป็นที่สุด ฯลฯ ... ภิกษุผู้ไม่ประมาทเจริญอริยมรรคมีองค์ 8 ทำอริยมรรคมีองค์ 8 ให้มาก อย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ 1. เจริญสัมมาทิฏฐิอันน้อมไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่ นิพพาน ฯลฯ 8. เจริญสัมมาสมาธิอันน้อมไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ไม่ประมาทเจริญอริยมรรคมีองค์ 8 ทำอริยมรรคมี องค์ 8 ให้มาก อย่างนี้แล” (สำ.ม. 19/245-252/72-74)

สรุป ภิกษุผู้มีกุศลธรรมในใจเป็นนิตย์เจริญอริยมรรคมีองค์ 8 มีความไม่ประมาทในชีวิตย่อมชื่อว่าไม่ตาย

32. กุศลจิตในวัตถสูตร

ผู้มีธรรมโพฒงค์ 7 มีสติสัมโพชฒงค์ ธัมมวิจยสัมโพชฒงค์ วิริยสัมโพชฒงค์ ปีติสัมโพชฒงค์ ปัสสัทธิสัมโพชฒงค์ สมาธิสัมโพชฒงค์ อุเบกขาสัมโพชฒงค์ รู้ชัดอยู่ ดำรงอยู่ในธรรม 7 ประการ ทั้งเช้า กลางวัน เย็น มีสติอยู่ในกุศลมีจิตที่เข้าสู้วิปัสสนาเป็นโลกุตตรจิต ดังภาษิตพระสารีบุตรที่ว่า

> “ผู้มีอายุทั้งหลาย” ภิกษุเหล่านั้นรับคำแล้ว ท่านพระสารีบุตรจึงได้ กล่าวเรื่องนี้ว่า “ผู้มีอายุทั้งหลาย โพชฒงค์ 7 ประการนี้ โพชฒงค์ 7 ประการ อะไรบ้าง คือ 1. สติสัมโพชฒงค์ 2. ธัมม

> วิจยสัมโพชฌงค์ 3. วิริยสัมโพชฌงค์ 4. ปีติสัมโพชฌงค์ 5. ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ 6. สมาธิสัมโพชฌงค์ 7. อุเบกขาสัมโพชฌงค์ โพชฌงค์ 7 ประการนี้ บรรดาโพชฌงค์ 7 ประการนี้ ... ผมประสงค์จะอยู่ด้วยโพชฌงค์ข้อใด ๆ ในเวลาเช้าก็อยู่ด้วยโพชฌงค์ข้อนั้น ๆ ประสงค์จะอยู่ด้วยโพชฌงค์ข้อใด ๆ ในเวลาเที่ยง ก็อยู่ ด้วยโพชฌงค์ข้อนั้น ๆ ประสงค์จะอยู่ด้วยโพชฌงค์ข้อใด ๆ ในเวลาเย็น ก็อยู่ด้วย โพชฌงค์ข้อนั้น ๆ ผู้มีอายุทั้งหลาย ถ้าสติสัมโพชฌงค์ของผมมีอยู่ ผมก็รู้ชัดว่า สติสัมโพชฌงค์ ของผมไม่มีประมาณ ผมปรารภดีแล้ว ผมรู้ชัดสติสัมโพชฌงค์ที่ดำรงอยู่ว่าดำรงอยู่ ถ้าแม้สติสัมโพชฌงค์ของผมเคลื่อนไป ผมก็รู้ชัดว่าเคลื่อนไป เพราะสิ่งนี้เป็นปัจจัย ฯลฯ ถ้าอุเบกขาสัมโพชฌงค์ของผมมีอยู่ ผมก็รู้ชัดว่า อุเบกขาสัมโพชฌงค์ของผม ไม่มีประมาณ ผมปรารภดีแล้ว ผมรู้ชัดอุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่ดำรงอยู่ว่าดำรงอยู่ ถ้าแม้อุเบกขาสัมโพชฌงค์ของผมเคลื่อนไป ผมก็รู้ชัดว่าเคลื่อนไปเพราะสิ่งนี้เป็น ปัจจัย”1 (สำ.ม. 19/383-389/11-/118)

สรุป ในวัตถสูตรเป็นการแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของธรรมที่เรียกว่า โพชฌงค์ 7 อันเป็นธรรมที่ทำให้เข้าถึงความเป็นพระอริยบุคคล โพชฌงค์ 7 นี้ เมื่อบุคคลพึงพิจารณาโดยความเข้าถึงอย่างแท้จึงแล้ว ขึ้นชื่อว่า เป็นผู้เจริญปัญญาให้เกิดมี ซึ่งปัญญาที่เกิดจากโพชฌงค์นี้จัดว่าเป็นองค์ประกอบของธรรมที่เป็นกุศล หรือมีอยู่ในกุศลจิต

33. กุศลจิตในกายสูตร

ผู้ที่พิจารณาโดยแยบคายแล้วฉันเพื่อหล่อเลี้ยงกายเพื่อมีชีวิตอยู่ในการเจริญกุศลอันเป็นประโยชน์แก่การบรรลุธรรม แม้การการเจริญโพชฌงค์ 7 มีสติสัมโพชฌงค์ ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์ ปีติสัมโพชฌงค์ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ สมาธิสัมโพชฌงค์ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ พิจารณาธรรมโดยแยบคายทำให้กุศลจิตเจริญขึ้นอาศัยธรรมนี้ ดังที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า

> “ภิกษุทั้งหลาย กายนี้ดำรงอยู่ได้ด้วยอาหาร อาศัยอาหารจึงดำรงอยู่ได้ ขาดอาหารก็ดำรงอยู่ไม่ได้ แม้ฉันใด นิวรณ์ 5 ประการก็ฉันนั้นเหมือนกัน ดำรงอยู่ได้ด้วยอาหาร อาศัยอาหารจึงดำรงอยู่ได้ ขาดอาหารก็ดำรงอยู่ไม่ได้ อาหารของนิวรณ์ อะไรเล่า

เป็นอาหารที่ทำกามฉันทะที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น หรือทำกามฉันทะที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น คือ สุภนิมิต 1 มีอยู่ การทำมนสิการโดยไม่แยบคายในสุภนิมิตนั้นให้มาก นี้เป็นอาหารที่ทำกามฉันทะที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น หรือทำกามฉันทะที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น อะไรเล่าเป็นอาหารที่ทำพยาบาทที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น หรือทำพยาบาท ที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น คือ ปฏิฆนิมิต 1 มีอยู่ การทำมนสิการโดยไม่แยบคายในปฏิฆนิมิตนั้นให้มาก นี้เป็นอาหารที่ทำพยาบาทที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น หรือทำพยาบาทที่เกิดขึ้นแล้วให้ เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น อะไรเล่าเป็นอาหารที่ทำถีนมิทธะที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น หรือทำถีนมิทธะ ที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น คือ ความไม่ยินดี ความเกียจคร้าน ความเมื่อยขบของร่างกาย ความเมา อาหาร และความที่จิตหดหู่มีอยู่ การทำมนสิการโดยไม่แยบคายในธรรมเหล่านั้น ให้มาก นี้เป็นอาหารที่ทำถีนมิทธะที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น หรือทำถีนมิทธะที่เกิดขึ้น แล้วให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น อะไรเล่าเป็นอาหารที่ทำอุทธัจจกุกกุจจะที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น หรือทำ อุทธัจจกุกกุจจะที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น คือ ความไม่สงบจิตมีอยู่ การทำมนสิการโดยไม่แยบคายในความไม่สงบจิต นั้นให้มาก นี้เป็นอาหารที่ทำอุทธัจจกุกกุจจะที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น หรือทำอุทธัจจกุกกุจจะที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น อะไรเล่าเป็นอาหารที่ทำวิจิกิจฉาที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น หรือทำวิจิกิจฉาที่ เกิดขึ้นแล้วให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น คือ ธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งวิจิกิจฉามีอยู่ การทำมนสิการโดยไม่แยบ คายในธรรมเหล่านั้นให้มาก นี้เป็นอาหารที่ทำวิจิกิจฉาที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น หรือ ทำวิจิกิจฉาที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น ภิกษุทั้งหลาย กายนี้ดำรงอยู่ได้ด้วยอาหาร อาศัยอาหารจึงดำรงอยู่ได้ ขาด อาหารก็ดำรงอยู่ไม่ได้ แม้ฉันใด นิวรณ์ 5 ประการนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ดำรง อยู่ได้ด้วยอาหาร อาศัยอาหารจึงดำรงอยู่ได้ ขาดอาหารก็ดำรงอยู่ไม่ได้ ภิกษุทั้งหลาย กายนี้ดำรงอยู่ได้ด้วยอาหาร อาศัยอาหารจึงดำรงอยู่ได้ ขาดอาหารก็ดำรงอยู่ไม่ได้ แม้ฉันใด โพชฌงค์ 7 ประการนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ดำรง อยู่ได้ด้วยอาหาร อาศัยอาหารจึงดำรงอยู่ได้ ขาด

อาหารก็ดำรงอยู่ไม่ได้ อาหารของโพชฌงค์ อะไรเล่าเป็นอาหารที่ทำสติสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น หรือทำ สติสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญเต็มที่ คือ ธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งสติสัมโพชฌงค์มีอยู่ การทำมนสิการโดย แยบคายในธรรมเหล่านั้นให้มาก นี้เป็นอาหารที่ทำสติสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น หรือทำสติสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญเต็มที่ อะไรเล่าเป็นอาหารที่ทำธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น หรือ ทำธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญเต็มที่ คือ ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศลและอกุศล มีโทษและไม่มีโทษ เลวและประณีต เป็นฝ่ายดำและฝ่ายขาวมีอยู่ การทำมนสิการโดยแยบคายในธรรมเหล่านั้นให้มาก นี้เป็นอาหารที่ทำธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น หรือทำธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญเต็มที่ อะไรเล่าเป็นอาหารที่ทำวิริยสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น หรือทำวิริยสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญเต็มที่ คือ ความริเริ่ม ความพากเพียร ความบากบั่นมีอยู่ การทำมนสิการโดยแยบคายในธรรมเหล่านั้นให้มาก นี้เป็นอาหารที่ทำวิริยสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น หรือทำวิริยสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญเต็มที่ อะไรเล่าเป็นอาหารที่ทำปีติสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น หรือทำปีติสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญเต็มที่ คือ ธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งปีติสัมโพชฌงค์มีอยู่ การทำมนสิการโดย แยบคายในธรรมเหล่านั้นให้มาก นี้เป็นอาหารที่ทำปีติสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดให้ เกิดขึ้น หรือทำปีติสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญเต็มที่ อะไรเล่าเป็นอาหารที่ทำปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น หรือ ทำปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญเต็มที่ คือ ความสงบกาย ความสงบจิตมีอยู่ การทำมนสิการโดยแยบคายในธรรม เหล่านั้นให้มาก นี้เป็นอาหารที่ทำปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น หรือทำปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญเต็มที่ อะไรเล่าเป็นอาหารที่ทำสมาธิสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น หรือทำ สมาธิสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญเต็มที่ คือ สมถนิมิต 1 อัพยัคคนิมิต 2 มีอยู่ การทำมนสิการโดยแยบคายในนิมิต เหล่านั้นให้มาก นี้เป็นอาหารที่ทำสมาธิสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่

> เกิดให้เกิดขึ้น หรือทำ สมาธิสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญเต็มที่ อะไรเล่าเป็นอาหารที่ทำอุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น หรือทำ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญเต็มที่ คือ ธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาสัมโพชฌงค์มีอยู่ การทำมนสิการ โดยแยบคายในธรรมเหล่านั้นให้มาก นี้เป็นอาหารที่ทำอุเบกขา สัมโพชฌงค์ที่ยังไม่ เกิดให้เกิดขึ้น หรือทำอุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญเต็มที่ ภิกษุทั้งหลาย กายนี้ดำรงอยู่ได้ด้วยอาหาร อาศัยอาหารจึงดำรงอยู่ได้ ขาดอาหารก็ดำรงอยู่ไม่ได้ แม้ฉันใด โพชฌงค์ 7 ประการนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ดำรงอยู่ได้ด้วยอาหาร อาศัยอาหารจึงดำรงอยู่ได้ ขาดอาหารก็ดำรงอยู่ไม่ได้” (สำ.ม. 19/357-372/110-113)

สรุป ในกายสูตรพระพุทธเจ้าทรงแสดงการทำมนสิการแยบคาย ซึ่งเปรียบเสมือนเป็นอาหารของการเจริญโพชฌงค์ 7 การมนสิการนี้ คือ การพิจารณาโดยปัญญา เช่น การทำมนสิการโดยแยบคายในธรรมเหล่านั้นให้มาก นี้เป็นอาหารที่ทำอุเบกขาสัมโพชฌงค์ ฉะนั้น พระสูตรนี้จึงมีความเป็นกุศลจิต เพราะเนื่องด้วยการอาศัยปัญญาในการพิจารณาธรรม

34. กุศลจิตในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค

คัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคแสดงเนื้อหาส่วนใหญ่ในเรื่องปัญญา โดยอันว่าปัญญานั้นชื่อว่าเป็นกุศลธรรมหรือกุศลจิต เพื่อเข้าใจความเป็นจริงของสภาวธรรมต่าง ๆ แต่ก่อนจะบรรลุถึงความเข้าใจอันสูงสุดได้นั้น ย่อมมีแนวทางเจริญปัญญา เช่นปัญญาที่เกิดจากการทรงจำธรรมที่ได้สดับมาเป็นต้น เพื่อความเข้าใจในการเจริญปัญญา หรือจิตที่สัมปยุตตด้วยญาณนั้น ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค หมวดมหาวรรค ดังมีเนื้อความแสดงถึงการเจริญปัญญา ดังใจความที่ว่า

> “(1) ปัญญาในการทรงจำธรรมที่ได้สดับมา ชื่อว่าสุตมยญาณ (ญาณในการ ทรงจำธรรมที่ได้สดับมา) (2) ปัญญาในการสดับธรรมแล้วสำรวมไว้ ชื่อว่าสีลมยญาณ (ญาณในการ สำรวมศีล) (3) ปัญญาในการสำรวมจิตตั้งมั่น ชื่อว่าสมาธิภาวนามยญาณ (ญาณในการ สำรวมจิตเจริญสมาธิ) (4) ปัญญาในการกำหนดปัจจัย ชื่อว่าธัมมัฏฐิติญาณ (ญาณในการกำหนด ที่ตั้งแห่งธรรม) (5) ปัญญาในการย่อธรรมทั้งหลายทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันแล้ว กำหนดไว้ ชื่อว่าสัมมสนญาณ (ญาณที่กำหนด

> นามธรรมและรูปธรรม) ... (73) อนาวรณญาณ (ญาณที่ไม่มีเครื่องกั้น) ญาณเหล่านี้รวมเป็น 73 ประการ ในญาณทั้ง 73ประการนี้ ญาณ 67 ประการ (เบื้องต้น) เป็นญาณที่ทั่วไปแก่สาวก ญาณ 6 ประการ (เบื้องปลาย) เป็นญาณที่ไม่ทั่วไปแก่สาวก (เฉพาะพระตถาคตเท่านั้น)" (ขุ.ป. 31/1-73/01-06)

สรุป คัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค เป็นคัมภีร์หนึ่งที่พระสารีบุตรท่านได้แสดงถึงเรื่องปัญญาไว้ ในส่วนนี้ ปัญญาไม่สามารถเกิดขึ้นได้ในอกุศลจิต เหตุเพราะว่า ปัญญา เป็นธรรมที่แสดงถึงความฉลาด ความรู้แจ้ง ความเข้าใจในความเป็นจริง โดยอาศัยการพิจารณา ซึ่งเป็นธรรมที่เป็นกุศล และประกอบกับจิตที่เป็นกุศลเท่านั้น

35. กุศลจิตในพระอภิธรรมปิฎกวิภังค์

กุศลจิตในพระอภิธรรมปิฎก มีทั้งหมด 37 ดวง เป็นจิตที่ประกอบด้วยเจตสิกที่สวยงาม ซึ่งมีเหตุที่ดี มีผลเป็นความดี มีเจตสิกที่ดีเป็นองค์ประกอบร่วม อย่างไรก็ตามกุศลจิตในกามมาวจรกุศลจิตสามารถเกิดขึ้นได้ทั้งมนุษย์และเทวดา ให้ผลเป็นความสุข ผู้มีกุศลจิตย่อมเข้าถึงมนุษย์สมบัติ เทวดาสมบัติ

1. กุศลนิเทส กามาวจรกุศลจิต 8

มหากุศลจิตดวงที่ 1 สภาวธรรมที่เป็นกุศล สหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ มีรูปเป็นอารมณ์ ธรรมเป็นอารมณ์ เกิดขึ้นเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัยวิญญาณจึงมี เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามจึงมี เพราะนามเป็นปัจจัย อายตนะที่ 6 จึงมี เพราะอายตนะที่ 6 เป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ปสาทะจึงมี เพราะปสาทะเป็นปัจจัย อธิโมกข์จึงมี เพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ภพจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัยชรามรณะจึงมี อาการเกิดของกองทุกข์ บรรดาสภาวธรรมกุศลชื่อ กุศลมูล คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ

กุศลมูล คือ อโลภะ เป็น ความไม่โลภ กิริยาที่ไม่โลภภาวะไม่โลภ ไม่กำหนัด กิริยาที่ไม่กำหนัด ภาวะไม่กำหนัด ไม่เพ่งเล็ง กุศลมูล คือ อโทสะ เป็นความประทุษร้าย กิริยาไม่คิดประทุษร้าย ไม่คิดพยาบาท ไม่คิดเบียดเบียน กุศลมูล คือ โมหะ ปัญญา เป็นกิริยาที่รู้ชัด ไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรมสัมมาทิฏฐิปัจจัยการเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เป็นความจงใจ กิริยาที่จงใจ ภาวะที่จงใจ เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี ฯลฯ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามจึงมี ฯลฯ เพราะนามเป็นปัจจัย อายตนะที่ 6 จึงมี เพราะอายตนะที่ 6 เป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ปสาทะจึงมี เป็นศรัทธา ความเชื่อ กิริยาที่ปลงใจเชื่อ ความเลื่อมใสยิ่ง เพราะปสาทะเป็นปัจจัย อธิโมกข์จึงมี ความตัดสินอารมณ์ กิริยาที่ตัดสินอารมณ์

ภาวะที่จิตตัดสินอารมณ์นั้น เพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ภพจึงมี เว้นอธิโมกข์แล้ว เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

มหากุศลจิตดวงที่ 2-4 สภาวธรรมที่เป็นกุศลจิต สหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯ โดยมีเหตุชักจูง ฯลฯ สหรคตด้วยโสมนัส วิปปยุตจากญาณมีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯ สหรคตด้วยโสมนัส วิปปยุตจากญาณ มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใด ๆ เกิดขึ้นโดยมีเหตุชักจูง เพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมีเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามจึงมี เพราะนามเป็นปัจจัย อายตนะที่ 6 จึงมี เพราะอายตนะที่ 6 เป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ปสาทะจึงมี เพราะ ปสาทะเป็นปัจจัย อธิโมกข์จึงมี เพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ภพจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะจึงมี บรรดาปัจจยาการกุศลมูล คือ อโลภะ และอโทสะ เป็น กุศลมูล คือ อโลภะ เป็น ความไม่โลภ กิริยาที่ไม่โลภภาวะไม่โลภ ไม่กำหนัด กิริยาที่ไม่กำหนัด ภาวะไม่กำหนัด ไม่เพ่งเล็ง กุศลมูล คือ อโทสะ เป็นความประทุษร้าย กิริยาไม่คิดประทุษร้าย ไม่คิดพยาบาท ไม่คิดเบียดเบียน ปัจจัยการเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เป็นความจงใจ กิริยาที่จงใจ ภาวะที่จงใจ เพราะกุศลมูลเป็นปัจจัยสังขารจึงมี ฯลฯ เพราะอายตนะที่ 6 เป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เป็นความสำราญทางใจ ความสุขทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่สำราญเป็นสุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่สำราญเป็นสุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัส

มหากุศลจิตดวงที่ 5-6 สภาวธรรมที่เป็นกุศล สหรคตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยญาณ มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยญาณ มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใด ๆ เกิดขึ้น โดยมีเหตุชักจูง เพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมีเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามจึงมี เพราะนามเป็นปัจจัย อายตนะที่ 6 จึงมี เพราะอายตนะที่ 6 เป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมีเพราะเวทนาเป็นปัจจัย ปสาทะจึงมี เพราะปสาทะเป็นปัจจัย อธิโมกข์จึงมี เพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ภพจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะจึงมีกองทุกข์ทั้งมวลนี้มีการเกิดขึ้นด้วยอาการนี้

บรรดาปัจจยาการกุศลมูล คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ ฯลฯ สภาวธรรมเรียกว่า กุศลมูล เพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย สังขารจึงมีเป็นความจงใจ กิริยาที่จงใจ ภาวะที่จงใจ ฯลฯ เพราะอายตนะ 6 เป็นปัจจัยผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมีเป็นความสำราญทางใจก็ไม่ใช่ความไม่สำราญทางใจก็ไม่ใช่ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัส ฯลฯ

มหากุศลจิตดวงที่ 7-8 สภาวธรรมที่เป็นกุศลเป็น สหรคตด้วยอุเบกขา วิปปยุตจากญาณ มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขา วิปปยุตจากญาณ มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใด ๆ เกิดขึ้น โดยมีเหตุชักจูง เพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะ

สังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมีเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามจึงมี เพราะนามเป็นปัจจัย อายตนะที่ 6 จึงมีเพราะอายตนะที่ 6 เป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมีเพราะเวทนาเป็นปัจจัย ปสาทะจึงมี เพราะปสาทะเป็นปัจจัย อธิโมกข์จึงมี เพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ภพจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัยชรามรณะจึงมี บรรดาปัจจยาการกุศลมูล คือ อโลภะ และอโทสะ สภาวธรรมเหล่านี้เรียกว่า กุศลมูล เพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย สังขารจึงมีเป็นความจงใจ กิริยาที่จงใจ ภาวะที่จงใจ เพราะกุศลมูลเป็นปัจจัยสังขารจึงมี ฯลฯ (อภิ.วิ. 34/292/272)

สรุป มหากุศลจิต 8 เป็นจิตที่ประกอบด้วยเจตนาดีเป็นจิตที่ตั้งแห่งการบำเพ็ญทาน ศีล และภาวนาเบื้องต้นให้เกิด ฌาน มรรค ผล น้อมไปในอารมณ์พระนิพพาน

2.3 สรุปผลการศึกษา

จากการศึกษากุศลจิตในพระพุทธศาสนา สรุปได้ว่า กุศลจิตในพระพุทธศาสนา เป็นจิตที่เกิดขึ้นได้จากการทำทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ในระดับขั้นต้นการรักษาศีล ศีล 5 ศีล 8 ศีล 10 ศีล 227 การละเว้นความชั่วทางกาย วาจา ใจให้อยู่ในความสำรวม เมื่อปุถุชนได้รักษาศีลย่อมมีจิตที่ผ่องใส จิตน้อมไปในกระแสแห่งบุญได้รับความปีติสุขใจ แม้อานิสงส์มากน้อยนั้น ก็มากด้วยเจตนาเล็กน้อย อันเนื่องจากจิตที่ผ่องใส บุญมากน้อยนั้นก็ต่างด้วยศีลของผู้รับและผู้ให้ด้วยเช่นกัน ทั้งนี้ก็ประโยชน์แห่งจิตที่บริสุทธิ์ ผู้ที่รับฟังธรรมแล้วนำมาปฏิบัติกับตนเองขณะปัจจุบัน ผู้นั้นย่อมได้รับความสุขจากความดีที่ตนได้กระทำไว้ดีแล้วในโลกมนุษย์เรียกว่ามนุษย์สมบัติ เมื่อตายไปก็ไม่ไปตกนรก อบายภูมิ เมื่อมาเกิดก็ได้มาเกิดเป็นมนุษย์ หากเป็นมนุษย์ที่ประพฤติปฏิบัติธรรมรักษาศีล 8 ศีล 10 มีหิริโอตัปปะ ย่อมได้ไปเกิดในภูมิเทวดาในชั้นต่าง ๆ ตามบุญกุศลที่ได้ทำไว้ตอนมีชีวิต ภิกษุผู้มีศีล สำรวมกาย วาจา ใจ เห็นประโยชน์ของการออกบวชเป็นบรรพชิต มีจิตเป็นกุศลที่ประกอบด้วยปัญญาดีแล้วเจริญสติปัฏฐาน 4 เห็นกายในกาย เห็นเวทนาในเวทนา เห็นจิตในจิต เห็นธรรมในธรรม มีความเพียรกำจัดกิเลส พิจารณาอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา บำเพ็ญอิทธิบาท 4 บ่มอินทรีย์ให้เต็มกำลังพอที่จะประหารนิวรณ์ 5 ที่เป็นอุปสรรคต่อการเจริญธรรมอันเป็นกุศล หมั่นทำสมาธิไม่ย่อท้อ หายใจเข้าก็รู้ หายใจออกก็รู้ ให้เกิดความชำนาญเป็นการฝึกฝนอบรมจิตให้มีความเชี่ยวชาญในสมาธิจนเกิดความสงบจิตรวมเป็นเอกัคคตา เจริญปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุถฌาน ให้จิตมีกำลังบ่อย ๆ เมื่อจิตเป็นวสีก็มีกำลังเข้าสู่วิปัสสนาได้ พิจารณาอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เกิดนิพพิทาญาณ จิตก็สามารถหลุดพ้นจากอาสวะกิเลสได้

ดังนั้น ธรรมที่เป็นไปเพื่อการตรัสรู้ธรรม อันได้แก่ สติปัฏฐาน 4 (การตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้เห็นตามจริง 1.กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณากาย 2.เวทนานุปัสส

นาสติปัฏฐาน การสติกำหนดพิจารณาเวทนา 3.จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาจิต 4.ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรม) สัมมัปปธาน 4 (ความเพียร 1.สังวรปธาน เพียรระวังหรือปิดกั้น 2.ปหานปธาน เพียรละหรือเพียรกำจัด 3.ภาวนาปธาน เพียรเจริญหรือเพียรก่อให้เกิด 4.อนุรักขนาปธาน เพียรรักษา) อิทธิบาท 4 (คุณธรรม ที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย 1.ฉันทะ 2.วิริยะ 3.จิตตะ 4.วิมังสา) อินทรีย์ 5 (ธรรมะที่เป็นใหญ่) พละ 5 (ธรรมที่เป็นกำลัง 1.ศรัทธา ความเชื่อ 2.วิริยะ ความเพียร 3.สติ ความระลึกได้ 4.สมาธิ ความตั้งจิตมั่น 5.ปัญญา ความรู้ทั่วชัด) โพชฌงค์ 7 (ธรรมะที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ 1.สติ ความระลึกได้ 2.ธัมมวิจยะ ความเฟ้นธรรม 3.วิริยะ ความเพียร 4.ปิติ ความอิ่มใจ 5.ปัสสัทธิ ความสงบกายสงบใจ 6.สมาธิ ความมีใจตั้งมั่น 7.อุเบกขา ความมีใจเป็นกลาง) และมรรคมีองค์ 8 (ทางอันประเสริฐมีองค์ 8 1.สัมมาทิฏฐิ 2.สัมมาสังกัปปะ 3.สัมมาวาจา 4.สัมมากัมมันตะ 5.สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ 6.สัมมาวายามะ 7.สัมมาสติ 8.สัมมาสมาธิ) รวมเป็นโพธิปักขิยธรรม ธรรมเครื่องฆ่ากิเลส ฆ่าความทุกข์ ธรรมสูงสุดแห่งการรู้แจ้ง ดังนั้นกุศลจิตในพระพุทธศาสนาไม่ใช่แค่การทำทาน การรักษาศีล หรือการทำสมาธิเท่านั้นเพราะยังเป็นเหตุให้ต้องมาเกิดด้วยผลของกุศล วัฏฏะกุศล ยังไม่ทำให้หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดได้ยังไม่สามารถพ้นความทุกข์ได้ คำสอนที่มีค่าที่สุดในพระพุทธศาสนา คือ การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวมหาสติปัฏฐาน เพื่อให้เห็นว่านามธรรม จิต+เจตสิก และรูปธรรม (รูป) มีสภาพที่ไม่เที่ยงทนอยู่ไม่ได้ มีการเกิดดับอยู่เสมอ ไม่มีตัวตน เมื่อมีปัญญาเห็นแจ้งตามความเป็นจริงก็จะนำไปสู่การประหาณกิเลสตัณหาเข้าสู่นิพพานได้ในที่สุด

บทที่ 3
กุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ

ผู้วิจัยได้แบ่งประเด็นการศึกษากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะไว้ 6 ประเด็น ดังนี้ 1) ความหมายของกุศลจิต 2) กุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ 3) มหากุศลจิต 4) มหัคคตจิต 5) มรรคจิต 4 หรือ 20 6) กุศลจิตจำแนกตามโดยเจตสิก โดยมีเนื้อหาดังต่อไปนี้

คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ กล่าวถึง กุศลจิต 8 คือ จิตที่สหรคตด้วยโสมนัส ประกอบด้วยญาณเป็นอสังขาริก 1 สสังขาริก 1 จิตที่สหรคตด้วยโสมนัส ไม่ประกอบด้วยญาณ เป็นอสังขาริก 1 สสังริก 1 จิตที่สหรคตด้วยอุเบกขาประกอบด้วยญาณ เป็นอสังขาริก 1 สสังขาริก 1 จิตที่สหรคตด้วยอุเบกขา ไม่ประกอบด้วยญาณ เป็นอสังขาริก 1 สสังขาริก 1 ชื่อว่า สเหตุกกามาวจรกุศลจิต (สงฺคห. (มหามกุฏ). 03) จิตที่ชื่อว่ากุศล เพราะอรรถว่า ยังบาปธรรมอันน่าเกลียดให้สะเทือน คือให้หวั่นไหว หรือเพราะอรรถว่า เบียดเบียน คือ รังควานบาปธรรมอันน่าเกลียดให้ปราศไป ฯ อีกอย่างหนึ่ง จิตที่ชื่อว่ากุศล เพราะอรรถว่า ย่อมบั่น คือ ย่อมตัดบาปธรรมทั้งหลายที่บัณฑิตกล่าวว่า กุสะ เพราะนอน คือเป็นไปในสันดานโดยอาการที่บัณฑิตเกลียด ฯ อีกอย่างหนึ่ง จิตที่ชื่อกุศล เพราะอรรถว่า อันบุคคลพึงถือเอา คือพึงให้เป็นไปโดยภาวะ คือสหชาต และอุปนิสัย ตามสมควร ด้วยญาณคือกุสะ หรือด้วยธรรมชาติมีศรัทธาเป็นต้น เพราะถาก คือถาง หรือเพราะกระทำบาปธรรมที่น่าเกลียดให้เบาบางลง หรือเพราะทำให้จมลง ฯ กุศลเหล่านั้นนั่นแหละ ชื่อว่ากามาวจร และชื่อว่าจิต เพราะอรรถตามที่กล่าวแล้ว เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า กามาวจรกุศลจิต ฯ แต่ว่ากุศลจิตเหล่านี้ย่อมเป็นไปด้วยสามารถแห่งบุญกิริยา ด้วยสามารถแห่งกรรมทวาร ด้วยสามารถแห่งกรรม และด้วยสามารถแห่งอธิบดีฉันใด วิบากย่อมไม่เป็นไปฉันนั้น เพราะไม่เป็นไปด้วยสามารถแห่งทานเป็นต้น เพราะไม่ให้วิญญัติบังเกิดขึ้น เพราะไม่มีวิบากเป็นสภาพ และเพราะไม่มีพฤติกรรมทำฉันทะเป็นต้นให้ออกหน้า เพราะฉะนั้น บัณฑิตพึงลดการนับด้วยอำนาจแห่งความไม่เป็นไปแห่งทานเป็นต้นนั้นแล้ว พึงประกอบความแตกต่างกันแห่งการนับ ตามสมควร ฯ (วิภาวินี. 46-47) กามาวจรโสภณจิต หมายถึง จิตที่ทำให้เกิดการกระทำทางกาย ทางวาจา และทางใจที่ดีงาม เป็นจิตฝ่ายกุศล ไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนให้แก่ตนเองและผู้อื่น ให้ผลเป็นความสุข เป็นจิตประเภท “สเหตุกะ” คือมีเจตสิกที่เป็นเหตุฝ่ายดีงาม ได้แก่ อโลภะ (ไม่โลภ) อโทสะ (ไม่โกรธ) อโมหะ (ไม่หลง) (วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ, 2563, หน้า 76)

3.1 ความหมายของกุศลจิต

กุศล หมายถึง กุศลจิตซึ่งเป็นจิตที่ดีงาม ปราศจากความเศร้าหมองเร่าร้อนไม่มีโทษ และให้ผลเป็นความสุขมีความหมายอยู่ 5 ประการคือ

1. อโรคฺยตฺถ มีเนื้อความว่า ไม่มีโรค คือ ไม่มีกิเลสราคะ เป็นต้น เสียดแทงจิตใจและร่างกาย ราคะ โทสะ โมหะ เป็นต้น เหล่านี้ ชื่อว่า “โรค” เพราะเสียดแทงประทุษร้ายจิตใจและร่างกายของสัตว์ทั้งหลาย

2. สุนฺทรตฺถ มีเนื้อความว่า เป็นสิ่งที่ดีงาม คือ เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งหลายได้

3. เฉกตฺถ มีเนื้อความว่า เป็นฉลาดเรียบร้อย คือ เมื่อเป็นผู้ที่มีจิตใจเป็นกุศลจึงมีกิริยาวาจาสุภาพอ่อนน้อม

4. อนวชฺชตฺถ มีเนื้อความว่า ไม่มีโทษอันใดพึงติเตียนได้

5. สุขวิปากตฺถ มีเนื้อความว่า ให้ผลเป็นความสุขสมปรารถนา (วรรณสิทธิ ไวทยะเสวี, 2564, หน้า 77)

3.2 กุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ

ในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะได้จำแนก กุศลจิตไว้ดังนี้ คือ มหากุศลจิต 8 รูปาวจรกุศลจิต 5 อรูปาวจรกุศลจิต 4 มรรคจิต 4 หรือ 20

3.2.1 มหากุศลจิต 8

โสมนสฺสสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ประกอบด้วยปัญญา

โสมนสฺสสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ประกอบด้วยปัญญา

โสมนสฺสสหคตํ ญาณวิปปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ไม่ประกอบด้วยปัญญา

โสมนสฺสสหคตํ ญาณวิปปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ไม่ประกอบด้วยปัญญา

อุเบกขาสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความเฉย ๆ ประกอบด้วยปัญญา

อุเบกขาสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน พร้อมด้วยความเฉย ๆ ประกอบด้วยปัญญา

อุเบกขาสหคตๆ ญาณวิปปยุตฺตๆ อสงฺขาริกๆ จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความเฉย ๆ ไม่ประกอบด้วยปัญญา

อุเบกขาสหคตๆ ญาณวิปปยุตฺตๆ สสงฺขาริกๆ จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน พร้อมด้วยความเฉย ๆ ไม่ประกอบด้วยปัญญา (พระมหาชินวัฒน์ จกฺกวโร, 2565, หน้า 355-356)

3.2.2 รูปาวจรกุศลจิต 5

ปฐมฌานกุศลจิต 1 ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน 5 คือ วิตก วิจาร ปิติ สุข เอกคฺคตาสหิตๆ

ทุติยฌานกุศลจิต 2 ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน 4 คือ วิจาร ปิติ สุข เอกคฺคตาสหิตๆ

ตติยฌานกุศลจิต 3 ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน 3 คือ ปิติ สุข เอกคฺคตาสหิตๆ

จตุตถฌานกุศลจิต 4 ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน 2 คือ สุข เอกคฺคตาสหิตๆ

ปญฺจมฌานกุศลจิต 5 ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน 2 คือ อุเบกขา เอกคฺคตาสหิตๆ (วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ, 2563, หน้า 111)

3.2.3 อรูปาวจรกุศลจิต 4

อากาสานัญจายตนกุศลจิต 1 ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน 2 คือ อุเบกขา เอกคฺคตา

วิญญาณัญจายตนกุศลจิต 2 ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน 2 คือ อุเบกขา เอกคฺคตา

อากิญจัญญายตนกุศลจิต 3 ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน 2 คือ อุเบกขา เอกคฺคตา

เนวสัญญานาสัญญายตนกุศลจิต 4 ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน 2 คือ อุเบกขา เอกคฺคตา (วรรณสิทธิ ไวทยะเสวี, 2564, หน้า 125)

3.2.4 มรรคจิต 4 หรือ 20

ปฐมฌาน โสดาปัตติมรรคจิต 1 สกทาคามิมรรคจิต 1 อนาคามิมรรคจิต 1 อรหัตตมรรคจิต 1 ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน 5 คือ วิตก วิจาร ปิติ สุข เอกัคคตา

ทุติยฌาน โสดาปัตติมรรคจิต สกทาคามิมรรคจิต 1 อนาคามิมรรคจิต 1 อรหัตตมรรคจิต 1 ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน 4 คือ วิจาร ปิติ สุข เอกัคคตา

ตติยฌาน โสดาปัตติมรรคจิต 1 สกทาคามิมรรคจิต 1 อนาคามิมรรคจิต 1 อรหัตตมรรคจิต 1 ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน 3 คือ ปิติ สุข เอกัคคตา

จตุตถฌาน โสดาปัตติมรรคจิต 1 สกทาคามิมรรคจิต 1 อนาคามิมรรคจิต 1อรหัตตมรรคจิต 1 ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน 2 คือ สุข เอกัคคตา

ปัญจมฌาน โสดาปัตติมรรคจิต 1 สกทาคามิมรรคจิต 1 อนาคามิมรรคจิต 1 อรหัตตมรรคจิต 1 ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน 2 คือ อุเบกขา เอกัคคตา (พระมหาชินวัฒน์ จกฺกวโร, 2565, หน้า 295)

ข้อสังเกตพิเศษ มหัคคตจิต สงเคราะห์เป็นญาณสัมปยุตตจิต เพราะการเข้าถึงฌานจิตได้ต้องมีปัญญาจึงจะเกิดได้ สงเคราะห์เป็นสสังขาริกจิตเพราะฌานเกิดเองไม่ได้ ต้องอาศัยมหากุศลญาณสัมปยุตหรือมหากิริยาญาณสัมปยุตเป็นผู้ปรุงแต่งให้เกิดขึ้นโดยความเป็นอุปจารสมาธิ

โลกุตตรจิต สงเคราะห์เข้าในญาณสัมปยุตตจิตเพราะการเข้าถึงโลกุตตรจิตต้องมีปัญญาประกอบตั้งแต่ได้ญาณที่ 1 แล้ว สงเคราะห์เข้าในสสังขาริกจิตเพราะโลกุตตรจิตเกิดเองไม่ได้ต้องอาศัยมหากุศลญาณสัมปยุตขณะทำหน้าที่โคตรภูหรือโวทานเป็นผู้ชักชวนปรุงแต่งให้โลกุตตรจิตเกิดขึ้น

3.3 มหากุศลจิต

3.3.1 อธิบายมหากุศลจิต

กามาวจรกุศลจิต หรือ มหากุศลจิต เป็นจิตที่ประกอบด้วยเจตนาที่ดีงาม จึงเป็นจิตที่ไม่มีโทษและให้ผลเป็นความสุข และยังสามารถให้ผลเกิดขึ้นได้มากกว่าตน คือให้เกิดผลเป็นอเหตุกกุศลวิบากจิต 8 ดวง และมหาวิบากจิต 8 ดวง ยิ่งกว่านั้นที่ชื่อว่า “มหากุศลจิต” นั้น เพราะเหตุที่ เป็นจิตที่เกิดได้ทั้งอารมณ์ 6 ที่เป็นรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ ที่ดีงามไม่จำกัดของเขตภพภูมิ ตั้งแต่อบายสัตว์ มนุษย์ เทวดา รูปพรหม (เว้นอสัญญสัตตพรหม) และอรูปพรหม เกิดได้ในบุคคลเว้นมรรคบุคคลกับพระอรหันต์ทั้งหลายเท่านั้น มหากุศลจิตเป็นจิตที่เป็นที่ตั้งแห่งการบำเพ็ญทาน รักษาศีล และภาวนาเบื้องต้นให้เกิด ฌาน มรรค ผล ตลอดจนน้อมเอาอารมณ์พระนิพพาน (ขณะที่มหากุศลจิตเข้าถึงโคตรภูญาณ และปัจจเวกขณญาณ) อีกด้วย (วรรณสิทธิ ไวทยะเสวี, 2564, หน้า 78)

ในคำว่า โสมนสฺสสหคตํ เป็นต้นนั้น ธรรมชาติที่รู้ คือแทงตลอดตามสภาพ ชื่อว่าญาณ ฯ คำอันเศษมีนัยดังกล่าวแล้วนั่นแล ฯ ก็ในอธิการว่าด้วยกุศลจิตนี้ บัณฑิตพึงทราบความที่จิตประกอบด้วยโสมนัส ด้วยเหตุหลายประการเป็นต้นว่า ด้วยศรัทธาแก่กล้า ด้วยความเห็นอันบริสุทธิ์ และด้วยความพร้อมบริสุทธิ์แห่งปัจจัยและปฏิคาหกเป็นต้น และพึงทราบความที่จิตสัมปยุตด้วยญาณโดยกรรมอันยังปัญญาให้เป็นไปพร้อม โดยความบังเกิดในโลกที่ไม่มความเบียดเบียน โดยความแก่กล้าแห่งอินทรีย์และโดยความไกลแห่งกิเลส พึงทราบความที่จิตประกอบด้วยอุเบกขาและความที่จิตวิปยุตจากญาณ โดยปริยายตรงกันข้ามแห่งเหตุที่กล่าวแล้ว พึงทราบความที่จิตเป็นอสังขาริก โดยความที่กายและจิตสามารถด้วยอำนาจแห่งสัปปายะมีอาวาสสัปปายะเป็นต้น และโดยบุรพจริยาเป็นต้นว่าความคุ้นเคยทำในบุญกิริยามีทานเป็นต้นในปางก่อน และพึงทราบความที่จิตเป็นสสังขาริก โดยปริยายตรงกันข้ามแห่งเหตุที่กล่าวแล้ว ฯ

บรรดากุศลจิต 8 นั้น ก็เมื่อใด บุคคลใด อาศัยสมบัติมีไทยธรรมและปฏิคาหกเป็นต้น หรือว่าเหตุแห่งโสมนัสอย่างอื่นหรรษาร่าเริง ทำสัมมาทิฏฐิที่เป็นไปโดยนัยเป็นต้นว่า ผลทานที่ให้แล้วมี

ดังนี้ ให้ออกหน้า ไม่ย่อท้อ ผู้อื่นมิได้ช่วยกระตุ้น ย่อมกระทำบุญทั้งหลาย มีทานเป็นต้น เมื่อนั้น จิตของเขาดวงนั้นสหรคตด้วยโสมนัสประกอบด้วยญาณ เป็นอสังขาริก ฯ ก็เมื่อใด บุคคลร่าเริงยินดีโดนนัยกล่าวแล้วนั่นแล ทำสัมมาทิฏฐิให้ออกหน้าท้อแท้อยู่ ด้วยอำนาจความเป็นผู้สละออก ถูกผู้อื่นชักนำจึงทำบุญ เมื่อนั้น จิตดวงนั้นนั่นแลของเขาเป็นสสังขาริก ฯ อนึ่ง เมื่อใด พวกเด็กเล็ก ๆ ผู้เกิดความคุ้นเคย โดยได้เห็นการปฏิบัติของชนผู้เป็นญาติ เห็นภิกษุทั้งหลายแล้วเกิดโสมนัส ย่อมผลุนผลันยื่นให้ของที่อยู่ในมืออย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง ย่อมไหว้บ้าง เมื่อนั้นจิตดวงที่ 3 ย่อมเกิดขึ้นแก่พวกเด็กเล็ก ๆ นั้น ฯ อนึ่ง เมื่อใด เด็กเล็ก ๆ พวกนั้นถูกพวกญาติชักนำว่า พวกเจ้าจงให้ จงไหว้ ย่อมปฏิบัติอย่างนั้น เมื่อนั้น จิตดวงที่ 4 ย่อมบังเกิดแก่พวกเด็กเล็ก ๆ นั้น ๆ อนึ่ง เมื่อใด คนอาศัยความไม่สมบูรณ์แห่งไทยธรรมและปฏิคาหกเป็นต้น หรือความไม่มีเหตุแห่งโสมนัสอย่างอื่นย่อมเป็นผู้เว้นโสมนัสใน 4 วิกัป เมื่อนั้น จิต 4 ดวงที่เหลือ สหรคตด้วยอุเบกขาย่อมเกิดขึ้นฉะนี้แล ฯ (วิภาวินี. 43-45)

3.3.2 มหากุศลจิต 8 ดวง

มหากุศลจิตดวงที่ 1 ชื่อ โสมนัสสสหคตัง ญาณสัมปยุตตัง อสังขาริกัง เป็นจิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ประกอบด้วยปัญญา เช่น เห็นชาวบ้านทำบุญเลี้ยงพระ มาฟังเทศน์ มาถือศีลอุโบสถเห็นสถานที่ทรุดโทรมจึงอยากจะเป็นเจ้าภาพซ่อมแซมใหม่ ในขณะที่มีผู้อนุโมทนาได้เกิดปีติในใจตั้งความปรารถนาให้เข้าถึงมรรค ผล นิพพาน ไม่อยากเกิดอีกเห็นว่าการเกิดเป็นความทุกข์ (พระมหาชินวัฒน์ จกฺกวโร, 2565, หน้า 407)

มหากุศลจิตดวงที่ 2 ชื่อ โสมนัสสสหคตัง ญาณสัมปยุตตัง สสังขาริกัง เป็นกุศลที่เกิดเพราะการถูกชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ประกอบด้วยปัญญา เช่น มีคนชวนให้ไปทำผ้าป่าก็นำซองปัจจัยมาให้จะนำไปสร้างโรงเรียนที่ขาดแคนทุน ในขณะที่นำเงินใส่ซองคิดว่า ได้ช่วยเด็กได้มีที่เรียนยังดีใจที่สามารถเอาชนะความตระหนี่ถี่เหนี่ยวได้อีกครั้ง ทั้งยังตั้งความปรารถนาให้ตัวเองสามารถลด ละ และทำลายกิเลส เพื่อเข้าถึงความพ้นทุกข์คือพระนิพพานได้เร็ว ขณะนั้นเกิดปีติขึ้น ณ ขณะนั้น มหากุศลจิตดวงที่ 2 กำลังทำหน้าที่โดยเกิด-ดับ อยู่ในใจ (วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ, 2563, หน้า 84)

มหากุศลจิตดวงที่ 3 ชื่อ โสมนัสสสหคตัง ญาณวิปปยุตตัง อสังขาริกัง เป็นจิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ไม่ประกอบด้วยปัญญา เช่น ขณะที่กำลังทำบุญเกิดมีจิตปีติดีใจตั้งปรารถนาให้เกิดมามีทรัพย์ สมบูรณ์ด้วยรูปสมบัติ ปราศจากโรคภัย ไม่เจ็บไม่จน ทุกภพทุกชาติเป็นวัฏฏะกุศล กุศลที่ส่งให้เกิดมาในวัฏฏะทำบุญเช่นนี้ถือว่าไม่ประกอบด้วยปัญญา (วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ , 2563, หน้า 84)

มหากุศลจิตดวงที่ 4 ชื่อ โสมนัสสสหคตัง ญาณวิปปยุตตังสสังขาริกัง จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวนพร้อมด้วยความดีใจ ไม่ประกอบด้วยปัญญา เช่น มีคนชวนไปบวชในวันพระให้ไปถือศีลอุโบสถทุกวันพระให้อธิฐานว่าถ้าตายเมื่อไหร่ขอให้ไปเกิดบนสวรรค์ในขณะอธิฐานนั้นเกิด ปีติ สาเหตุ

ที่ไม่ประกอบด้วยปัญญาเพราะปรารถนาในสวรรค์สมบัติอยู่ มีความยินดีการเกิดมารับผลการทำบุญมีภพชาติอีกซึ่งเป็นวัฏฏะกุศล (วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ, 2563, หน้า 84)

มหากุศลจิตดวงที่ 5 ชื่อ อุเบกขาสหคตัง ญาณสัมปยุตตังอสังขาริกัง จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความเฉย ๆ ประกอบด้วยปัญญา เช่น ตั้งใจด้วยตัวเองว่าจะรักษาศีล ไปตลอดชีวิตเพื่อจะเป็นไปต่อการปฏิบัติกรรมฐาน เพราะเข้าใจดีว่าพระนิพพานเป็นสภาวะที่ไม่มีกิเลส ไม่มีขันธ์ ไม่มีทุกข์ จะเป็นไปถึงอริยมรรคมีองค์ 8 จึงต้องเริ่มรักษาศีลก่อน ขณะระลึกสตินี้เกิดมหากุศลจิตมีกำลังทำหน้าที่เกิด กับในใจ (วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ, 2563, หน้า 85)

มหากุศลจิตดวงที่ 6 ชื่อ อุเบกขาสหคตัง ญาณสัมปยุตตังสสังขาริกัง จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน พร้อมด้วยความเฉย ๆ ประกอบด้วยปัญญา เช่น ไปธุดงค์ปฏิบัติกรรมฐานขณะเดินจงกรมจิตเห็นแจ้งว่า อาการเดินกับจิตที่รู้อาการเดินเป็นคนละส่วนกัน วิปัสสนาญาณขั้นที่ 1 นามรูปปริจเฉทญาณกำลังเกิดขึ้น จิตประกอบด้วยวิปัสสนาญาณ วิปัสสนาปัญญา เป็นมหากุศลจิต มีสภาวะของรูปนามมาชักนำให้เกิดวิปัสสนาปัญญาว่าจริงแล้วเป็นเพียงรูปนามเกิดดับสืบต่อไม่มีความเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน (วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ, 2563, หน้า 85)

มหากุศลจิตดวงที่ 7 ชื่อ อุเบกขาสหคตัง ญาณวิปปยุตตังอสังขาริกัง จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความเฉย ๆ ไม่ประกอบด้วยปัญญา เช่น ตื่นเช้ามีนั่งสมาธิทุกวัน เพราะอยากได้ฌานสมาบัติเพื่อไปพรหมโลก มีสติรู้ลมหายใจเข้า รู้ลมหายใจออกอยู่ มหากุศลจิตทำงาน ภาวนาจนทำฌานสมาบัติเกิดขึ้น เมื่อตายไปก็ต้องไปเกิดพรหมโลก หมดอายุจากพรหมโลกยังต้องมาเกิดในวัฏฏะอยู่ ยังไม่ได้พ้นจากทุกข์ (วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ, 2563, หน้า 85)

มหากุศลจิตดวงที่ 8 ชื่อ อุเบกขาสหคตัง ญาณวิปปยุตตังสสังขาริกัง จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน พร้อมด้วยความเฉย ๆ ไม่ประกอบด้วยปัญญา เช่น ในวันเกิดเรา ที่บ้านชักชวนไปปล่อยชีวิตสัตว์ แนะนำให้ตั้งจิตอธิฐานด้วยอำนาจแห่งบุญนี้จงดลบันดาลให้มีแต่ความสงบสุขปราศจากโรคภัย มีชีวิตดีธุรกิจเจริญรุ่งเรือง ในขณะทำบุญมหากุศลจิตกำลังทำงานลักษณะเกิด ดับในใจ แต่สิ่งที่ปรารถนาเป็นโลกียสมบัติซึ่งจะเป็นเหตุให้ต้องมาเกิดอยู่ในการเวียนว่ายตายเกิดอีก จึงถือว่าบุญครั้งนี้ไม่มีปัญญาเข้าประกอบ (วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ, 2563, หน้า 86)

อธิบายมหากุศลจิต 8

มหากุศลจิต ย่อมเกิดขึ้นเพราะอาศัยอดีต และปัจจุบัน 5 ประการ คือ

1. ปุพฺเพกตปุญฺญตา เคยได้สร้างบุญไว้แต่ชาติปางก่อน
2. ปฏิรูปเทสวาส ได้อยู่ในประเทศที่สมควร (มีพระพุทธศาสนา)
3. สปฺปุริสูปนิสฺสย ได้คบหากับสัปบุรุษ
4. สทฺธมฺมสฺสวน ได้ฟังธรรมของสัปบุรุษ
5. อตฺตสมฺมาปณิธิ ตั้งตนไว้ชอบ (วรรณสิทธิ ไวทยะเสวี, 2564, หน้า 90)

3.4 มหัคตจิต

3.4.1 รูปาวจรกุศลจิต 5

รูปาวจรจิต หมายถึง จิตที่ถึงอารมณ์ของรูปฌาน หรือหมายถึงจิตที่ท่องเที่ยวเกิดอยู่ในภูมิอันเป็นที่เกิดแห่งวัตถุรูป และกิเลสรูปเป็นส่วนมาก กิเลสรูป รูปตัณหาคือความพอใจในรูปฌาน อภิญญา และรูปภพ มีพระบาลีว่า รูปสฺส ภโวติ = รูปี “ภูมิใด เป็นที่เกิดแห่งวัตถุรูปและกิเลสรูป ภูมินั้นชื่อว่า รูป” ได้แก่ รูปภูมิ 15 รูเป อวจรตีติ = รูปาวจรๆ “จิตใด ย่อมท่องเที่ยวเกิดอยู่ในภูมิอันเป็นที่เกิดแห่งวัตถุรูป และกิเลสรูปจิตนั้นชื่อว่า รูปาวจรจิต”

รูปาวจรกุศลจิต 5 เป็นจิตที่ตั้งมั่นอยู่ในระดับฌาน แบ่งเป็น 5 ระดับ ตั้งแต่ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน ปัญจมฌาน การที่จิตจะตั้งมั่นเป็นสมาธิได้นั้นต้องอาศัยการเพ่งอารมณ์ที่เป็นรูปบัญญัติ เพื่อให้จิตเป็นสมาธิ เรียกว่าสมถกรรมฐาน สมถะ หมายถึง การทำจิตให้ตั้งมั่นเป็นสมาธิ กรรมฐาน คือ อารมณ์อันเป็นที่ตั้งของจิตหรืออารมณ์ที่ใช้เพ่งเพื่อให้จิตเป็นสมาธิ เรียกว่ากรรมฐาน 40 อย่าง แบ่งเป็น 7 หมวด สมถกรรมฐาน 40 มี 7 หมวด ดังนี้

กสิณ 10 ได้แก่

1. ปถวีกสิณ คือ เพ่งดิน
2. อาโปกสิณ คือ เพ่งน้ำ
3. เตโชกสิณ คือ เพ่งไฟ
4. วาโยกสิณ คือ เพ่งลม
5. นีลกสิณ คือ เพ่งสีเขียว
6. ปีตกสิณ คือ เพ่งสีเหลือง
7. โลหิตกสิณ คือ เพ่งสีแดง
8. โอทาตกสิณ คือ เพ่งสีขาว
9. อากาสกสิณ คือ เพ่งที่ว่างเปล่า
10. อาโลกกสิณ คือ เพ่งแสงสว่าง

กสิณทั้ง 10 นี้สามารถทำให้เกิดสมาธิได้ถึงขั้นปัญจมฌาน (วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ, 2563, หน้า 99)

อสุภะ 10 คือ การเพ่งของไม่งาม 10 ประการ ได้แก่

1. ศพที่น่าเกลียด มีอาการขึ้นพองภายหลังจากตายแล้ว 2-3
2. ศพที่น่าเกลียด เน่า ขึ้นเขียว
3. ศพที่น่าเกลียด มีน้ำเหลืองน้ำหนองไหลออกมา
4. ศพที่น่าเกลียด ถูกตัดขาดเป็นท่อน ๆ

5. ศพที่น่าเกลียด ถูกสัตว์แทะกัดกิน เหวอะหวะ

6. ศพที่น่าเกลียด มือ เท้า ศีรษะอยู่คนละทางสองทาง

7. ศพที่น่าเกลียด ถูกสับฟันยับเยิน

8. ศพที่น่าเกลียด มีโลหิตไหลอาบ

9. ศพที่น่าเกลียด มีหนอนไชทั่วร่างกาย

10. ศพที่น่าเกลียด เหลือแต่กระดูกกระจัดกระจายไป

อสุภ 10 สามารถทำให้เกิดสมาธิได้ถึงขั้นปฐมฌานเท่านั้น

อนุสสติ 10 ได้แก่

1. พุทธานุสสติ ระลึกเนือง ๆ ถึงคุณของพระพุทธเจ้า

2. ธัมมานุสสติ ระลึกเนือง ๆ ถึงคุณของพระธรรม

3. สังฆานุสสติ ระลึกเนือง ๆ ถึงคุณของพระอริยสงฆ์

4. ลานุสสติ ระลึกเนือง ๆ ถึงคุณของศีล

5. จาคานุสสติ ระลึกเนือง ๆ ถึงคุณของการบริจาค

6. เทวตานุสสติ ระลึกเนือง ๆ ถึงคุณของการเป็นเทวดา

7. อุปสมานุสสติ ระลึกเนือง ๆ ถึงคุณของพระนิพพาน

8. มรณานุสสติ ระลึกเนือง ๆ ถึงความตาย

9. กายคตาสติ ระลึกเนือง ๆ ถึงกายโกฏฐาสะ มีเกสา โลมา เป็นต้น

10. อานาปานสติ ระลึกถึงลมหายใจเข้า ลมหายใจออก

ในบรรดาอนุสสติทั้ง 10 กรรมฐาน ที่จะทำให้เกิดฌานจิตได้มี 2 อนุสสติเท่านั้น คือ 1. กายคตาสติ สูงสุดแค่ปฐมฌาน 2. อานาปานสติ สูงสุดแค่ปัญจมฌาน ส่วนอนุสสติที่เหลืออีก 8 ทำให้จิตเป็นสมาธิแค่อุปจารสมาธิ เกือบจะปฐมฌานแต่ยังไม่ถึง (วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ, 2563, หน้า 100)

อัปปมัญญา 4

อัปปมัญญา หมายถึง การแผ่ไปอย่างไม่มีประมาณ คือ แผ่ไปในสัตว์ทั้งหลายจนประมาณไม่ได้ บ้างก็เรียกว่า พรหมวิหาร อัปปมัญญา มี 4 ได้แก่

1. เมตตา การแผ่ความรักใคร่ มีปรารถนาดีต่อสัตว์ทั้งหลายให้มีความสุขความสบายโดยทั่วกัน ไม่เลือกชาติ ชั้น วรรณะ

2. กรุณา การแผ่ความสงสารต่อสัตว์ทั้งหลายที่กำลังได้รับความทุกข์ หรือที่จะได้รับความทุกข์ต่อไปในภายหน้า และปรารถนาให้สัตว์เหล่านั้นพ้นจากทุกข์ โดยไม่เลือกชาติ ชั้น วรรณะ

3. มุทิตา การแผ่ความชื่นชมยินดีต่อสัตว์ทั้งหลายที่กำลังได้รับความสุข หรือที่จะได้รับความสุขต่อไปในภายหน้า โดยไม่เลือกชาติ ชั้น วรรณะ

4. อุเบกขา การวางเฉยต่อสัตว์ทั้งหลายด้วยอาการวางตนเป็นกลาง ไม่รักใคร่ ไม่สงสาร ไม่ชื่นชมยินดี โดยไม่เลือกชาติ ชั้น วรรณะ

อัปปมัญญา 3 คือ เมตตา กรุณา มุทิตา สามารถทำให้เกิดฌานจิตได้ถึงขั้นจตุตถฌาน ส่วนอุเบกขาเป็นอารมณ์ที่ใช้เจริญกรรมฐานเพื่อทำให้เกิดปัญจมฌานได้เพียงอย่างเดียวเท่านั้น

อาหาเรปฏิกูลสัญญา 1

คือการพิจารณาอาหารที่บริโภคเข้าไปว่าเป็นของที่น่าเกลียดการพิจารณาความเป็นปฏิกูลของอาหารนี้จะทำให้จิตเกิดความสงบได้เพียงอุปจารสมาธิเท่านั้น เกือบถึงปฐมฌานแต่ยังไม่ถึง

จตุธาตุววัตถาน 1

คือการพิจารณาธาตุทั้ง 4 มีปถวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ ที่ปรากฏอยู่ในกาย เพื่อให้เห็นว่ากายนี้เกิดจากธาตุต่าง ๆ มาประชุมกันเท่านั้น ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตนแต่อย่างใด พิจารณาธาตุทั้ง 4 เป็นอารมณ์ทำให้เกิดสมาธิระดับอุปจารสมาธิเกือบถึงปฐมฌานแต่ยังไม่ถึง

อรูปกรรมฐาน 4

อรูปกรรมฐาน คือ กรรมฐานที่ปราศจากรูปบัญญัติ เนื่องจากผู้ปฏิบัติต้องการจะถึงสมาธิในระดับอรูปฌาน เหนือกว่าสมาธิในขั้นรูปฌานขึ้นไปอีก จึงใช้ความว่างจากรูปมาเป็นอารมณ์ ผู้ที่จะเจริญอรูปฌานจะต้องได้ปัญจมฌาน คือรูปฌาน 5 แล้ว มีวสีภาวะชำนาญการเข้า ออกฌานและตั้งมั่นอยู่ในฌาน 5 อย่างดีจึงสามารถเจริญอรูปกรรมฐานต่อไปได้

อรูปกรรมฐาน อารมณ์อันปราศจากรูป ที่ใช้เพ่งมี 4 อย่าง ได้แก่

1. กสิณุคฆาฏิมากาสบัญญัติ เป็นอรูปกรรมฐานที่ใช้เพ่งเพื่อเข้าถึงอากาสานัญจายตนฌาน อรูปฌานขั้นที่ 1

2. อากาสานัญจายตนฌานจิต เป็นอรูปฌานจิตขั้นที่ 1 เป็นอรูปกรรมฐานที่ใช้เพ่งเพื่อเข้าถึง วิญญาณัญจายตนฌาน อรูฌานขั้นที่ 2

3. นัตถิภาวบัญญัติ เป็นอรูปกรรมฐานที่ใช้เพ่งเพื่อเข้าถึงอากิญจัญญายตนฌาน อรูปฌานขั้นที่ 3

4. อากิญจัญญายตนฌานจิต อรูปฌานจิตขั้นที่ 3 เป็นอรูปกรรมฐานที่ใช้เพ่งเพื่อเข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน อรูปฌานขั้นที่ 4

นิวรณ์ 5 ธรรมอันเป็นอุปสรรคต่อการทำฌาน 5 ประการ

ในการเจริญสมถกรรมฐานเพื่อให้ได้ฌานจิตเกิดขึ้นจะมีธรรมที่คอยขัดขวางไม่ให้ฌานจิตเกิดขึ้นได้ เรียกว่า นิวรณ์ 5 ประการ ได้แก่

1. กามฉันทนิวรณ์ ความยินดีติดใจในกามคุณอารมณ์ 5 ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และการสัมผัสทางกายที่ให้ความสุข เมื่อใดที่ยังหลงเพลิดเพลินติดใจในสิ่งเหล่านี้ยังต้องการสิ่งเหล่านี้ จิตจะไม่สามารถเข้าถึงฌานได้

2. พยาปาทนิวรณ์ คือ ความมุ่งปองร้ายผู้อื่น เปรียบเหมือนน้ำที่เดือดพล่าน ถ้าจิตครุ่นคิดปองร้ายผู้อื่นฌานจิต จะเกิดไม่ได้

3. ถีนมิทธนิวรณ์ คือ ความหดหู่ความท้อถอยไม่ใส่ใจต่ออารมณ์ที่เพ่งนั้น เปรียบเหมือนน้ำที่มีจอกแหนปิดบังอยู่ ถ้าจิตใจเกิดความท้อถอยไม่ใส่ใจต่ออารมณ์ที่กำลังเพ่ง ฌานจิตย่อมเกิดขึ้นไม่ได้

4. อุทธัจจกุกกุจจนิวรณ์ คือ ความคิดฟุ้งซ่าน ความร้อนใจ ความกระวนกระวายใจ ซึ่งเปรียบเหมือนน้ำที่ถูกลมพัดกระเพื่อมอยู่เสมอ ถ้าจิตยังมีอาการดังกล่าว ฌานจิตย่อมเกิดขึ้นไม่ได้

5. วิจิกิจฉานิวรณ์ คือ ความลังเลสงสัยเกี่ยวกับการปฏิบัติ เปรียบเหมือนน้ำที่ขุ่นเป็นตม ถ้าเกิดลังเลไม่แน่ใจอยู่ตราบใด ก็จะเป็นเหตุให้เข้าถึงฌานไม่ได้ (วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ, 2563, หน้า 103)

องค์ฌาน

องค์ฌาน คือ องค์ประกอบสำคัญที่ทำให้ฌานจิตเกิดขึ้นได้ เพราะจะทำหน้าที่ข่มนิวรณ์ทั้ง 5 ที่เป็นอุปสรรคต่อฌาน

องค์ฌาน มี 5 ประการ ได้แก่

1. วิตก คือ การยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ เมื่อเริ่มต้นทำสมาธิจะต้องมีสิ่งหนึ่งสิ่งใด ให้เพ่ง เช่น ต้องการทำสมาธิโดยใช้กสิณ จิตจะต้องเพ่งอยู่ที่ดวงกสิณเพียงอย่างเดียวเท่านั้น เมื่อใดที่จิตท้อถอยไม่ใส่ใจต่ออารมณ์ที่เพ่ง แสดงว่าขณะนั้นถีนะมิทธนิวรณ์ ความหดหู่ท้อถอยจากอารมณ์ที่เพ่ง กำลังเกิดขึ้นทำให้จิตผละออกไปจากดวงกสิณ เมื่อเป็นเช่นนั้นจะต้องยกจิตให้กลับมาเพ่งดวงกสิณตามเดิม ตราบใดที่จิตไม่คลาดจากดวงกสิณแสดงว่าขณะนั้นวิตกได้เกิดขึ้นโดยสมบูรณ์แล้ว และวิตกสามารถข่มถีนมิทธนิวรณ์ไว้ได้แล้ว

2. วิจาร คือ การประคองจิตให้ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ที่เพ่งเพียงอย่างเดียว เมื่อยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ที่เพ่งแล้ว วิจารจะประคองจิตไม่ให้ผละออกไปจากอารมณ์ที่เพ่ง ในขั้นนี้อาจจะมีวิจิกิจฉานิวรณ์หรือความลังเลสงสัยเกี่ยวกับการปฏิบัติเกิดขึ้นและทำให้จิตผละออกไปจากอารมณ์ที่เพ่ง หากสามารถประคองจิตไม่ให้ผละออกไปจากอารมณ์ที่เพ่งและละความลังเลสงสัยเสียได้ แสดงว่าวิจารได้เกิดขึ้นโดยสมบูรณ์แล้วและวิจารสามารถข่มวิจิกิจฉานิวรณ์ไว้ได้แล้ว

แสดงความแตกต่างระหว่าง วิตก กับ วิจาร

วิตก เปรียบเสมือนการตีระฆัง

วิจาร เปรียบเสมือนกับเสียงกังวานของระฆังเมื่อถูกตี

วิตก เป็นการยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ อุปมาเหมือนนกที่กำลังจะบินขึ้นไปในนภากาศจะต้องกระพือปีกทั้งสองข้างเพื่อพยุงตัวขึ้นไปในอากาศก่อน

วิจาร เป็นการประคองจิตไว้ในอารมณ์ อุปมาเหมือนนกที่ขยับปีกเพียงเล็กน้อยก็สามารถบินว่อนอยู่ในอากาศได้

3. ปีติ คือ ความปลาบปลื้มใจ อิ่มเอิบใจที่เกิดขึ้นในขณะเพ่งอารมณ์ เมื่อยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ (วิตก) และประคองจิตให้ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ (วิจาร) โดยปราศจากการท้อถอยและลังเลสงสัย จิตย่อมเกิดความปลาบปลื้ม อิ่มเอิบใจในการกระทำเช่นนั้น ขณะที่จิตเกิดปีติปลาบปลื้ม อิ่มเอิบใจอยู่นั้น จิตจะไม่มีความโกรธ ความอาฆาต ความพยาบาท หรือมุ่งร้ายผู้อื่น นั่นหมายถึงปีติสามารถข่มพยาปาทนิวรณ์ไว้ได้แล้ว (วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ, 2563, หน้า 105)

ปีติ มีอยู่ 5 ลักษณะคือ

1) ขุททกาปีติ เป็นความปลาบปลื้มเพียงเล็กน้อยที่สามารถทำให้ขนลุกชูชันได้

2) ขณิกาปีติ เป็นความปลาบปลื้มใจชั่วขณะหนึ่งเมื่อขณิกาปีติเกิดขึ้นจะรู้สึกอิ่มเอิบไปทั่วร่างกาย การอิ่มเอิบนี้เกิดขึ้นชั่วขณะหนึ่งเท่านั้น เหมือนสายฟ้าแลบและตั้งอยู่ไม่นาน

3) โอกกันติกาปีติ เป็นความปลาบปลื้มที่ซึมซาบกระจายไปทั่งร่างกายเป็นระลอก ๆ บางครั้งถึงกับตัวโยกตัวโคลงเป็นระลอก

4) อุพเพงคาปีติ เป็นความปลาบปลื้มที่มีกำลัง เมื่อเกิดขึ้นแล้วร่างกายจะรู้สึกเบา หากมีกำลังมากสามารถทำให้กายลอยขึ้นได้

5) ผรณาปีติ เป็นความปลาบปลื้มที่แผ่ซ่านไปทั่วร่างกาย ปีติประเภทนี้เมื่อเกิดขึ้นและจะรู้สึกซาบซ่านอิ่มเอิบไปทั่วร่างกายและตั้งอยู่ได้นาน

ในบรรดาปีติทั้ง 5 ลักษณะนี้ ปีติที่เป็นองค์ฌานซึ่งสามารถประหาณพยาปาทนิวรณ์ได้นั้นต้องถึงขนาดผรณาปีติ ส่วนปีติที่เหลืออีก 4 ลักษณะยังมีสภาพหยาบและมีกำลังน้อย จึงไม่ใช่ปีติในองค์ฌาน

4. สุข ในองค์ฌาน หมายถึง ความสุขใจ (โสมนัสเวทนา) เมื่อยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ และประคองจิตให้ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ จนเกิดปีติขึ้นในขณะนั้นย่อมมีความสุขใจยิ่งนัก เมื่อเกิดความสุขและความสงบถึงขั้นนี้จิตย่อมปราศจากความฟุ้งซ่านรำคาญใจเป็นธรรมดา นั้นหมายถึงสุขที่เกิดขึ้นสามารถข่มอุทธัจจกุกกุจจนิวรณ์ไว้ได้แล้ว

ความแตกต่างของ ปีติ และ สุข

ปีติ เป็นธรรมชาติที่มีความปลาบปลื้มในอารมณ์ เช่น ในการทำกุศล มีการให้ทาน เป็นต้น เมื่อเห็นพระสงฆ์มารับไทยทานกันเป็นจำนวนมากก็รู้สึกปลื้มปีติยินดี

สุข เป็นธรรมชาติที่เกิดจากการที่ได้เสวยอารมณ์อันน่าปรารถนา เช่น เวลาที่กระหายน้ำเมื่อได้ดื่มน้ำแล้วก็จะรู้สึกสุขสบาย เมื่อร้อนแล้วได้เข้ามาในห้องแอร์ก็จะรู้สึกสุขสบาย

ปีติ เป็นสังขารขันธ์ ส่วน สุข เป็นเวทนาขันธ์

5. เอกัคคตา คือ การที่จิตแน่วแน่อยู่ในอารมณ์ที่เพ่งอย่างจดจ่อเพียงอารมณ์เดียวเท่านั้น เอกัคคตานี้จะทำหน้าที่ข่มกามฉันทนิวรณ์ เพราะในขณะที่จิตเพ่งอยู่ในอารมณ์เดียวนั้น จิตจะไม่สนใจใน รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสอีกต่อไป (วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ, 2563, หน้า 106)

เอกัคคตามี 3 ระดับ คือ

1. ขณิกสมาธิ เป็นสมาธิอันเกิดจากการที่จิตตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียวได้ ชั่วขณะหนึ่ง

2. อุปจารสมาธิ เป็นสมาธิอันเกิดจากการที่จิตตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียวจนเกือบจะได้ฌาน

3. อัปปนาสมาธิ เป็นสมาธิอันเกิดจากการที่จิตตั้งมั่นหรือแนบแน่นอยู่ในอารมณ์ที่เพ่งอยู่เพียงอย่างเดียว ไม่ซัดส่ายไปไหน เพราะข่มนิวรณ์ทั้ง 5 ได้แล้ว เมื่อข่มนิวรณ์ทั้ง 5 ซึ่งเป็นปฏิปักษ์ต่อฌานได้เมื่อใด เมื่อนั้นฌานจิตจะเกิดขึ้นได้ฌาน แต่ถ้านิวรณ์ทั้ง 5 ยังคงเหลืออยู่อย่างใดอย่างหนึ่ง แม้เพียงอย่างเดียว ฌานจิตก็จะเกิดขึ้นไม่ได้ ด้วยเหตุนี้ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา จึงมีความสำคัญยิ่งเพราะเป็นปัจจัยให้เกิดฌานจิต ดังนั้น จึงเรียกธรรมทั้ง 5 ประการนี้ว่าเป็น องค์ฌาน เพราะเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้ฌานจิตเกิดขึ้นได้ กล่าวโดยสรุปก็คือ วิตก ทำหน้าที่ ข่มถีนมิทธนิวรณ์ วิจาร ทำหน้าที่ ข่มวิจิกิจฉานิวรณ์ ปีติ ทำหน้าที่ ข่มพยาปาทนิวรณ์ สุข ทำหน้าที่ ข่มอุทธัจจกุกกุจจนิวรณ์ เอกัคคตา ทำหน้าที่ ข่มกามฉันทนิวรณ์ (วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ, 2563, หน้า 107)

การแบ่งระดับของรูปฌาน

จิตที่เป็นสมาธิในขั้นรูปฌานสามารถแบ่งได้เป็น 5 ระดับ ที่เรียกว่า ฌานปัญจกนัย แต่ละระดับมีองค์ฌานดังนี้

ปฐมฌาน มีองค์ฌาน 5 คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา
ทุติยฌาน มีองค์ฌาน 4 คือ - วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา
ตติยฌาน มีองค์ฌาน 3 คือ - - ปีติ สุข เอกัคคตา
จตุตถฌาน มีองค์ฌาน 2 คือ - - - สุข เอกัคคตา
ปัญจมฌาน มีองค์ฌาน 2 คือ - - - อุเบกขา เอกัคคตา

การแบ่งระดับสมาธิในขั้นรูปฌาน นอกจากจะแบ่งปันเป็น 5 ระดับ (ฌานที่ 1 ถึง 5) ที่เรียกว่า “ฌานปัญจกนัย แล้ว ยังมีการแบ่งอีกลักษณะหนึ่งคือแบ่งออกเป็น 4 ระดับ (ฌานที่ 1 ถึง 4) ที่เรียกว่า ฌานจตุกกนัย เมื่อแบ่งเป็น 4 ระดับ แต่ละระดับจะมีองค์ฌานดังนี้

ฌาน 1 ปฐมฌาน มีองค์ฌาน 5 คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา
ฌาน 2 ทุติยฌาน มีองค์ฌาน 3 คือ ปีติ สุข เอกัคคตา
ฌาน 3 ตติยฌาน มีองค์ฌาน 2 คือ สุข เอกัคคตา
ฌาน 4 จตุตถฌาน มีองค์ฌาน 2 คือ อุเบกขา เอกัคคตา

ท่านแสดงไว้เป็น 2 แบบ คือ 4 ระดับ และ 5 ระดับเพราะผลของการปฏิบัติจะขึ้นอยู่กับความสามารถของแต่ละบุคคล กล่าวคือ หากเป็นบุคคลที่ปฏิบัติแล้วได้ผลเร็ว ติกขบุคคล จะสามารถละวิตก วิจาร ได้ในเวลาเดียวกัน ระดับฌานจึงมีเพียง 4 เท่านั้น

แต่หากเป็นบุคคลที่ปฏิบัติแล้วได้ผลช้า มันทบุคคล จะละวิตกได้เพียงอย่างเดียวก่อน เมื่อปฏิบัติต่อไปอีกจึงจะละวิจารได้ในภายหลัง ทำให้ต้องเพิ่มการแบ่งระดับฌานจาก 4 เป็น 5

สภาวะที่เกิดในฌานแต่ละระดับ กรณีฌานปัญจกนัย

ฌาน 1 ปฐมฌาน เป็นฌานที่เกิดขึ้นก่อนฌานอื่น ๆ ปฐมฌานนี้ต้องอาศัยองค์ฌานครบทั้ง 5 เพื่อทำหน้าที่ข่มนิวรณ์ทั้ง 5 องค์ฌานทั้ง 5 นี้จะเกิดพร้อมกันและทำหน้าที่ข่มนิวรณ์พร้อมกันด้วย

ฌาน 2 ทุติฌาน เมื่อฝึกจิตให้เข้าฌาน 1 จนคล่องแคล่วชำนิชำนาญแล้วจิตย่อมเกาะอยู่กับอารมณ์กรรมฐานแนบแน่นขึ้นจึงไม่ต้องอาศัยวิตกยกจิตขึ้นสู่อารมณ์อีกต่อไป ระดับของสมาธิจะพัฒนาขึ้นจาก ฌาน 1 เป็นฌาน 2 โดยมีองค์ฌานเหลือเพียง 4 คือ วิจาร ปีติ สุข และ เอกัคคตา

ฌาน 3 ตติยฌาน เมื่อฝึกจิตจนเข้าฌาน 2 ได้คล่องแคล่วชำนิชำนาญแล้วย่อมเห็นโทษของวิจารว่ามีสภาพหยาบไม่คงทน จึงพยายามปฏิบัติเพื่อละวิจาร เมื่อละได้แล้วระดับของสมาธิจะพัฒนาขึ้นจากฌาน 2 เป็นฌาน 3 โดยมีองค์ฌานเหลือเพียง 3 คือ ปีติ สุข และเอกัคคตา

ฌาน 4 จตุตถฌาน เมื่อฝึกจิตจนเข้าฌาน 3 ได้คล่องแคล่วชำนิชำนาญแล้วย่อมเกิดความเบื่อหน่ายในฌาน 3 พร้อมกับพิจารณาเห็นว่าปีติที่เกิดในฌาน 3 ความปลาบปลื้มซาบซ่านทั้งกายและใจ ยังเป็นสภาพที่หยาบอยู่ หากประสงค์จะได้ฌานที่ประณีตยิ่งขึ้นไปอีก ก็ไม่ควรจะติดอยู่กับปีติเช่นนี้ จึงพยายามปฏิบัติเพื่อละปีติ เมื่อละได้แล้วระดับของสมาธิจะพัฒนาขึ้นจากฌาน 3 เป็นฌาน 4 โดยเหลือองค์ฌานเพียง 2 คือ สุข กับเอกัคคตา

ฌาน 5 ปัญจมฌาน เมื่อฝึกจิตจนเข้าฌาน 4 ได้คล่องแคล่วชำนิชำนาญแล้ว ผู้ที่ต้องการจะเจริญไปถึงฌาน 5 อันเป็นฌานสุดท้ายในขั้นรูปฌาน ผู้ปฏิบัติต้องพิจารณาเห็นโทษของสุข สุขในที่นี้ หมายถึง โสมนัสเวทนาอันเป็นสุขทางใจ ว่ายังมีสภาพหยาบอยู่ จึงพยายามปล่อยวางสุข โสมนัสเวทนา โดยไม่ใส่ใจในสุขอันประณีตนั้น พยายามวางใจให้เป็นกลางจึงไม่มีทั้งทุกข์ (ทางใจ) และสุข (ทางใจ) เข้ามาปรากฏเลย เวทนา (ความรู้สึก) จึงเปลี่ยนจากโสมนัสเวทนาเป็นอุเบกขาเวทนา (ไม่สุข ไม่ทุกข์) ทำให้องค์ฌานเปลี่ยนเป็นอุเบกขากับเอกัคคตา

รูปาวจรกุศลจิต 5 คือจิตที่เกิดขึ้นทางมโนทวารของบุคคลที่กำลังอยู่ในรูปฌานขั้นที่ 1 ถึง 5 จิตที่เริ่มเพ่งอารมณ์กรรมฐานในตอนแรกก็คือ มหากุศลจิต สมาธิที่ประกอบกับมหากุศลจิตจะพัฒนาไปสูงสุดจนถึงอุปจารสมาธิ(ระดับที่เกือบจะถึงฌาน แต่ยังไม่ถึง) เมื่อเจริญสมาธิจนแนบแน่นถึงขั้นอัปปนาสมาธิ จิตจะพัฒนาขึ้นโดยเปลี่ยนจากมหากุศลจิตเป็นรูปาวจรกุศลจิตระดับปฐมฌานที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน 5 (รูปาวจรจิตดวงที่ 1) เมื่อฝึกจิตให้เข้าปฐมฌานคล่องแคล่วแล้วจิตก็สามารถจะพัฒนาขึ้นสู่ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน และปัญจมฌาน (วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ, 2563, หน้า 110)

อภิญญา แปลว่า ความรู้ยิ่ง ความรู้ชั้นสูง ความรู้พิเศษ ในเรื่องทั้ง 6 เรียกว่า อภิญญา 6 ได้แก่

1. อิทธิวิธิ แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้

2. ทิพพโสต หูทิพย์

3. เจโตปริยญาณ ญาณที่ทายใจผู้อื่นได้

4. ปุพเพนิวาสานุสติญาณ ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้

5. ทิพพจักขุ ตาทิพย์

6. อาสวักขยญาณ ญาณที่ทำให้อาสวะกิเลสสิ้นไป

ความแตกต่าง อภิญญา แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ โลกุตตรอภิญญา และโลกียอภิญญา

โลกุตตรอภิญญา มีเพียงอย่างเดียวคือ อาสวักขยญาณเป็นความรู้ยิ่งที่ทำให้สิ้นอาสวะกิเลสองค์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิกในอรหัตตมรรจิต เป็นอภิญญาที่ไม่ต้องอาศัยรูปาวจรปัญจมฌานเป็นที่ตั้งให้เกิดขึ้น

โลกียอภิญญา เป็นอภิญญาที่ต้องอาศัยรูปาวจรปัญจมฌานเป็นบาท สำหรับปุถุชน พระโสดาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามีจะใช้ปัญจมฌานกุศลจิต (รูปาวจรกุศลจิตดวงที่ 5) เป็นบาทในการทำอภิญญาส่วนพระอรหันต์จะใช้ปัญจมฌานกิริยาจิต (รูปาวจรกิริยาจิตดวงที่ 5) เป็นบาทในการทำอภิญญา

ผู้ที่จะทำอภิญญาได้นั้นส่วนใหญ่จะต้องเป็นผู้ที่ชำนาญในฌานสมาบัติทั้ง 9 คือ รูปฌาน 5 และอรูปฌาน 4 มาแล้วเป็นอย่างดีมีเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่ได้แค่ปัญจมฌานแต่ก็สามารถทำอภิญญาได้

ผู้ที่ได้ฌานสมาบัติทั้ง 9 แล้วก็มิใช่ว่าจะได้อภิญญาในทันทีแต่จะต้องผ่านกระบวนการฝึกฝนเพื่อให้เกิดอภิญญาแต่ละอย่างอีกหลายขั้นตอน (ปริเฉท 9 กัมมัฏฐานสังคหวิภาค) (วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ, 2563, หน้า 113)

3.4.2 อรูปาวจรกุศลจิต 4

โยคีบุคคลผู้ปฏิบัติสมถกรรมฐานจนได้รูปฌาน 5 แล้ว หากประสงค์จะได้สมาบัติที่ละเอียดประณีตยิ่งขึ้นไปอีกจะต้องเจริญสมาธิขั้นสูง อรูปฌาน โดยเพ่งอารมณ์อันปราศจากรูป (อรูปฌาน)

อรูปวจรจิต เป็นฌานจิตในระดับปัญจมฌานทั้งหมด เพราะองค์ฌานของอรูปฌานประกอบด้วย อุเบกขา เอกัคคตา เช่นเดียวกับองค์ฌานของปัญจมฌาน (รูปฌานระดับ 5)

องค์ฌานของอรูปฌาน 4

อากาสานัญจายตนฌาน มีองค์ฌาน 2 ได้แก่ อุเบกขา เอกัคคตา

วิญญาณัญจายตนฌาน มีองค์ฌาน 2 ได้แก่ อุเบกขา เอกัคคตา

อากิญจัญญายตนฌาน มีองค์ฌาน 2 ได้แก่ อุเบกขา เอกัคคตา

เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน มีองค์ฌาน 2 ได้แก่ อุเบกขา เอกัคคตา

ความแตกต่างของอรูปาวจรจิตแต่ละระดับจะต่างกันที่อารมณ์ มิใช่ต่างกันที่องค์ฌาน กล่าวคือ

อรูปฌานระดับ 1 คือ อากาสานัญจายตนฌาน มีกสิณุคฆาฏิมากาสบัญญัติ เป็นอารมณ์กรรมฐาน

อรูปฌานระดับ 2 คือ วิญญาณัญจายตนฌาน มีอากาสานัญจายตนฌานจิตเป็นอารมณ์กรรมฐาน

อรูปฌานระดับ 3 คือ อากิญจัญญายตนฌาน มีนัตถิภาวบัญญัติ เป็นอารมณ์กรรมฐาน

อรูปฌานระดับ 4 คือ เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน มีอากิญจัญญายตนฌานจิตเป็นอารมณ์กรรมฐาน

ขยายความ

อรูปฌานระดับ 1 ชื่อว่า อากาสานัญจายตนฌาน ผู้ปฏิบัติที่ต้องการจะเข้าอรูปฌานระดับ 1 จะต้องไม่พะวงถึงนิมิตที่เป็นองค์กสิณอีกต่อไป คือ ให้ทิ้งอารมณ์ของปัญจมฌาน และหันมาใส่ใจในความว่างเปล่าของอากาศอย่างไม่มีที่สุดเป็นอารมณ์ อารมณ์เช่นนี้เรียกว่า กสิณุคฆาฏิมากาสบัญญัติ เรียกสั้น ๆ ว่า อากาสบัญญัติ เมื่อละองค์กสิณที่เป็นรูปบัญญัติได้เด็ดขาดเมื่อใดความว่างเปล่าของอากาศอย่างไม่มที่สุด (อากาสบัญญัติ) จะมาปรากฏเป็นอารมณ์ขึ้นแทน จิตที่มีอากาสบัญญัติเป็นอารมณ์ชื่อว่า “อากาสานัญจายตนฌานจิต” ระดับสมาธิที่เกิดขึ้นพร้อมกับจิตดวงนี้ คือ อรูปฌานระดับ 1

อรูปฌานระดับ 2 ชื่อว่า วิญญาณัญจายตนฌาน ผู้ปฏิบัติที่ต้องการจะเข้าอรูปฌานระดับ 2 จะต้องพยายามพรากใจออกจากอากาสบัญญัติ คือ ให้ทิ้งอารมณ์ของอรูปฌาน 1 และน้อมนำเอาอากานัญจายตนฌานจิตมาเป็นอารมณ์แทน เมื่อจิตสามารถทิ้งอากาสบัญญัติได้เด็ดขาดเมื่อใด อากานัญจายตนฌานจิตก็จะปรากฏเป็นอารมณ์ขึ้นแทน จิตที่มีอากาสานัญจายตนฌานจิตเป็นอารมณ์ชื่อว่า “วิญญาณัญจายตนฌานจิต” ระดับสมาธิที่เกิดพร้อมกับจิตดวงนี้ คือ อรูปฌานระดับ 2

อรูปฌานระดับ 3 ชื่อว่า อากิญจัญญายตนฌาน ผู้ปฏิบัติที่ต้องการจะเข้าอรูปฌานระดับ 3 จะต้องพยายามผละจากการยึดอากาสานัญจายตนฌานจิตมาเป็นอารมณ์ คือให้ทิ้งอารมณ์ของอรูปฌาน 2 ด้วยการหน่วงเอานัตถิภาวบัญญัติ หรือ อภาวบัญญัติ คือ ความไม่มีอะไรมาเป็นอารมณ์ เมื่อเจริญภาวนาจนอากาสานัญจายตนฌานจิตที่เป็นอารมณ์กรรมฐานสูญหายไปจากใจในเวลาใด เวลานั้น นัตถิกิญจิ คือ สภาวะนิดหนึ่งก็ไม่มี หน่อยหนึ่งก็ไม่มี จะมาปรากฏเป็นอารมณ์ขึ้นแทน จิตที่มีนัตถิกิญจิเป็นอารมณ์ชื่อว่า “อากิญจัญญายตนฌานจิต” ระดับสมาธิที่เกิดพร้อมกับจิตดวงนี้คือ อรูปฌานระดับ 3

อรูปฌานระดับ 4 ชื่อว่า เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ผู้ปฏิบัติที่ต้องการจะเข้าอรูปฌานระดับ 4 จะต้องพยายามพรากใจออกจาก นัตถิภาวบัญญัติ คือให้ทิ้งอารมณ์ของอรูปฌาน 3 และ

พยายามหน่วงเอาอากิญจัญญายตนฌานจิตมาเป็นอารมณ์แทนนัตถิภาวบัญญัติเมื่อเจริญภาวนาจนนัตถิภาวบัญญัติสูญหายไปจากใจในเวลาใดเวลานั้นอากิญจัญญายตนฌานจิตจะมาปรากฏเป็นอารมณ์ขึ้นแทน จิตที่มีอากิญจัญญายตนฌานจิตเป็นอารมณ์เรียกว่า “เนวสัญญานาสัญญายตนฌานจิต” เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน เป็นฌานระดับสูงสุดของอรูปฌาน 4 และสูงสุดในบรรดาฌานสมาบัติทั้ง 9 ด้วย (วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ, 2563, หน้า 121)

อรูปาวจรกุศลจิตเป็นจิตที่เกิดกับโยคีบุคคลผู้ที่กำลังเจริญสมถภาวนาอยู่ในอรูปฌาน มีจำนวน 4 ดวง คือ

1. กสิณุคฆาฏิมากาสบัญญัติ เป็นอรูปกรรมฐานที่ใช้เพ่งเพื่อเข้าถึงอากาสานัญจายตนฌาน อรูปฌานขั้นที่ 1 อากาสานัญจายตนกุศลจิต เกิดขึ้นพร้อมด้วยองค์ฌาน 2 คือ อุเบกขา เอกัคคตา เป็นจิตที่เกิดขึ้นในขณะที่บุคคลกำลังเข้าอรูปฌานระดับ 1 โดยมีอากาศที่ว่างเปล่าอันหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์

2. อากาสานัญจายตนฌานจิต เป็นอรูปฌานจิตขั้นที่ 1 เป็นอรูปกรรมฐานที่ใช้เพ่งเพื่อเข้าถึง วิญญาณัญจายตนฌาน อรูฌานขั้นที่ 2 วิญญาณัญจายตนกุศลจิต เกิดขึ้นพร้อมด้วยองค์ฌาน 2 คือ อุเบกขา เอกัคคตา เป็นจิตที่เกิดขึ้นในขณะที่บุคคลกำลังเข้าอรูปฌานระดับ 2 โดยหน่วงอากาสานัญจายตนกุศลจิตมาเป็นอารมณ์

3. นัตถิภาวบัญญัติ เป็นอรูปกรรมฐานที่ใช้เพ่งเพื่อเข้าถึงอากิญจัญญายตนฌาน อรูปฌานขั้นที่ 3 อากิญจัญญายตนกุศลจิต เกิดขึ้นพร้อมด้วยองค์ฌาน 2 คือ อุเบกขา เอกัคคตา เป็นจิตที่เกิดขึ้นในขณะที่บุคคลกำลังเข้าอรูปฌานระดับ 3 โดยมีความว่างอันปราศจากบัญญัติใด ๆ (นัตถิภาวบัญญัติ หรือ อภาวบัญญัติ) เป็นอารมณ์

4. อากิญจัญญายตนฌานจิต อรูปฌานจิตขั้นที่ 3 เป็นอรูปกรรมฐานที่ใช้เพ่งเพื่อเข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน อรูปฌานขั้นที่ 4 เนวสัญญานาสัญญายตนกุศลจิต เกิดขึ้นพร้อมด้วยองค์ฌาน 2 คือ อุเบกขา เอกัคคตา เป็นจิตที่เกิดขึ้นในขณะที่บุคคลกำลังเข้าอรูปฌานระดับ 4 โดยหน่วงอากิญจัญญายตนกุศลจิตมาเป็นอารมณ์

หมายเหตุ อรูปาวจรกุศลจิตเกิดได้กับปุถุชน พระโสดาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามี มีสภาวะเหมือนอรูปาวจรกิริยาจิตทุกประการแตกต่าง คืออรูปวจรกิริยาจิตเกิดกับพระอรหันต์เท่านั้นเพราะการกระทำใดๆ ท่านไม่มีวิบากอีก

3.5 มรรคจิต 4 หรือ 20

มรรคจิต 4 หรือ 20 คือ จิตที่เจริญมรรคมีองค์ 8 อันประเสริฐด้วยปัญญา เปรียบเหมือนกับกระแสน้ำที่น้อมไปสู่มหาสมุทร คือพระนิพพาน มรรคจิตเป็นจิตของผู้แสวงหาพระนิพพาน หรือผู้

ต้องการพระนิพพานแสวงหา หรือว่าฆ่าพวกกิเลสให้ตายไปถึงพระนิพพาน เป็นต้น และเป็นจิตที่สัมปยุตด้วยมรรคนั้น ชื่อว่า มรรคจิต อันมีโสดาปัตติมรรคเป็นเบื้องต้น ดังนั้น มรรคจิต 4 หรือ 20 จึงสามารถอธิบายได้ดังต่อไปนี้ (สงฺคห 60)

3.5.1 อธิบายมรรคจิต 4 หรือ 20

โลกุตรกุศล หรือ มัคคจิต มีความหมายเป็นหลายนัย คือ

นัยที่ 1 โลกุตรกุศล หมายความว่า เป็นกุศลที่ทำให้ข้ามพ้นจากโลกทั้ง 3 คือ กามโลก ได้แก่ กามภูมิ 11, รูปโลก ได้แก่ รูปภูมิ 16 และ อรูปโลก ได้แก่ อรูปภูมิ 4

นัยที่ 2 โลกุตรกุศล หมายความว่า เป็นกุศลที่ข้ามพ้นจากความเป็นปุถุชนสู่ความเป็นอริยบุคคล

นัยที่ 3 โลกุตรกุศล หมายถึง กุศลจิตที่เกิดขึ้นรับ โลกุตรอารมณ์ คือ นิพพาน

นัยที่ 4 โลกุตรกุศล หมายความว่า เป็นกุศลจิตที่มีอำนาจเหนือโลกียกุศลด้วยเหตุว่า ดับอกุศล หรือ ประหาณกิเลส ให้เป็นสมุจเฉทปหาน

กุศลอันเป็นไปในภูมิทั้ง 3 ที่ชื่อว่า โลกียกุศล นั้น ย่อมก่อ จุติ และปฏิสนธิทำให้สัตว์เจริญอยู่ในวัฏฏะ ฉะนั้น โลกียกุศล อันเป็นไปในภูมิทั้ง 3 จึงชื่อว่าเป็น อาจยคามี หรือ วัฏฏคามินีกุศล แต่ในโลกุตรกุศลนั้น ย่อมเป็นไปโดยนัยที่ตรงกันข้าม คือโลกุตรกุศลนี้ ย่อมรื้อทำลายจุติและปฏิสนธิแห่งสัตว์ที่โลกียกุศลก่อไว้แล้วโดยกระทำความบกพร่องแห่งปัจจัยธรรมที่เป็นเหตุให้เกิด โลกุตรกุศลนี้ชื่อว่า อปจยคามี หรือ วิวัฏฏคามินีกุศล

โลกุตรกุศลจิต หรือ มัคคจิตนี้ กล่าวโดยย่อ มีจำนวน 4 ดวง คือ

1. โสดาปัตติมัคคจิต เป็น มัคคจิต ดวงจิต 1
2. สกทาคามิมัคคจิต เป็น มัคคจิต ดวงจิต 2
3. อนาคามิมัคคจิต เป็น มัคคจิต ดวงจิต 3
4. อรหัตมัคคจิต เป็น มัคคจิต ดวงจิต 4 (วรรณสิทธิ ไวทยะเสวี, 2564, หน้า 132)

อธิบายตามนัย

นัยที่ 1 โลกุตรกุศล หมายถึง เป็นกุศลที่ข้ามพ้นจากโลกทั้ง 3 นั้น คือ โสดาปัตติมัคคจิต กับ สกทาคามิมัคจิต ทำให้ข้ามพ้นจากกามโลกได้ 4 ภูมิ คือ อบายภูมิ 4 อนาคามิมัคคจิต ทำให้ข้ามพ้นจากกามโลกทั้งหมด คือ กามภูมิทั้ง 11 ภูมิ อรหัตมัคคจิต ทำให้ข้ามพ้นจากโลกทั้ง 3 คือ กามโลก, รูปโลก, อรูปโลก

นัยที่ 2 โลกุตรกุศล หมายถึง กุศลที่ทำให้ข้ามพ้นจากความเป็นปุถุชนสู่ความเป็นอริยบุคคล คือ โสดาปัตติมัคคจิต ทำให้เป็น โสดาปัตติมัคบุคคล สกทาคามิมัคคจิต ทำให้เป็น สกทาคามิมัคบุคคล อนาคามิมัคคจิต ทำให้เป็น อนาคามิมัคบุคคล อรหัตมัคคจิต ทำให้เป็น อรหัตมัคบุคคล

นัยที่ 3 โลกุตรกุศล หมายถึง จิตที่เกิดขึ้นรับโลกุตรอารมณ์ คือ พระนิพพานนั้น เพราะพระนิพพานเป็นอารัมมณปัจจัยให้แก่มัคคจิต 4 กล่าวคือ โลกุตรกุศลจิต 4 ดวงนี้ เกิดขึ้นได้ด้วยอำนาจของพระนิพพานเป็นปัจจัยเพราะพระนิพพานนั้น เป็นโลกุตรธรรม มัคคจิตทั้ง 4 ดวงนี้จึงเรียกว่า โลกุตรกุศล เพราะเป็นกุศลธรรมที่เกิดจากโลกุตรธรรม

นัยที่ 4 โลกุตรกุศล หมายถึง กุศลจิตที่มีอำนาจดับอกุศล หรือประหาณกิเลสได้เป็นสมุจเฉทปหาน (วรรณสิทธิ ไวทยะเสวี, 2564, หน้า 133)

3.6 สรุปผลการศึกษา

จากการศึกษากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ สรุปได้ว่า กุศลจิตจะเกิดขึ้นด้วยเจตสิกฝ่ายที่ดีงาม (โสภณเจตสิก) เข้ามาประกอบแล้วทำให้จิตผ่องใส ไม่เศร้าหมอง เร่าร้อน ตั้งอยู่ในความดีงาม เว้นจากบาปทุจริตทั้งปวง การที่บุคคลใดจะทำสิ่งใดก็ตามจำเป็นตามมีเจตสิกจึงจะสามารถทำสิ่งนั้นได้ จิตที่มีโสภณเจตสิกจึงยังจิตให้เกิดกุศลได้ ซึ่งมีทั้งหมด ได้แก่ กามาวจรกุศลจิต 8 รูปาวจรกุศลจิต 5 อรูปวจรกุศลจิต 4 มรรคจิต 4 หรือ 20 แบ่งประเภทภูมิได้ 4 ภูมิ คือ กามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ และโลกุตตรภูมิ โสภณเจตสิก 25 ดวงนี้แบ่งเป็น 4 กลุ่ม 1.โสภณสาธารณเจตสิก 19 ประกอบด้วย สัทธา สติ หิริ โอตัปปะ อโลภะ อโทสะ ตัตตรมัชฌัตตตา กายปัสสัทธิ จิตตปัสสัทธิ กายลหุตา จิตตลหุตา กายมุทุตา จิตตมุทุตา กายกัมมัญญตา จิตตกัมมัญญตา กายปาคุญญตา จิตตปาคุญญตา กายุชุกตา จิตตุชุกตา ทุกครั้งที่โสณจิต (กุศลจิต) ดวงใดดวงหนึ่งเกิด 19 ดวงนี้จะต้องเกิดพร้อมกันทั้งหมด ส่วนสัพพจิตตสาธารณเจตสิก สาธารณเจตสิก 7 สามารถประกอบเข้ากับจิตทุกดวง ส่วนปกิณณกเจตสิก 6 วิตก วิจาร อธิโมกข์ วิริยะ ปีติ ฉันทะ จะเข้าประกอบในกุศลจิตไม่เสมอกันแล้ว เจตสิกนี้เองที่เป็นเครื่องปรุงแต่งจิตทำให้สามารถทำงานได้และให้จิตมีลักษณะแตกต่างกัน

การนำจิตและเจตสิกมาสัมพันธ์ ธรรม 6 ได้แก่ ความรู้สึกของจิต (เวทนา 3/5) ต้นเหตุของกุศลและอกุศล (เหตุ 6) หน้าที่ 14ของจิต (กิจ14) ช่องทางรับรู้ของจิต (ทวาร 6) สิ่งที่จิตรู้ (อารมณ์ 6) และที่ตั้งที่อาศัยของจิต (วัตถุ 6) กระบวนการทำงานของจิตที่เกิดจากทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ก่อนที่จะเกิดบุญจะมีจิตขณะหนึ่งเกิดขึ้นก่อน(โยนิโสมนสิการ) หากเข้าใจก็มีประโยชน์ป้องกันไม่ใช่จิตอกุศลเกิดขึ้น แสดงถึงจิตขณะใกล้ตาย ขณะตาย (จุติ) และขณะเกิดใหม่ (ปฏิสนธิ) กล่าวถึงเหตุการณ์ตาย การเกิดของสัตว์ในภพภูมิต่าง ๆ แบ่งได้ 31 ภูมิ (มนุษยภูมิเป็นเพียง 1 ใน 31 ภูมิ) ธรรมที่เป็นฝ่ายกุศลจะให้ผลเป็นความสุข โดยความจริงแล้วกุศลจิต และอกุศลจิต จะเกิดขึ้นสลับอยู่ตลอดเวลา ขึ้นอยู่กับจริยธรรมของแต่ละบุคคลฝึกฝนอบรมจิตให้เข้าใจว่า ธรรมชาติที่ทรงไว้ซึ่งสภาพของตน อริยสัจ 4 ความจริงที่ทำให้เข้าถึงพระอริย และโพธิปักขิยธรรม (ธรรมที่เกื้อกูลแก่การตรัสรู้แก่อริยมรรค) มีสติปัฏฐาน 4 สัมมัปปธาน 4 อิทธิบาท 4 อินทรีย์ 5 พละ 5 โพชฌงค์ 7

มรรคมีองค์ 8 กุศลจิตในรูปวจรจิต กับอรูปาวจรกุศลจิต กล่าวถึงกรรมฐาน 2 แบบ สมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน ดวงจิตที่ข่มกิเลสด้วยวิธีทำสมาธิ อานิสงส์ที่ต่างกัน รูปฌาน อรูปฌาน อิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ หนทางที่สู่วิมุตติ (วิสุทธิ 7) สติปัฏฐาน 4 วิปัสสนาภูมิ 6 ไตรลักษณ์ วิปัสสนาญาณ 16 การประหาณกิเลสอย่างละเอียดของพระอริยะ และโลกุตตรธรรม ทั้งนี้เนื้อความทั้งหมดจะกล่าวถึงปรมัตถล้วน ไม่มีบัญญัติมาเกี่ยว กุศลจิตขั้นต้นจะเป็นอยู่ในระดับศีล ระงับกิเลส (ที่แสดงออกทางกาย ทางวาจา) ได้ในขณะที่ยังรักษาศีลเท่านั้น กุศลจิตระดับกลางข่มกิเลสด้วยอำนาจของสมาธิในขั้นฌาน และนานตราบที่อยู่ในฌาน กุศลจิตในระดับละเอียด คือการฆ่ากิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานให้ขาดด้วยปัญญาในมรรคจิตขุดรากถอนโคนจำไม่กลับมาเกิดอีก การประหาณสังโยชน์ 10 โดยมรรค 4 1. โสดาปัตติมรรคจิต ประหาณ (สมุจเฉทประหาณ) สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา ลีลัพพตปรามาส 2. สกทาคามิมรรคจิต ทำสังโยชน์ที่เหลือให้เบาบางลง 3. อนาคามิมรรคจิต ประหาณ (สมุจเฉทประหาณ) กามราคะ ปฏิฆะ 4. อรหัตตมรรคจิต ประหาณ (สมุจเฉทประหาณ) รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา

บทที่ 4
วิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ

ในบทที่ 4 นี้ เป็นการวิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ คัมภีร์อรรถกถา เอกสารที่เกี่ยวข้องทางพระพุทธศาสนาและ ผู้วิจัยได้ใช้การสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระพุทธศาสนา 10 รูป/คน ซึ่งผู้วิจัยได้แบ่งประเด็นในการวิเคราะห์เป็น 4 ประเด็น คือ 1) วิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตระดับเบื้องต้น 2) วิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตระดับกลาง 3) วิเคราะห์กุศลจิตระดับสูง และวิธีขั้นตอนการพัฒนาจิต โดยมีเนื้อหาดังต่อไปนี้

4.1 วิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตระดับเบื้องต้น

4.1.1 การพัฒนากุศลจิตระดับเบื้องต้น (มหากุศลจิต 8)

ความสำคัญของศีลเป็นพื้นฐานของการทำความดีผู้มีศีลย่อมยังจิตให้บริสุทธิ์ ยังประโยชน์ตนและประโยชน์แก่ผู้อื่นในสังคม ศีลสามารถทำจิตสงบได้ง่าย ทำให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมและจิตใจของผู้รักษาศีลเอง อานิสงส์ของการรักษา ทำให้อายุยืนปราศจากโรคภัยเบียดเบียน ทรัพย์สมบัติที่มีปลอดภัยจากโจรร้าย ระหว่าง ลูก สามี ภรรยา อยู่ร่วมกันอย่างผาสุก พูดอะไรมีคนเชื่อถือด้วยคำสัตย์เป็นผู้มีสติปัญญา การรักษาศีลเป็นการกำจัดกิเลสอย่างหยาบ ต้องชำระด้วยศีล อย่างเคร่งครัดของฆราวาส การปฏิบัติตามพระวินัยของพระ และการปฏิบัติธุดงควัตร อย่างเคร่งครัดของพระสงฆ์ เป็นการชำระวีติกกมะกิเลสที่เกิดทางกายและทางวาจา ป้องกันสิ่งที่ก้าวล่วงทางกายวาจา

มหากุศลจิตในคัมภีร์พระอภิธัมมัตถสังคหะจัดเป็นกุศลจิตอยู่ในชั้นกามาวจร เป็นจิตที่ทำกุศลในการรักษาศีลละเว้นงดเว้นจากบาปอกุศลกิจเบื้องต้น การสมาทานศีลเพื่อชำระจิตใจ ไม่ว่าจะคฤหัสถ์ ศีล 5 อุบาสก อุบาสิกาแม่ชี ศีล 8 สามเณร ศีล 10 พระภิกษุสงฆ์ ศีล 227 กุศลจิตเกิดขึ้นจากเจตนางดเว้นจากการล่วงละเมิดศีล เช่น คฤหัสถ์ จะเป็นศีล 5 คือ 1. ปาณาติปาตา เวระมะณี สิกขาปะทัง สะมาทิยามิ ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์ด้วยตนเองและใช้ให้ผู้อื่นฆ่า 2. อะทินนาทา เวระมะณี สิกขาปะทัง สะมาทิยามิ ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท เจตนางดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ 3. กาเมสุ มิจฉาจารา เวระมะณี สิกขาปะทัง สะมาทิยามิ ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท เจตนางดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม 4. มุสาวาทา เวระมะณี สิกขาปะทัง สะมาทิยา ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท เจตนางดเว้นจากการพูดไม่เป็นจริง 5. สุราเมระยะมัชชะปะมาทัฏฐานา เวระมะณี สิกขาปะทัง สะมาทิยามิ ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาทาน เจตนา

งดเว้นจากการดื่มสุราเมรัย และของมึนเมาอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท นอกจากศีล 5 แล้วบางคนสมาทานศีล 8 และยังสามารถปฏิบัติเพื่อให้กุศลจิตเกิดขึ้นใน “กุศลกรรมบถ 10 (ทางแห่งกุศลกรรม) 1. ปาณาติปาตา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์) 2. อทินนาทานา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการลักทรัพย์) 3. กาเมสุ มิจฉาจารา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม) 4. มุสาวาทา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ) 5. ปิสุณาย วาจาย เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการพูดส่อเสียด) 6. ผรุสาย วาจาย เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการพูดคำหยาบ) 7. สัมผัปปลาปา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ) 8. อนภิชฌา (ความไม่เพ่งเล็งอยากได้ของของเขา) 9. อพยาบาท (ความไม่คิดร้าย) 10. สัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบ)” (ที.ปา. 11/360/362-363) ทั้งนี้เพราะศีลสนับสนุนให้จิตใจผ่องใสเบิกบาน เป็นเบื้องต้นในการจะพัฒนาจิตทำให้จิตเป็นสมาธิตามลำดับ

ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้สัมภาษณ์ ดังที่ท่าน **พระครูสมุห์ทวี เกตุธมฺโม** ได้ให้ความเห็นว่า “กุศลโดยลักษณะก็คือธรรมที่ให้ผลเป็นความสุข มีประเภทกุศล มีกามาวจรกุศล รูปาวจรกุศล อรูปาวจรกุศล โลกุตตรกุศลตามนัยยะอภิธัมมัตถสังคหะ โดยอรรถของกุศลแล้วมีอยู่ 5 ประการ ประการที่ 1 คือ อโรคยถ ปราศจากโลกหมายความว่า ราคะ โทสะ โมหะ ไม่สามารถเกิดขึ้นที่ใจได้ ไม่สามารถทำให้จิตใจขุ่นมัวเป็นโรคทางจิตอย่างหนึ่ง เป็นธรรมที่ปราศจากโรค หรือถ้าพูดโดยกุศลกามกุศลพูดในภาพ คือกุศลที่กว้างมากมายมีได้ทั่วไปกล่าวเกิดในอบายสัตว์ก็ได้ เช่นพวกสัตว์นรก เปรต อสูรกาย เดรัจฉาน มนุษย์ เทวดา ตลอดจนพรหม อรูปพรหมสามารถที่จะมีมหากุศลหรือ ประกอบกรรมอันเป็นกุศลนี้ได้ ประการที่ 2 คือ เป็นที่ตั้งของกุศลทั้งปวง ยังเป็นปัจจัยให้เกิดฌานกุศลจิต มรรคจิต ผลจิต เป็นปัจจัยให้ถึงซึ่งพระนิพพานได้ด้วย ทำให้จิตใจของบุคคลนั้นไปสู่ความพ้นทุกข์ได้ ความกว้างขวางก็มีอยู่ 6 ประการด้วยกัน ประการแรกคือ พวกหวงในอารมณ์สามารถรับอารมณ์ได้ทั้ง 6 ทั้งอดีต อนาคต ปัจจุบัน และการหลุดพ้น ประการที่ 2 กว้างขวางในเรื่องเวลา สามารถเกิดติดต่อได้เป็นเวลานาน เกิดได้บ่อยๆ ครั้งไม่มีจำกัด ประการที่ 3 กว้างขวางในเรื่องเหตุ คือ อาศัยความจริงเป็นเหตุ 20 ประการ คือ บุญกิริยาวัตถุ 10 และสุจริต 10 หรือ กุศลกรรมบถ 10 อกุศลกรรมบถ 2 4 กว้างขวางในเรื่องบุคคล คือสามารถเกิดได้กับบุคคลทุกจำพวกที่มีจิต เกิดขึ้นง่ายยกเว้นพระอรหันต์ที่กายกิริยาจิตสภาพคล้ายกัน โดยกุศลมีผลคือมหาวิบาก ส่วนมหาวิบากไม่มีผลทำปฏิสนกาล กับ ปวัติกาล ประการที่ 5 คือเรื่องของภพภูมิ สามารถเกิดได้ 3 ภูมิ ภูมิมี 31 แต่เกิดได้ 30 ภูมิ มีจิตเกิดได้ยกเว้นพวกอสันยสัตพรหมยกเว้นพวกไม่มีจิตเกิด ประการที่ 6 การให้ผลเรื่องนอกจากการให้ผลในวิบากจิตที่เป็นผลโดยตรงแล้วยังให้ผลเป็นอเหตุกวิปากจิตทำหน้าที่ เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส สัมผัสกระทบทางปัญจทวารแล้ว อารมณ์ทางทวาร 6 ทำให้สัตว์มีชีวิตชีวาอยู่ในปัจจุบันภพตามสมควร นี่คือความหมายของกุศลโดยกว้างขวางโดยอรรถ ประการแรกคือ ไม่มีโรค อโรคยถ กิเลสตัวแรกคือ โลภะ โทสะ โมหะ นั้นเอง ประการที่ 2 สุนฺทรตฺถ เป็นสิ่งที่ดีงามเป็นประโยชน์ ประโยชน์ในที่ 1 เรียกว่าทิฏฐธัมมกัตถะประโยชน์ในภพนี้ 2 สัมปรายิกัตถะประโยชน์ในภพหน้า

ประโยชน์อันสูงสุดเรียกว่าปรมัตถะธรรม ประการที่ 3 เรียกว่าเฉกตฺถ ฉลาดมีความเรียบร้อยดีงามทางกายวาจาใจ ฉลาดพูด ฉลาดทำ ฉลาดคิด ประการที่ 4 อนวชฺชต ไม่มีโทษพึงติเตียน ประการที่ 5 สุขวิปากตฺถ มีสุขเป็นกำไรหรือมีสุขอันเป็นที่ใกล้ นี้คือความว่ากุศลหรือวจนัตถะแสดงว่า กุจฺฉิเต ปาปธมฺเม สลยติ กมฺเปติวิทฺธเสตีติ = กุสลำ. ธรรมชาติใดย่อมทำให้หวั่นไหว หรือ*ย่อม*ทำลายซึ่งบาปธรรม อันบัณฑิตทั้งหลายพึงเกลียด ฉะนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า กุศล” (ผู้ให้สัมภาษณ์, วันที่ 24 เมษายน 2567)

และสอดคล้องกับแนวคิดของผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้สัมภาษณ์ ดังที่ท่าน **แม่ชีบุญช่วย ศรีเปรม ดร.** ได้ให้ความเห็นว่า “การพัฒนาจะให้กุศลเกิดได้จะต้องละอกุศลจะต้องมีหิริโอตัปปะ กลัวต่อการทำบาป ถ้าเราละการทำบาปได้ ถ้าเราไม่ทำบาปกุศลก็เกิดขึ้นได้ กุศลเกิดขึ้นทาง การให้ทาน การรักษาศีล การเจริญภาวนา วิปัสสนาตามลำดับยิ่ง ๆ ขึ้นไป ดังนั้น ศีลเป็นเบื้องต้นของการทำความดี สมาธิจะเกิดขึ้นได้จะต้องมีศีลที่บริสุทธิ์ก่อน คฤหัสถ์จะต้องมีศีล 5 สามเณรศีล 10 แม่ชีศีล 8 พระภิกษุศีล 227 ในปัจจุบัน ต้องทำให้ปาริสุทธิศีลทำให้หมดจดคนที่มีศีลดีแล้วก็สามารถเจริญสมาธิได้อย่างมั่นคง สมาธิแรก ๆ ก็อาจจะได้แค่ขณิกะสมาธิ ต่อไปก็จะได้อุปจาระสมาธิ จนกระทั่งถึงอัปนาสมาธิ เป็นจิตที่มีพลังมากจนกระทั่งได้อภิญญา มรรค ผล นิพพาน ตามลำดับ” (ผู้ให้สัมภาษณ์, วันที่ 22 เมษายน 2567)

1. ความเด่นและความแตกต่างของกุศลจิตระดับเบื้องต้น

กุศลจิตในคัมภีร์พระอภิธัมมัตถสังคหะเหมือนกันกับคัมภีร์พระไตรปิฎกแต่กุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ ได้จำแนกประเภทของจิตไว้อย่างชัดเจน ประเภทของกุศลจิต อกุศลจิต รูปาวจรกุศลจิต อรูปาวจรกุศลจิต โลกุตตรจิต เพื่อให้ศึกษาและเข้าใจได้ง่ายขึ้น ทำให้เห็นการเกิดดับของจิตแต่ละประเภทได้อย่างชัดเจนอันเกิดธรรมะข้อใดข้อหนึ่งสูตร เมื่อบุคคลได้ทำทานรักษาศีลด้วยความศรัทธาของตนมีใจเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ดวงจิตในมหากุศลจิตดวงที่ 1 ย่อมเกิดขึ้น จิตที่เกิดขึ้นด้วยความดีใจไม่มีการชักชวนไม่ประกอบด้วยความเห็นผิดเกิดขึ้นแล้ว หากได้ศึกษาย่อมสามารถรู้ได้ว่าจิตดวงที่ 1 ในมหากุศลจิตเกิดขึ้นแล้วทั้งยังทำความเข้าใจกับตนเอง นี่คือจุดเด่นของการศึกษาคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ รู้ละเอียดว่าว่าประกอบด้วยเจตสิกอะไรบ้าง โสภณสาธารณะเจตสิกเมื่อกุศลจิตเกิดขึ้น จิตที่เป็นอกุศลย่อมไม่เกิด ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้สัมภาษณ์ดังที่ท่าน **แม่ชีบุญช่วย ศรีเปรม ดร.** ได้ให้ความเห็นว่า “จิตที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ พระสัทธรรมก็ดี พระอนุรุทธาจารย์ก็ดีที่ท่านนำสืบทอดพระอภิธรรมของพระพุทธเจ้ามาอีกทีนึง กุศลนั้นก็ไม่แตกต่างท่านก็สอนให้ทำดีเหมือนกัน โดยท่านก็อธิบายทำดีอย่างไรทำดีเป็นขั้นตอนของศีล ในระดับศีล ศีล 5 กุศลกรรมบถ 10 ศีลระดับสูง คือทำสมาธิวิปัสสนา” (ผู้ให้สัมภาษณ์, วันที่ 22 เมษายน 2567)

และสอดคล้องกับแนวคิดของผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้สัมภาษณ์ ดังที่ท่าน **ดร.อาณัติชัย เหลืองอมรชัย** ได้ให้ความเห็นว่า “กุศลที่เกิดขึ้นในการพัฒนาอย่างน้อยสุดจะต้องอาศัยสุตมยปัญญาเป็น

หลักใหญ่ก่อน ถ้าเราขาดสุตมยปัญญาแล้วการที่จะเข้าถึงสภาวธรรมแห่งอภิธรรมซึ่งไม่ใช่สัตว์บุคคลคงยาก เพราะฉะนั้นในเรื่องของอภิธรรมจึงต้องใช้สุตะเท่านั้นไม่เหมือนพระสูตรที่เป็นไปด้วยปุคคลาธิฐาน แต่อภิธรรมต้องอยู่ในที่เข้าใจ เมื่อพัฒนากุศลระดับการศึกษาเข้าใจแล้ว สิ่งสำคัญไม่ได้อยู่เพียงแค่นี้การศึกษา ข้อดีและข้อเด่นอภิธรรมดีอยู่แล้วแต่เกิดจากนักศึกษาเองถ้าศึกษาโดยใช้หลักศัพท์อย่างเดียวแต่ไม่พัฒนาถึงขั้นภาวนาคือเอาไปปฏิบัติก็ไม่มีประโยชน์ความจริงพระผู้มีพระภาคเจ้าพัฒนากุศลอภิธรรมเพื่อไปเชื่อมโยงกับพระสูตรต่าง ๆ เพื่อจะให้เข้าใจว่าพระสูตรนี้พระองค์แสดงอย่างไรและให้เข้าถึงกุศลอย่างไร อภิธรรมจึงเป็นกุญแจสำคัญเพื่อที่จะเข้าใจในพระสูตรโดยป้องกันไม่ให้เราคิดเองเรื่องโน้นเองเรื่องนี้เองจากข้อสังเกตุจากในปัจจุบันนี้เพราะขาดกุศลในอภิธัมมัตถสังคหะจึงเข้าไปอ่านพระสูตรและเอาตัวเข้าไปอิงว่าเรานั้นปฏิบัติธรรมได้ตรงนี้ตรงนั้นโดยอุปทานทั้งสิ้น ซึ่งเห็นว่าไม่โดนใจเกิดจากวิปัสสนาจารย์เข้าไปเที่ยวรับรองตรงนั้นตรงนี้ซึ่งไม่ใช่สภาวะธรรม พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ถ้าอภิธรรมแล้ว จะบอกว่าบุคคลนั้นบุคคลนี้ไม่ได้ สมดังพระองค์เสมอว่าบุคคลใดเห็นอยู่ ไม่ใช่บุคคลนั้นเห็นแล้ว บุคคลใดเห็นแล้วก็ไม่ใช่บุคคลนั้นเห็นอยู่ ตราบใดมีตัวบุคคลเห็นอยู่ ตราบนั้นหลงผิดไม่หลุดพ้น พระอภิธรรมจึงเข้าไปขยายความในพระสูตรให้มากขึ้น ดังนั้นการพัฒนากุศลจึงไม่ใช่เพียงแค่ขอบเขตของอภิธรรมเท่านั้นต้องพัฒนาเข้าไปถึงในพระสูตรปุคคลาธิษฐานและพระวินัยด้วย ถึงจะเป็นประโยชน์ทั้งไตรสิกขาและก็พระไตรปิฎกได้นั้นเอง” (ผู้ให้สัมภาษณ์, วันที่ 24 เมษายน 2567)

2. การประยุกต์ใช้และประโยชน์เชิงปฏิบัติของกุศลจิตระดับเบื้องต้น

การพัฒนาจิตในระดับพื้นฐานก่อนจะถวายทานจะต้องสมาทานศีล 5 ก่อนถวาย เพื่อให้ทานได้รับอานิสงส์โดยสมบูรณ์เป็นการทำกุศลให้บริสุทธิ์ ด้วยกาย วาจา ใจ

เมื่อได้ศึกษาธรรมะก็ได้นำมาใช้ประโยชน์

1) กุศลจิตทำให้คนฉลาดมีปัญญาที่จะดำเนินชีวิตที่ดี ฆารวาสรักษาศีล 5 สวดมนต์ไหว้พระ ปฏิบัติทำได้ง่าย ถ้าไม่มีกุศลจิตก็จะรบราฆ่าฟันกันเหมือนต่างประเทศ หรือเป็นคนประมาทเอาปืนไปยิงคนตาย พ่อแม่ก็มีส่วนสำคัญในปลูกฝังลูก สังคมก็มีเมตตาสามัคคีกันโลกก็มีความสุข ซึ่งสอดคล้องกับความคิดเห็นของ **พระครูสมุห์ทวี เกตุธมฺโม** ได้ให้ความเห็นที่ว่า “กุศลจิตมีระดับ 3 ประเภท ทานกุศล ศีลกุศล ภาวนากุศล ทานกุศลก็คือระดับพื้นฐานทั่วไปที่เป็นการอาศัยวัตถุ สิ่งของทำให้ผู้รับหรือผู้ให้ได้รับผลประโยชน์ ผู้ให้ก็ได้สร้างเหตุ ผู้รับก็ได้รับผล แห่งกุศลธรรม และที่สำคัญทานกุศลก็เป็นตัวกำจัดมัจฉริยะความตระหนี่และก็ต่อยอดไปสู่ศีลกุศล ศีลกุศลทำให้เรามีสำรวมกายวาจาไม่ให้เกิดโทษเป็นการพัฒนาไปสู่ภาวนากุศล จะเห็นได้ว่า ทานกุศล ศีลกุศล ภาวนากุศลเป็นบันไดการพัฒนาถึงคำสอนตามลำดับที่เรียกว่าอนุบุพพิกถาจะพูดถึงทานกุศล เชื่อมโยงถึงศีลกุศลและก็สวรรค์และก็โทษของกาม ก็จัดอยู่ในหลักของการภาวนา เพราะฉะนั้นการพัฒนาทานกุศล ศีลกุศล ภาวนากุศลก็เป็นการพัฒนาเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด หรือจะพูดไปถึงหลักของการหลุดพ้นก็คือ

ศีล สมาธิ ปัญญา ศีลกุศล สมาธิกุศล ภาวนากุศลเป็นการละกิเลสหยาบๆ สมาธิกุศลก็ละกิเลสอย่างกลาง ปัญญาในมรรคกุศลก็ละกิเลสละเอียด (ผู้ให้สัมภาษณ์, วันที่ 24 เมษายน 2567) และสอดคล้องกับความคิดเห็นของ **พระมหาไพโรจน์ ญาณกุสโล** ได้ให้ความเห็นว่า “ต้องฝึกฝนให้กุศลจิตเกิดขึ้นโดยการ หลีกเลี่ยง ลดถึงขั้นละเลิกอกุศล ด้วยการทำขั้นตอนนี้เกิดขึ้นบ่อย ๆ ถึงขั้นต่อเนื่อง” (ผู้ให้สัมภาษณ์, วันที่ 24 เมษายน 2567)

2) นำมาใช้ในการพัฒนา ทานบารมี ศีลบารมี เมตตาบารมี วิริยะบารมี อธิษฐานบารมี ขันติบารมี เนกขัมมะบารมี สัจจะบารมี อุเบกขาบารมี ปัญญาบารมี ให้เจริญมากขึ้นเป็นประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่น ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้สัมภาษณ์ ดังที่ท่าน **รศ.สุเชาวน์ พลอยชุม** ได้ให้ความเห็นว่า “จากกุศลกรรมบถ 10 ข้อ ย่อลงเป็น 3 กายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต กายสุจริตความหมายชาวบ้าน ๆ คือเรื่องของพฤติกรรมทางกาย วจีสุจริตก็คือพฤติกรรมทางกาย เพียงแต่ว่าท่านแยกให้เห็นละเอียดให้ครบถ้วนขึ้น สรุปแล้วจาก 10 ย่อมาเป็น 3 และจาก 3 ย่อมาเป็น 2 พฤติกรรมทางกาย กับพฤติกรรมทางใจ ความจริงเรื่องของศีลเป็นเรื่องของพฤติกรรม เรื่องของสมาธิคือเรื่องของความรู้สึกนึกคิด เรื่องของปัญญาคือเรื่องของความรู้ที่ถูกต้องเป็นจริง ระดับชาวบ้านมีพฤติกรรมที่ดีที่เรียบร้อยคือถูกคุมด้วยศีล พฤติกรรมที่คุมของความคิดถูกคุมด้วยสมาธิ ความรู้ที่ถูกคุมด้วยปัญญาคือรู้ผิดรู้ดี รู้ชั่วรู้ควรและไม่ควรอย่างน้อยไม่ทำสิ่งที่มันเป็นโทษที่ทำให้ตัวเองลำบากคนอื่นลำบากเป็นหลักการแบบกว้าง ๆ พื้นฐานชาวบ้านทั่วไปสามารถนำไปใช้ได้” (ผู้ให้สัมภาษณ์, วันที่ 24 เมษายน 2567)

3) นำมาใช้อยู่ในสังคมอย่างมีความสุข ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้สัมภาษณ์ ดังที่ท่าน **พระมหาชัยวุฒิ ชยวุฑฺโฒ** ได้ให้ความเห็นที่ว่า “กุศลจิตทำให้มนุษย์ปองดอง ทำให้คนรอบข้างมีความสุข เรามีเมตตา ถ้าเราลักทรัพย์เขาก็โกรธ มีอิทธิพลมากถ้ากุศลไม่มี จะทำให้โลกไม่รักษาศีล 5 ได้ ถ้ารู้ก็รักษาได้ดีสังคมอยู่ได้ สังคมต้องมีศีลมีธรรม คุณธรรม จริยธรรม การประพฤติธรรมที่ดี ทำให้อยู่เย็นเป็นสุขได้ มีจริยธรรม มีวัฒนธรรมประเพณี ยึดเหนี่ยวร่วมกันแล้วโดยเฉพาะพระเจ้าอยู่หัว มีทศพิธราชธรรมไม่สร้างสงคราม นี่ก็เป็นอิทธิพลของกุศลจิตในพระอภิธัมมัตถสังคหะ” (ผู้ให้สัมภาษณ์, วันที่ 24 เมษายน 2567)

สรุปการพัฒนากุศลจิตระดับเบื้องต้น (มหากุศลจิต) สภาพจิตที่ประกอบด้วยเจตนาที่ดีไม่มีโทษให้ผลเป็นความสุข สามารถให้ผลมากกว่าตนเป็นบาทเบื้องต้นของ มรรค ผล นิพพาน ฌาน อภิญญา เป็นระดับเบื้องต้นระดับความดี ทาน ศีล ภาวนา ไปถึงกุศลจิตระดับกลาง คือฌาน อภิญญา จนถึงกุศลจิตระดับสูง คือ มรรค ผล ฌานกุศล โลกุตตรกุศล เกิดขึ้นได้ต้องเริ่มจากมหากุศลก่อน เริ่มรักษาศีล ฝึกฝนสมถกรรมฐาน หรือวิปัสสนากรรมฐาน ต่อเนื่องเป็นความชำนาญ เป็นอุปจาร อัปปนา มีกำลังพัฒนาไปเป็นฌานกุศลจิต และโลกุตตรจิต หรือมรรคจิต

4.2 วิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตระดับกลาง

4.2.1 การพัฒนากุศลจิตระดับกลาง (รูปาวจรกุศลจิต)

การพัฒนาจิตในขั้นกลางหรือชำระกิเลสอย่างกลางด้วยสมาธิ ข่มกิเลสไว้ ไม่ยากเกินไปสำหรับทุกคน แต่ต้องปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ เมื่อบุคคลได้ประพฤติข้อ ศีล ของตนไว้ดี จะยิ่งทำให้เข้าสู่การทำสมาธิได้เร็วขึ้น มีการปฏิบัติโดยใช้สติกับสมาธิ เช่น การปฏิบัติตามสมถกรรมฐาน ซึ่งมีอารมณ์ 40 อสุภะ 10 อนุสสติ 10 เป็นต้น

ผู้ที่มีศีลสมบูรณ์แล้วจึงเจริญสมาธิได้ง่ายเริ่มจากการเจริญสมถะอย่างหนึ่งที่ตรงกับจริตของตนเองเมื่อเริ่มนั่งสมาธิบริกรรมพุทโธ พุทโธ พุทโธ กำหนดวางฐานที่จิตได้ บริกรรมไปจนจิตเริ่มรวม เมื่อคำบริกรรมหายอยู่ในอารมณ์เดียวนี้เป็นสมาธิ เป็นปฐมฌาน รูปวจรกุศลจิตดวงที่ 1 มีองค์ฌานได้แก่ วิตก วิจาร ปิติ สุข เอกัคคตา เข้าสู่ภวังคจิต ขั้นตอนการเจริญสมถะกรรมฐานจะด้วยกรรมฐาน 40 เลือกเจริญให้เหมาะสมกับตนให้จิตสงบเป็นสมาธิ เช่น อสุภะ เพ่งของไม่งามเป็นกรรมฐานซึ่งจะปรากฏ อุคคหนิมิต ปฏิภาคนิมิต อุปจารสมาธิอัปปนาสมาธิ ตามควรแก่ตามเพ่งอสุภะมี 10 สามารถให้เกิดฌานจิตเท่านั้น เหมาะกับผู้มีกำหนัด หากใช้อนุสสติ 10 ใช้เพ่งให้เกิดฌานจิตได้เพียง 2 ประการ คือกายคตาสติเจริญได้ เพียงปฐมฌาน ส่วนอานาปานสติ เจริญได้ตั้งแต่ปฐมฌานขึ้นไปตามลำดับจนถึงปัญจมฌาน

การเจริญรูปฌาน พระโยคีบุคคลผู้ต้องการเจริญรูปฌาน ต้องทำกิจเบื้องต้นในการเจริญกรรมฐาน คือการชำระศีลของตนให้บริสุทธิ์ ศึกษาอารมณ์กรรมฐานที่เหมาะกับจริตของตน ตัดปลิโพธกังวลให้หมด แสวงหาผู้สอนกรรมฐานได้ถูกต้องเว้นอสัปปายะ 7 และตัดขุททกปลิโพธเครื่องกังวลใจเพื่อให้จิตปลอดโปร่งสบาย จากนั้นจึงกำหนดกรรมฐานอย่างใดอย่างหนึ่ง

การเจริญปฐมฌาน พระโยคีบุคคลผู้กำหนดปฐวีกสิณเป็นอารมณ์ ต้องเอาดินสีอรุณล้วน ๆ ปั้นเป็นดวงกสิณ เป็นดวงกลมเส้นผ่าศูนย์กลาง 1 คืบ 4 นิ้ว และทำให้เรียบ ตั้งห่างตัวประมาณ 2 ศอก ตรงกับสายตาพอดี ไม่ต้องก้มหรือเงยดู ในสถานที่สัปปายะ นั่งเพ่งดูดวงกสิณพร้อมกับบริกรรมในใจ หรือด้วยปากว่า ปฐวีกสิณ ๆ ๆ หรือดิน ๆ ๆ เรื่อยไปจนสมาธิเริ่มเข้าไปสงบอยู่กับดวงกสิณขณิกสมาธิ โดยพยายามนิมิตแต่งดวงกสิณติดอยู่ที่ตา หรือปรากฏที่ใจ อุคคหนิมิต อย่างชัดเจนมั่นคง จะหลับตาหรือลืมตายังปรากฏอยู่ เพิกสภาพดวงกสิณเดิมออกแล้ว คงมีแต่สภาพที่ผ่องใสเด่นชัด สามารถย่อให้เล็กหรือขยายใหญ่กว่าของจริงหลายเท่าปฏิภาคนิมิต สมาธิจิตแนบแน่นจนใกล้มั่นคงอยู่ในปฏิภาคนิมิตนั้น ยังมีการหลุดจากนิมิตได้บ้างครั้ง เรียกว่า อุปจารสมาธิ สภาพจิตยังเป็นมหากุศลญาณสัมปยุตตจิตอยู่ (สำหรับปุถุชนและ พระเสกขบุคคล 3) เมื่อบุคคลพยายามใส่ใจในปฏิภาคนิมิตแห่งดวงกสิณไม่ลดละ จนสมาธิแนบแน่น ทั้งสงบนิ่งเต็มที่แล้ว องค์ฌาน 5 คือ วิตก วิจาร ปิติ สุข เอกัคคตา ย่อมปรากฏเด่นชัดและมีกำลังในการข่มนิวรณ์ 5 คือ กาม ฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ

อุทธัจจกุกกุจจะ และวิจิกิจฉาให้อ่อนกำลังโดยลำดับ จนสงบราบคาบไม่สามารถกำเริบได้อีก เรียกว่า วิกขัมภนปหาน สมาธิสงบขณะนั้นเรียกว่า อัปปนาสมาธิ แปลว่า แนบแน่น สภาพจิตที่เกิดขึ้นกับพระโยคีบุคคล เรียกว่าปฐมฌานจิต ซึ่งเป็นสภาพจิตที่เปลี่ยนจากมหากุศลญาณสัมปยุตตจิตมาเป็นรูปาวจรปฐมฌานกุศลจิต สำหรับติเหตุกปุถุชนและพระเสกขบุคคล 3

การเจริญทุติยฌาน เมื่อพระโยคีบุคคลได้ปฐมฌานแล้ว พึงประคับประคองปฐมฌานไว้ไม่ให้เสื่อมและฝึกฝนเป็นวสี 5 คือ มีความชำนาญในการนึก ชำนาญในการเข้า ชำนาญในการดำรงอยู่ในฌาน ชำนาญในการออกจากฌาน และชำนาญการในการพิจารณาองค์ฌาน เมื่อทำให้เกิดวสีทั้ง 5 แล้ว ต้องการเจริญทุติยฌานต่อไปต้องพิจารณาให้เห็นโทษของวิตก ซึ่งเป็นองค์ฌานที่หยาบกว่าองค์ฌานอื่น ๆ เนื่องจากเป็นธรรมชาติที่ทำหน้าที่ยกสัมปยุตตธรรมขึ้นสู่อารมณ์อยู่เสมอทำให้กำลังความแนบแน่นในอารมณ์นั้นถูกบั่นทอนไป สมาธิจิตอาจหลุดจากอารมณ์ของปฐมฌานได้ง่าย พระโยคาบุคคลต้องกำหนดละวิตกองค์ฌานนั้นเสีย โดยการมใฝ่ใจถึงสภาพของวิตกนั้นเลย ทำการใฝ่ใจถึงแต่สภาพของวิจาร ปิติ สุข เอกัคคตา เท่านั้น จนสามารถละวิตกองค์ฌานนั้นออกไปจากใจได้ เหลือแต่วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา ในขณะนั้น ทุติยฌาน ชื่อว่าได้เกิดขึ้นแล้วแก่พระโยคีบุคคลนั้น กล่าวสำหรับบุคคลผู้เป็นมันทบุคคลที่กำหนดละองค์ฌานได้ทีละ 1 องค์ สำหรับพระโยคีบุคคลผู้เป็นติกขบุคคลท่านสามารถกำหนดละวิตกและวิจารองค์ฌานได้พร้อมกัน เพราะฉะนั้นทุติยฌานของท่านจึงมีองค์ฌานเพียง 3 เท่านั้น คือ ปีติ สุข เอกัคคตา

การเจริญตติยฌาน เมื่อพระโยคีบุคคลนั้น ได้ทุติยฌานแล้ว พึงประคับประคองทุติยฌานนั้นให้ดี แล้วทำการฝึกฝนให้เกิดวสีทั้ง 5 ดังกล่าวแล้วในปฐมฌาน ถ้าต้องการจะก้าวขึ้นสู่ตติยฌาน พระโยคีบุคคลต้องการพิจารณาให้เห็นโทษของวิจารซึ่งเป็นองค์ฌานที่หยาบกว่าองค์ฌานอื่นที่มีอยู่ในทุติยฌานนั้น เนื่องจากวิจารนั้นเป็นธรรมชาติที่ประคับประคองจิตให้เคล้าคลึงในอารมณ์อยู่เสมอทำให้สมาธิจิตไม่แนบแน่นประณีตยิ่งขึ้นไปอีก สมาธิจิตอาจหลุดจากทุติยฌานแล้วกลับไปสู่ปฐมฌานได้อีก เพราะสภาพของวิตกกับวิจารนั้นมีความใกล้เคียงและสนิทสนมกันมาก จิตอาจกลับไปยินดีกับสภาพของวิตกที่เคียงคู่กับวิจารในปฐมฌานก็ได้ เพราะฉะนั้น พระโยคีบุคคลจึงต้องกำหนดละวิจารเสีย ด้วยการไม่ใฝ่ใจถึงสภาพของวิจารนั้นเลย ทำการใฝ่ใจอยู่แต่ในสภาพของปีติ สุข และเอกัคคตาเท่านั้น เมื่อกำหนดเอาใจออกห่างจากวิจารได้แล้ว สภาพของวิจารย่อมไม่ปรากฏอยู่ในใจอีกต่อไป เหลือแต่สภาพของปีติ สุข และเอกัคคตาเท่านั้น ในขณะนั้น ตติยฌาน ได้ชื่อว่าเกิดขึ้นแก่พระโยคีบุคคลนั้นแล้ว แต่ถ้าเป็นติกขบุคคล ต้องพิจารณาให้เห็นโทษของปีติ และละปีติเสีย เหลือแต่สุขกับเอกัคคตา เมื่อนั้น ตติยฌานย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลนั้น

การเจริญจตุตถฌาน เมื่อพระโยคีบุคคลได้ตติยฌานแล้ว พึงประคับประคองตติยฌานนั้นให้ดี แล้วทำการฝึกฝนให้เกิดวสีทั้ง 5 ดังกล่าวแล้ว เมื่อพระโยคีบุคคลทำให้เกิดความชำนาญในวสีทั้ง 5 แล้ว ต้องการที่จะก้าวขึ้นสู่จตุตถฌานต่อไป พระโยคีบุคคลต้องกำหนดพิจารณาให้เห็นโทษของปีติ

ว่า สภาพของปีตินี้มักซึมซาบเอิบอาบอยู่ในอารมณ์เสมอ ทำให้สมาธิจิตไม่แนบแน่น จึงต้องละปีติออกไป ด้วยการไม่ใฝ่ใจถึงสภาพปีติ ใฝ่ใจเฉพาะสภาพของสุขและเอกัคคตาชัด ชื่อว่า จตุตถฌานเกิดขึ้นแล้วแก่พระโยคีบุคคล ถ้าติกขบุคคลต้องพิจารณาให้เห็นโทษของสุข และปรับสภาพของสุขให้เป็นอุเบกขาเวทนา จึงเหลือแต่อุเบกขากับเอกัคคตา

การเจริญปัญจมฌาน เมื่อพระโยคีบุคคลนั้นได้จตุตถฌานแล้ว พึงประคับประคองจตุตถฌานนั้นให้ดีแล้วทำให้เกิดวสีทั้ง 5 ถ้าต้องการที่จะก้าวสู่ปัญจมฌาน พึงกำหนดพิจารณาให้เห็นโทษของสุขหรือโสมนัสสเวทนาว่า สภาพของสุขนี้ก็ยังทำให้รู้สึกที่หยาบอยู่ ซึ่งทำให้สมาธิจิตไม่แนบแน่นยิ่งขึ้นไปอีก ต้องกำหนดละสุขออกไปเสีย ด้วยการไม่ใฝ่ใจถึงสภาพของสุขนั้นเลยใฝ่ใจอยู่ แต่ในสภาพของอุเบกขาและเอกัคคตาเท่านั้น (คือปรับสภาพของสุขให้เป็นอุเบกขา โดยทำใจให้วางเฉยต่ออารมณ์นั้น ไม่ติดในความสุข) เมื่อสภาพของสุขจางคลายจากจิตใจแล้ว ฌานจิตย่อมเหลือเพียงสภาพของอุเบกขาและเอกัคคตาชัด ปัญจมฌานได้เกิดขึ้นแล้วแก่พระโยคีบุคคล พึงประคับประคองปัญจมฌานให้ดีแล้วทำให้เกิดวสีทั้ง 5 ให้คงอยู่ตลอดไป ฌานจิตนั้นจึงมีกำลังและสามารถเป็นบาทฐานให้เกิดฤทธานุภาพต่าง ๆได้ พยายามรักษาใจไม่ให้กระทบกับวิสภาคารมณ์ คือ อารมณ์ที่เป็นปฏิปักษ์ต่อฌาน ได้แก่ อารมณ์ของนิวรณ์ 5 เมื่อฝึกให้คล่องแคล่วเสมอย่อมได้อานิสงส์ตามที่ต้องการ

1. ความเด่นและความแตกต่างของกุศลจิตระดับกลาง (รูปาวจรกุศลจิต)

วิตก กำจัด ถีนมิทธะ วิจาร กำจัด วิจิกิจฉา ปีติ กำจัด พยาบาท สุข กำจัด อุทธัจจะกุกกุจจะ เอกัคคตา กำจัด กามฉันท์ จิตที่หลุดพ้นจากนิวรณ์ทั้ง 5 ด้วยกำลังแห่งองค์ฌานทั้ง 5 (วิกขัมภนวิมุตติ คือ จิตที่หลุดพ้นจากอำนาจกิเลสด้วยการกดทับไว้ตามองค์ฌานนั้น ตราบใดที่ฌานไม่เสื่อมจากจิต นิวรณ์ 5 เกิดขึ้นไม่ได้ เพราะฌานเป็นของเสื่อมได้ เมื่อนิวรณ์เกิดขึ้นได้ ข้อปฏิบัตินี้จึงยังเป็นโลกียธรรมแต่มีความประณีตละเอียดกว่าปกติสามัญ อานิสงส์ของการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน จำทำให้จิตบริสุทธิ์ เพราะมีสติกำหนดอยู่ ทำให้กิเลสเกิดขึ้นไม่ได้ จิตเป็นอิสระไม่หวั่นไหวตามอารมณ์ พ้นจากกิเลส ความคิด ไม่ยึดมั่นสิ่งใด จิตไม่มีความอยากได้ ไม่มีความขัดเคือง เป็นภาวะที่จิตหลุดพ้นจากความทุกข์ มีความโปร่ง เบาสบาย สงบสุข จะเกิดขึ้นได้เพราะเมื่อกำหนดพิจารณาโยนิโสมนสิการแล้วจะทำให้เข้าใจความเป็นจริงว่าเป็นกระบวนการของธรรมชาติ (ปฏิจจสมุปบาท) และเป็นธรรมดา (ไตรลักษณ์) เป็นเพียงกระแสรูปธรรมนามธรรม ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้สัมภาษณ์ ดังที่ท่าน **แม่ชีจำเรียง กำเหนิดโทน,ดร.** ได้ให้ความเห็นว่า “ต้องเจริญสติบ่อย ๆ หรือเจริญสติปัฏฐาน เจริญสติในกาย เจริญสติในเวทนา เจริญสติในจิต เจริญสติในธรรม” (ผู้ให้สัมภาษณ์ , วันที่ 24 เมษายน 2567) และสอดคล้องกับแนวคิดของผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้สัมภาษณ์ ดังที่ท่าน **แม่ชีบุญช่วย ศรีเปรม, ดร.** ได้ให้ความเห็นที่ว่า “มีสติปัฏฐาน 4 มีสติกายเวทนา จิต ธรรม สติปัฏฐาน สัมมัปปธาน เพียรละอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรระวังไม่ให้อกุศลเกิดขึ้น เพียรทำกุศลให้เกิดขึ้น เพียรทำให้กุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป อิทธิบาท 4 ทำอะไรให้สำเร็จต้องมีอิทธิบาท ฉันทะ

มีความพอใจมีความมุ่งมั่นที่จะเรียนที่จะทำงานที่จะทำบุญต้องตั้งใจ วิริยะ มีความขยันทำให้ได้ จิตตะ มีใจฝักใฝ่ ไม่ละทิ้งเมื่อยังไม่สำเร็จต้องทำให้สำเร็จ วิมังสา ปัญญาต้องรู้อันไหนดีหรือไม่ดีด้วย รู้ว่าทำแล้วมันจะดีทำแล้วมันเกิดผลดีกับตัวเองและผู้อื่นก็ควรทำเป็นแนวทางฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา มีสติปัฏฐาน สัมมัปธาน อิทธิบาท อัปปมัญญา การแผ่เมตตาไม่มีประมาณ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา เป็นธรรมะที่กว้างขวางพรหมวิหาร เพียงแต่ในครอบครัว พ่อแม่รักลูกเมตตาต่อลูก ส่วนอัปปมัญญาใหญ่ อย่างพระพุทธเจ้ามีเมตตาเสมอกันกับคนที่ไม่ดีท่านก็มีอัปปมัญญาแผ่ไปไม่มีประมาณแม้ว่าพระเทวทัตทำร้ายท่าน ๆ ก็ไม่โกรธ โพชฌงค์ 7 มรรค 8 พละธรรมพละ 5 แนวทางที่จะทำความดียิ่งๆ ขึ้นไป ในอภิธรรมสอนให้คนทำความดีทั้งนั้น สอนภพภูมิต่าง ๆ ให้รู้จักอบายภูมิ เพราะจิตมีอกุศลเป็นส่วนมาก โลภ โกรธ หลง ให้รู้จักกลัว การทำความดีทำบุญใส่บาตร ไปเกิดเป็นมนุษย์ ไปเกิดเป็นเทวดา ให้ทานรักษาศีล อยากไปเกิดเป็นพรหมต้องทำสมาธิให้ได้ฌาน รูปพรหม” (ผู้ให้สัมภาษณ์, วันที่ 22 เมษายน 2567)

2. การประยุกต์ใช้และประโยชน์เชิงปฏิบัติของกุศลจิตระดับกลาง (รูปาวจรกุศลจิต)

1) ทำให้จิตบริสุทธิ์ มีสติสัมปชัญญะเข้าใจสิ่งที่มันเป็น ย่อมเป็นการควบคุมกระแสความคิดให้บริสุทธิ์ ไม่ให้กิเลสเกิดขึ้นเป็นวิธีกำจัดกิเลสเก่า และป้องกันกิเลสใหม่ไม่ให้เกิดขึ้น

2) ทำให้พ้นความทุกข์ เป็นจิตที่บริสุทธิ์มีเหตุผล จิตตื่นรู้ทันสิ่งต่าง ๆ ไม่ให้กิเลสความเสียใจ ความพยาบาท เกิดขึ้นได้ ทำให้เห็นตามความจริงเกิดปัญญา พ้นทุกข์ ผ่อนคลาย สบายโปร่งใส

3) ทำให้เป็นอิสระ ไม่ฟุ้งซ่านตามอารมณ์ที่เข้ามากระทบง่าย เมื่อเกิดอารมณ์ลบจะรู้เท่าทันและตั้งจิตให้เหนือกว่าอารมณ์ไม่ดีได้ ไม่ถูกตัณหา ไม่ยึดมั่น ไม่ถูกบังคับด้วยกิเลส

4) ผู้ที่มีศรัทธาจะต้องมีจิตที่เป็นกุศล เมื่อมีศรัทธาจึงสามารถทำสมาธิให้เกิดขึ้นได้

5) ให้เห็นเวทนาได้ชัดและหาวิธีจัดการแก้ไขได้ง่ายขึ้น

สรุปการพัฒนากุศลจิตระดับกลาง (รูปาวจรกุศลจิต) สภาพจิตที่เกิดขึ้นจากสมถกรรมฐานอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณ์ จากมหากุศลจิตขั้นขณิกสมาธิ อุปจารสมาธิ เมื่อทำสมาธิต่อเนื่องรวมเป็นอารมณ์เดียวเข้าอัปปนาสมาธิสภาพจิตเปลี่ยนเป็นรูปวจรกุศลจิตหรือรูปฌานกุศลจิต ซึ่งเกิดองค์ฌานตามลำดับและทำการประหาณธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ของตนโดยวิกขัมภนปหาณ เป็นกุศลจิตส่งผลให้ปฏิสนธิเป็นรูปพรหมในรูปพรหมในรูปภูมิต่าง ๆ ตามฌานจิตนั้น ๆ

4.2.2 การพัฒนากุศลจิตระดับกลาง (อรูปาวจรกุศลจิต)

อรูปาวจรกุศลจิตดวงที่ 1 คือ อากาสานัญจายตนกุศลจิต เป็นฌานจิตที่เกิดขึ้นในขณะที่รูปาวจรปัญจมฌานลาภีบุคคลที่เป็นติเหตุกปุถุชน หรือพระเสกขบุคคลก็ดี ใช้รูปาวจรปัญจมฌานกุศลจิตเป็นบาทแล้วทำการเจริญอากาสานัญจายตนฌานต่อไป โดยการเพ่งปฏิภาคนิมิตของกสิณบัญญัติอย่างใดอย่างหนึ่ง มีปฐวีกสิณเป็นต้น กำหนดเพิกปฏิภาคนิมิตของกสิณบัญญัติ (เว้นอากาสกสิณ) ออกไปจากจิตใจ ให้เหลือเพียงสภาพอากาศที่ว่างเปล่าในวงรอบขอบเขตแห่งปฏิภาคนิมิตของกสิณ

นั้น โดยภาวนาว่า “อากาโส อะนันโต ๆ แปลว่า อากาศไม่มีที่สุด” เรียกว่า กสิณุคฆาฏิมากาสบัญญัติ เมื่อภาวนาเช่นนี้เรื่อยไป จนสภาพของกสิณุคฆาฏิมากาสนิมิตนั้นปรากฏเด่นชัดขึ้นในใจแล้ว เมื่อนั้น อากาสานัญจายตนกุศลจิตย่อมเกิดขึ้นพร้อมกับยึดหน่วงเอากสิณุคฆาฏิมากาสนิมิตนั้นมาเป็นอารมณ์อย่างแนบแน่น หรือเกิดขึ้นในขณะที่อากาสานัญจายตนฌานลาภีบุคคลที่เป็นปุถุชนหรือพระเสกขบุคคลเข้าอากาสานัญจายตนฌานสมาบัติ

อรูปาวจรกุศลจิตดวงที่ 2 คือ วิญญาณัญจายตนกุศลจิต เป็นจิตที่เกิดขึ้นในขณะที่อากาสานัญจายตนฌานลาภีบุคคลที่เป็นปุถุชนหรือพระเสกขบุคคล ใช้อากาสานัญจายตนฌานกุศลจิตเป็นบาท แล้วทำการเจริญวิญญาณัญจายตนฌานต่อไป โดยการนึกหน่วงเอาสภาพของอากาสานัญจายตนกุศลจิตที่ตนได้มาแล้วนั้นมาเป็นอารมณ์ เรียกว่า อากาสานัญจายตนนิมิต แปลว่า นิมิตแห่งวิญญาณไม่มีที่สุด โดยภาวนาว่า “วิญญาณัง อนันตัง ๆ แปลว่า วิญญาณไม่มีที่สุด ๆ” จนสภาพของอากาสานัญจายตนปรากฏชัดอยู่ภายในใจแทนที่สภาพของกสิณุคฆาฏิมากาสนิมิตแล้ว เมื่อนั้น วิญญาณัญจายตนกุศลจิตย่อมปรากฏชัดพร้อมกับยึดหน่วงเอาสภาพของอากาสานัญจายตนนิมิตนั้นมาเป็นอารมณ์อย่างแนบแน่น หรือเป็นสภาพจิตที่เกิดขึ้นในขณะที่วิญญาณัญจายตนฌานลาภีบุคคลที่เป็นปุถุชนหรือพระเสกขบุคคลเข้าวิญญาณัญจายตนฌานสมาบัติ

อรูปาวจรกุศลจิตดวงที่ 3 คือ อากิญจัญญายตนกุศลจิต เป็นฌานจิตที่เกิดขึ้นในขณะที่วิญญาณัญจายตนฌานลาภีบุคคลที่เป็นติเหตุกปุถุชนหรือ พระเสกขบุคคลใช้วิญญาณัญจายตนกุศลที่ตนได้มาแล้วนั้นเป็นบาททำการเจริญอากิญจัญญายตนฌานกุศลต่อไป โดยกำหนดนึกให้สภาพของอากาสานัญจายตนกุศลนิมิตที่ตนได้นึกหน่วงมาเป็นอารมณ์ของวิญญาณัญจายตนกุศลฌานนั้นให้หายหมดสิ้นไปจากจิตใจ ไม่มีเหลืออยู่เลยแม้แต่น้อย เรียกว่า นัตถิภาวบัญญัติ แปลว่า ความสมมติว่าไม่มีอะไรเหลืออยู่เลย โดยภาวนาว่า “นัตถิ กิญจิ ๆ แปลว่า น้อยหนึ่งก็ไม่มี นิดหนึ่งก็ไม่มี” เมื่อภาวนาเช่นนี้เรื่อยไป จนสภาพของอากาสานัญจายตนนิมิตนั้นหายไปจากจิตใจแล้ว และสภาพของนัตถิภาวบัญญัตินิมิตนั้นมาปรากฏเด่นชัดในใจแทนที่ เมื่อนั้น อากิญจัญญายตนกุศลจิตย่อมปรากฏเกิดขึ้นพร้อมกับยึดหน่วงเอานัตถิภาวบัญญัตินิมิตนั้นมาเป็นอารมณ์อย่างแนบแน่น หรือเกิดขึ้นในขณะที่อากิญจัญญายตนฌานลาภีบุคคลที่เป็นติเหตุกปุถุชนหรือพระเสกขบุคคลเข้าอากิญจัญญายตนฌานสมาบัติ

อรูปาวจรกุศลจิตดวงที่ 4 คือ เนวสัญญานาสัญญายตนกุศลจิต เป็นสภาพจิตที่เกิดขึ้นในขณะที่อากิญจัญญายตนฌานลาภีบุคคลเป็นติเหตุกปุถุชนหรือพระเสกขบุคคลใช้อากิญจัญญายตนฌานกุศลจิตที่เกิดขึ้นแก่ตนมาแล้วนั้นเป็นบาท แล้วทำการเจริญเนวสัญญานาสัญญายตนฌานต่อไป โดยการนึกหน่วงเอาสภาพของอากิญจัญญายตนฌานกุศลจิตที่ดับไปแล้วนั้นมาเป็นอารมณ์ เรียกว่า อากิญจัญญายตนกุศลนิมิต แปลว่า นิมิตแห่งความรู้สึกอันละเอียดอ่อน โดยการภาวนาว่า “เอตัง สันตัง เอตัง ปะณีตัง แปลว่า อากิญจัญญายตนกุศลจิตนี้ละเอียดหนอ อากิญจัญญายตนกุศลจิตนี้

ประณีตหนอ” จนสภาพของอากิญจัญญายตนกุศลจิตนิมิตนี้ปรากฏเด่นชัดในใจแทนที่สภาพนัตถิภาวบัญญัตินิมิตแล้ว เมื่อนั้น เนวสัญญานาสัญญายตนกุศลจิตย่อมปรากฏเกิดขึ้นพร้อมกับยึดหน่วงเอาอากิญจัญญายตนกุศลนิมิตนั้นมาเป็นอารมณ์อย่างแนบแน่น หรือเกิดขึ้นในขณะที่เนวสัญญานาสัญญายตนฌานลาภีบุคคลที่เป็นเหตุกปุถุชนหรือพระเสกขบุคคลเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนฌานสมาบัติ

1. ความเด่นและความแตกต่างของกุศลจิตระดับกลาง (อรูปาวจรกุศลจิต)

1) การพัฒนาสมาธิขั้นอรูปวจรกุศลจิตนี้เป็นการทำสมาธิให้ละเอียดขึ้นจากกายหยาบเข้าสู่กายละเอียด ในอภิธัมมัตถสังคหะได้แบ่งดวงจิตให้ชัดเป็นดวงเพื่อให้ทราบว่าจิตแต่ละดวงถึงฌานไหนแล้ว มีองค์ฌานแต่ละขั้นเพื่อให้ผู้ศึกษาเข้าใจว่าเมื่อเกิดสภาวะนี้คือจิตดวงนี้ จะต้องทำอย่างไรให้พัฒนาไปสู่จิตที่ละเอียดยิ่งขึ้น เป็นการทำสมาธิจนชำนาญและฝึกฝนจนเกิดความเชี่ยวชาญอย่างมาก อาจจะต้องใช้ความเพียรในการทำสมาธิซึ่งจะต้องเริ่มจากเบื้องต้นจนมาถึงขั้นนี้ต่อไปเรื่อย ๆ เป็นลักษณะเกิดขึ้นตอนปฏิบัติทำสมาธิจนจิตแนบแน่นเป็นอรูปฌาน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้สัมภาษณ์ ดังที่ท่าน **รศ. สุเชาวน์ พลอยชุม** ได้ให้ความเห็นที่ว่า “ในอภิธรรมกับในแนวพระสูตรมีความต่างอยู่บ้าง เพราะว่าอภิธรรมใส่ความคิดใส่คำสอนอะไรที่ใหม่ ๆ เข้าไปที่มันต่างจากพระสูตรหลายเรื่องเพราะฉะนั้น เพราะนั้นหลาย ๆ เรื่องที่อภิธรรมพูดไม่มีในพระสูตรเพราะว่าเป็นลักษณะวิเคราะห์ของผู้รจนาคัมภีร์อภิธรรมอีกทีนึง อภิธรรมเป็นการถอดออกมาจากพระสูตรและก็มีการเสริมในส่วนที่ท่านเห็นว่ามันอาจจะยังไม่ชัดเจนสำหรับคนทั่ว ๆ ไป ท่านก็เสริมเข้าไปในบางเรื่องมันก็เลยมีความพิสดารกว้างขวางขึ้น ซึ่งจะเห็นได้ในศัพท์แสงอะไรต่อมิอะไรในอภิธรรมต่างจากพระสูตรเยอะ เป็นคำที่ท่านสร้างขึ้นใหม่อธิบายที่ท่านช่วยสร้างช่วยเสริมให้มันชัดเจนยิ่งขึ้น” (ผู้ให้สัมภาษณ์, วันที่ 24 เมษายน 2567)

2. การประยุกต์ใช้และประโยชน์เชิงปฏิบัติของกุศลจิตระดับกลาง (อรูปาวจรกุศลจิต)

สามารถพัฒนาจิตได้ตามขั้นตอนเดียวกันกับรูปาวจรในเบื้องต้นจนเข้าถึงฌานที่ 4 อย่างชำนาญแล้ว จึงจะทำสมาธิต่อเนื่องได้เพราะทำให้มีความสบายสงบนิ่งเมื่อเจริญอรูปาวจรฌานจะทำให้เกิดความเพียรในการทำสมาธิอย่างต่อเนื่องเพราะความสงบเป็นความสุขของบุคคลที่ทำสมาธิจึงทำให้ผู้ปฏิบัติยิ่งมีความเพียรสะสมกำลังสมาธิอย่างมีวินัย ฌานนี้จะเกิดขึ้นได้จะเกิดกับผู้ที่มีการทำสมาธิมาอย่างดีแล้วจึงสามารถนำกำลังสมาธิมาทำฌานละเอียดให้ละเอียดขึ้นต่อไปได้ ดังนี้แล้วจึงได้ความสุขสงบที่ลึกซึ้งปราณีตกว่าความสงบนิ่งจากกายหยาบ การฝึกฝนขั้นนี้สามารถนำมาใช้ประโยชน์จากความทุกข์ทางกายได้เมื่อถูกเวทนาทางกายเกิดขึ้นในยามสิ้นใจ

1) นำไปใช้สำหรับผู้ที่ต้องการความสงบจากสมาธิที่ปราศจากกายหยาบอยู่ในสภาวะที่ดิ่งในสมาธิที่ละเอียดหลังจากได้ทำสมาธิชำนาญแล้ว

2) นำไปใช้ระงับความเจ็บปวดทางกายก่อนจะสิ้นลมหายใจช่วงระยะนึงได้

3) นำไปใช้การสลายว่าตัวตนไม่ยึดมั่นถือมั่น ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้สัมภาษณ์ ดังที่ท่าน **พระมงคลธรรมวิธาน ผศ.ดร.** ได้ให้ความเห็นที่ว่า “ความรู้ที่ยังไม่หมดไปคือนิจจัง คือพึงใจพอใจในความรู้อยู่ เหมือนความสุขในสุขในความรู้นั้นเพราะยังไม่เห็นเป็นไตรลักษณ์ ยังเห็นในความไม่สิ้นสุดในความรู้นั้นซึ่งอรูปนั้นต้องกำจัดหรือต้องละพ้น ถึงจะเป็นความรู้ที่บริสุทธิ์ถึงจะก้าวหน้าขึ้นไป เป็นไปเพื่อพัฒนา ต้องส่งเสริมการส่งเสริมพัฒนานี้ ก็จะเห็นเป็นไปเพื่อความปราศจากความมีอยู่ที่ยังยึดมั่นความเป็นเขาเป็นเราตัวตน จะต้องพัฒนาเป็นไปเพื่อความไม่มีอยู่ เพราะมันเป็นสภาพสรรพสิ่งหรือทุกสิ่งอย่างมีไตรลักษณ์เป็นตัวคุม คือเป็นธรรมชาติแปรเปลี่ยนไม่มั่นคงไม่ยั่งยืนไม่ใช่เจ้าของไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตนไม่ใช่ของ ๆ เรา แม้แต่ความรู้ที่เป็นกุศลนี้ยังไม่ถึงสูงสุด งั้นกุศลสูงสุดคือตัวที่ทำลายอวิชชาความไม่รู้ได้สิ้นเชิง อวิชชาที่สูงสุดคือความไม่รู้ในความไม่มีรูป ความรู้ในการไม่ยึดมั่นในรูปความไม่มีรูป คือไม่มีรูปให้เห็นแต่ว่าเป็นภาวะความรู้ทางจิต ก็คือ เวทนา ความรู้สึก สัญญา สังขาร วิญญาณ นี่คือตัวไม่มีรูปเพราะเป็นภาวะ อรูปฌานมีประโยชน์ที่จะพัฒนาไปสู่ความไม่มีอยู่แห่งต้นเชื้อที่จะนำไปสู่การเวียนว่ายตายเกิด เพราะการก่อขึ้นแห่งรูป ความปรุงแต่งนำไปสู่การมองหรือถูกยึดว่ามองเห็นว่าเป็น ไม่ใช่ไตรลักษณ์ จะต้องไม่เป็นการยึดมั่นให้ได้” (ผู้ให้สัมภาษณ์, วันที่ 23 เมษายน 2567)

สรุปการพัฒนากุศลจิตระดับกลาง (อรูปาวจรกุศลจิต) กุศลจิตที่ภาวนาต่อเนื่องจากรูปาวจารกุศลจิต จนถึงอรูปาวจรกุศลจิตเกิดขึ้นพร้อมปรุงแต่ง อรูปาวจรกุศลตามเจตนาได้ความเป็นอรูปพรหมในอรูปภูมิต่อไปในภพชาติหน้า และให้ได้เสวยสุขในอรูปฌานในปัจจุบันภพนี้ เท่าที่ฌานไม่เสื่อม

4.3 วิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตระดับสูง

4.3.1 การพัฒนากุศลจิตระดับสูง (มรรคจิต)

โสดาปัตติมัคคจิตดวงที่ 1 คือ ปฐมฌานโสดาปัตติมัคคจิต เป็นสภาพจิตที่เกิดขึ้นโดยฌานลาภีบุคคลที่เป็นติเหตุกปุถุชนใช้รูปาวจรปฐมฌานกุศลเป็นบาทในการเจริญวิปัสสนา โดยการเข้าปฐมฌาน เมื่อออกจากปฐมฌานแล้วก็พิจารณาสภาพขององค์ฌาน คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา หรือพิจารณาสภาพของปฐมฌานกุศลจิตซึ่งเป็นสภาพนามธรรมนั้นให้เห็นโดยความเป็นไตรลักษณ์ จนกระทั่งวิปัสสนาญาณเกิดขึ้นตามลำดับ จนถึงปฐมฌานโสดาปัตติมัคคญาณเกิดขึ้นในปฐมฌานโสดาปัตติมัคควิถี มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ พร้อมกับทำการประหาณอนุสัยกิเลส 2 อย่าง กล่าวคือ ทิฏฐานุสัยและวิจิกิจฉานุสัยให้หมดสิ้นโดยเด็ดขาด เรียกว่า สมุจเฉทปหาน (พระมหาชินวัฒน์ จกฺกวโร, 2565, หน้า 702)

โสดาปัตติมัคคจิตดวงที่ 2 คือ ทุติยฌานโสดาปัตติมัคคจิต เป็นสภาพจิตที่เกิดขึ้นโดยฌานลาภีบุคคลที่เป็นติเหตุกปุถุชนใช้รูปาวจรทุติยฌานกุศลเป็นบาทในการเจริญวิปัสสนา โดยการเข้าทุติยฌาน เมื่อออกจากทุติยฌานแล้วก็พิจารณาสภาพขององค์ฌาน คือ วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา หรือพิจารณาสภาพของทุติยฌานกุศลจิตซึ่งเป็นสภาพนามธรรมนั้นให้เห็นโดยความเป็นไตรลักษณ์ จนกระทั่งวิปัสสนาเกิดขึ้นตามลำดับจนถึงทุติยฌานโสดาปัตติมัคคญาณเกิดขึ้นในทุติยฌานโสดาปัตติมัคควิถี พร้อมกับการประหาณอนุสัยกิเลส 2 อย่าง ได้แก่ ทิฏฐานุสัยและวิจิกิจฉานุสัยโดยเด็ดขาด (พระมหาชินวัฒน์ จกฺกวโร, 2565, หน้า 704)

โสดาปัตติมัคคจิตดวงที่ 3 คือ ตติยฌานโสดาปัตติมัคคจิต เป็นสภาพจิตที่เกิดขึ้นโดยฌานลาภีบุคคลที่เป็นติเหตุกปุถุชนใช้รูปาวจรตติยฌานกุศลเป็นบาทในการเจริญวิปัสสนา โดยการเข้าตติยฌาน เมื่อออกจากตติยฌานแล้วพิจารณาสภาพขององค์ฌาน คือ ปีติ สุข เอกัคคตา หรือ พิจารณาสภาพของตติยฌานกุศลจิตซึ่งเป็นสภาพนามธรรมนั้นให้เห็นโดยความเป็นไตรลักษณ์ จนกระทั่งวิปัสสนาญาณเกิดขึ้นตามลำดับจนถึงตติยฌานโสดาปัตติมัคคญาณเกิดขึ้นในตติยฌานโสดาปัตติมัคควิถี พร้อมกับการประหาณอนุสัยกิเลส 2 อย่าง ได้แก่ ทิฏฐานุสัยและวิจิกิจฉานุสัยโดยเด็ดขาด (พระมหาชินวัฒน์ จกฺกวโร, 2565, หน้า 705)

โสดาปัตติมัคคจิตดวงที่ 4 คือ จตุตถฌานโสดาปัตติมัคคจิต เป็นสภาพจิตที่เกิดขึ้นโดยฌานลาภีบุคคลที่เป็นติกปุถุชนใช้รูปาวจรจตุตถฌานกุศลจิตเป็นบาทในการเจริญวิปัสสนา โดยการเข้าจตุตถฌาน เมื่อออกจากจตุตถฌานแล้วก็พิจารณาสภาพขององค์ฌาน คือ สุข เอกัคคตา หรือพิจารณาสภาพของจตุตถฌานกุศลจิตซึ่งเป็นสภาพนามธรรมนั้นให้เห็นโดยความเป็นไตรลักษณ์ จนกระทั่งวิปัสสนาญาณเกิดขึ้นตามลำดับจนถึงจตุตถฌานโสดาปัตติมัคคญาณเกิดขึ้นในจตุตถฌานโสดาปัตติมัคควิถี พร้อมกับการประหาณอนุสัยกิเลส 2 อย่าง กล่าว คือ ทิฏฐานุสัยและวิจิกิจฉานุสัยโดยเด็ดขาด (พระมหาชินวัฒน์ จกฺกวโร, 2565, หน้า 706)

โสดาปัตติมัคคจิตดวงที่ 5 คือ ปัญจมฌานโสดาปัตติมัคคจิต เป็นสภาพจิตที่เกิดขึ้นโดยฌานลาภีบุคคลที่เป็นติเหตุกปุถุชนใช้รูปาวจรปัญจมฌานกุศลจิตเป็นบาทในการเจริญวิปัสสนา โดยการเข้าปัญจมฌาน เมื่อออกจากปัญจมฌานแล้วก็พิจารณาสภาพขององค์ฌาน คือ อุเบกขา เอกัคคตา หรือ พิจารณาสภาพของปัญจมฌานกุศลจิตซึ่งเป็นสภาพนามธรรมนั้นให้เห็นโดยความเป็นไตรลักษณ์ จนกระทั่งวิปัสสนาญาณเกิดขึ้นตามลำดับ จนถึงปัญจมฌานโสดาปัตติมัคคญาณเกิดขึ้นในปัญจมฌานโสดาปัตติมัคควิถีพร้อมกับการประหาณอนุสัยกิเลส 2 อย่าง ได้แก่ ทิฏฐานุสัยและวิจิกิจฉานุสัยโดยเด็ดขาด (พระมหาชินวัฒน์ จกฺกวโร, 2565, หน้า 707)

สกิทาคามิมัคคจิตดวงที่ 1 คือ ปฐมฌานสกิทาคามิมัคคจิต เป็นสภาพจิตที่เกิดขึ้นโดยฌานลาภีบุคคลที่เป็นพระโสดาบันใช้รูปาวจรปฐมฌานกุศลจิตเป็นบาทในการเจริญวิปัสสนา โดยการเข้าปฐมฌาน เมื่อออกจากปฐมฌานแล้ว ก็พิจารณาสภาพขององค์ฌาน คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข

เอกัคคตา หรือพิจารณาสภาพของปฐมฌานกุศลจิตซึ่งเป็นสภาพนามธรรมนั้นให้เห็นโดยความเป็นไตรลักษณ์ จนกระทั่งวิปัสสนาญาณเกิดขึ้นตามลำดับ จนถึงปฐมฌาณสกิทาคามิมัคคญาณเกิดขึ้น พร้อมกับการทำอนุสัยกิเลสที่เหลือจากโสดาปัตติมัคคญาณได้ประหาณไปแล้วนั้นซึ่งเป็นอย่างหยาบ (โอฬาริกะ) แต่ไม่สามารถนำไปสู่อบายได้ ด้วยการทำให้เบาบางลงอีก (พระมหาชินวัฒน์ จกฺกวโร, 2565, หน้า 715)

สกิทาคามิมัคคจิตดวงที่ 2 คือ ทุติยฌานสกิทาคามิมัคคจิต เป็นสภาพจิตที่เกิดขึ้นโดยฌานลาภีบุคคลที่เป็นพระโสดาบันใช้รูปาวจรทุติยฌานกุศลจิตเป็นบาทในการเจริญวิปัสสนา โดยการเข้าถึงทุติยฌาน เมื่อออกจากทุติยฌานแล้ว ก็พิจารณาสภาพขององค์ฌาน คือ วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา หรือพิจารณาสภาพขององค์ฌาน คือ วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา หรือพิจารณาสภาพของทุติยฌานกุศลจิตซึ่งเป็นสภาพนามธรรมนั้นให้เห็นโดยความเป็นไตรลักษณ์ จนกระทั่งวิปัสสนาเกิดขึ้นตามลำดับจนถึงทุติยฌานสกิทาคามิมัคคญาณเกิดขึ้น พร้อมกับการทำอนุสัยกิเลสที่เหลือจากโสดาปัตติมัคคญาณได้ประหาณไปแล้วนั้นโดยการทำให้เบาบางลงอีก (พระมหาชินวัฒน์ จกฺกวโร, 2565, หน้า 716)

สกิทาคามิมัคคจิตดวงที่ 3 คือ ตติยฌานสกิทาคามิมัคคจิต เป็นสภาพจิตที่เกิดขึ้นโดยฌานลาภีบุคคลที่เป็นพระโสดาบันใช้รูปาวจรตติยฌานกุศลจิตเป็นบาทในการเจริญวิปัสสนา โดยการเข้าตติยฌาน เมื่อออกจากตติยฌานแล้ว ก็พิจารณาสภาพขององค์ฌาน คือ ปีติ สุข เอกัคคตา หรือพิจารณาสภาพของตติยฌานกุศลจิตซึ่งเป็นสภาพนามธรรมนั้นให้เห็นโดยความเป็นไตรลักษณ์ จนกระทั่งวิปัสสนาญาณเกิดขึ้นตามลำดับจนถึงตติยฌานสกิทาคามิมัคคญาณเกิดขึ้น พร้อมกับการทำอนุสัยกิเลสมี่เหลือจากโสดาปัตติมัคคญาณได้ประหาณไปแล้วนั้นโดยการทำให้เบาบางลง (พระมหาชินวัฒน์ จกฺกวโร, 2565, หน้า 717)

สกิทาคามิมัคคจิตดวงที่ 4 คือ จุตตถฌานสกิทาคามิมัคคจิต เป็นสภาพจิตที่เกิดขึ้นโดยฌานลาภีบุคคลที่เป็นพระโสดาบันใช้รูปาวจรจตุตถฌานกุศลจิตเป็นบาทในการเจริญวิปัสสนา โดยการเข้าจตุตถฌาน เมื่อออกจากจตุตถฌานแล้ว ก็พิจารณาสภาพขององค์ฌาน คือ สุข เอกัคคตา หรือพิจารณาสภาพของจตุตถฌานกุศลจิตซึ่งเป็นสภาพนามธรรมนั้นให้เห็นโดยความเป็นไตรลักษณ์ จนกระทั่งวิปัสสนาญาณเกิดขึ้นตามลำดับจนถึงจตุตถฌานสกิทาคามิมัคคญาณเกิดขึ้น พร้อมกับการทำอนุสัยกิเลสที่เหลือจากโสดาปัตติมัคคญาณได้ประหาณไปแล้วนั้น โดยการทำให้เบาบางลงอีก (พระมหาชินวัฒน์ จกฺกวโร, 2565, หน้า 718)

สกิทาคามิมัคคจิตดวงที่ 5 คือ ปัญจมฌานสกิทาคามิมัคคจิต เป็นสภาพจิตที่เกิดขึ้นโดยฌานลาภีบุคคลที่เป็นโสดาบันใช้รูปาวจรปัญจมฌานกุศลจิตเป็นบาทในการเจริญวิปัสสนา โดยการเข้าปัญจมฌาน เมื่อออกจากปัญจมฌานแล้ว ก็พิจารณาสภาพขององค์ฌาน คือ อุเบกขา เอกัคคตา หรือพิจารณาสภาพของปัญจมฌานกุศลจิตซึ่งเป็นสภาพนามธรรมนั้นให้เห็นโดยความเป็นไตรลักษณ์

จนกระทั่งวิปัสสนาญาณเกิดขึ้นตามลำดับ จนถึงปัญจมฌานสกิทาคามิมัคคญานเกิดขึ้น พร้อมกับการทำอนุสัยกิเลสที่เหลือจากโสดาปัตติมัคคญาณได้ประหาณไปแล้วนั้นโดยการทำให้เบาบางลงอีก (พระมหาชินวัฒน์ จกฺกวโร, 2565, หน้า 719)

อนาคามิมัคคจิตดวงที่ 1 คือ ปฐมฌานอนาคามิมัคคจิต เป็นสภาพจิตที่เกิดขึ้นโดยฌานลาภีบุคคลที่เป็นพระสกิทาคามีใช้รูปาวจรปฐมฌานกุศลจิตเป็นบาทในการเจริญวิปัสสนา โดยการเข้าปฐมฌาน เมื่อออกจากปฐมฌานแล้ว ก็พิจารณาสภาพองค์ฌาน ได้แก่ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา หรือพิจารณาสภาพของปฐมฌานกุศลจิต ซึ่งเป็นสภาพนามธรรมนั้นให้เห็นโดยความเป็นไตรลักษณ์ จนกระทั่งวิปัสสนาญาณเกิดขึ้นตามลำดับ จนถึงอนาคามิมัคคญาณเกิดขึ้น พร้อมกับการประหาณอนุสัยกิเลสอีก 2 อย่าง คือ กามราคานุสัย และ ปฏิฆานุสัย ให้เด็ดขาดจากขันธสันดาน (พระมหาชินวัฒน์ จกฺกวโร, 2565, หน้า 726)

อนาคามิมัคคจิตดวงที่ 2 คือ ทุติยฌานอนาคามิมัคคจิต เป็นสภาพจิตที่เกิดขึ้นโดยฌานลาภีบุคคลที่เป็นพระสกิทาคามีใช้รูปาวจรทุติยฌานกุศลจิตเป็นบาทในการเจริญวิปัสสนา โดยการเข้าทุติยฌาน เมื่อออกจากทุติยฌานแล้ว ก็พิจารณาสภาพขององค์ฌาน คือ วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา หรือพิจารณาสภาพของทุติยฌานกุศลจิต ซึ่งเป็นสภาพนามธรรมนั้นให้เห็นโดยความเป็นไตรลักษณ์ จนกระทั่งวิปัสสนาญาณเกิดขึ้นตามลำดับจนถึงอนาคามิมัคคญาณเกิดขึ้น พร้อมกับการประหาณอนุสัยกิเลสอีก 2 อย่าง คือ กามราคานุสัย และ ปฏิฆานุสัย ให้เด็ดขาดจากสันดาน (พระมหาชินวัฒน์ จกฺกวโร, 2565, หน้า 727)

อนาคามิมัคคจิตดวงที่ 3 คือ ตติยฌานอนาคามิมัคคจิต เป็นสภาพจิตที่เกิดขึ้นโดยฌานลาภีบุคคลที่เป็นพระสกิทาคามีใช้รูปาวจรตติยฌานกุศลจิตเป็นบาทในการเจริญวิปัสสนา โดยการเข้าตติยฌาน เมื่อออกจากตติยฌานแล้ว ก็พิจารณาสภาพขององค์ฌาน คือ ปีติ สุข เอกัคคตา หรือพิจารณาสภาพของตติยฌานกุศลจิต ซึ่งเป็นสภาพนามธรรมนั้น ให้เห็นโดยความเป็นไตรลักษณ์ จนกระทั่งวิปัสสนาเกิดขึ้นตามลำดับ จนถึงอนาคามิมัคคญาณเกิดขึ้น พร้อมกับการประหาณอนุสัยกิเลสอีก 2 อย่าง คือ กามราคานุสัยและปฏิฆานุสัย ให้เด็ดขาดจากสันดาน (พระมหาชินวัฒน์ จกฺกวโร, 2565, หน้า 728)

อนาคามิมัคคจิตดวงที่ 4 คือ จตุตถฌานอนาคามิมัคคจิต เป็นสภาพจิตที่เกิดขึ้นโดยฌานลาภีบุคคลที่เป็นพระสกิทาคามีใช้รูปาวจรจตุตถฌานกุศลจิตเป็นบาทในการเจริญวิปัสสนา โดยการเข้าจตุตถฌาน เมื่อออกจากจตุตถฌานแล้ว ก็พิจารณาสภาพขององค์ฌาน คือ สุข เอกัคคตา หรือพิจารณาสภาพของจตุตถฌานกุศลจิต ซึ่งเป็นสภาพนามธรรมนั้นให้เห็นโดยความเป็นไตรลักษณ์ จนกระทั่งวิปัสสนาญาณเกิดขึ้นตามลำดับจนถึงอนาคามิมัคคญาณเกิดขึ้น พร้อมกับการประหาณอนุสัยกิเลสอีก 2 อย่าง คือ กามราคานุสัย และ ปฏิฆานุสัย ให้เด็ดขาดจากสันดาน (พระมหาชินวัฒน์ จกฺกวโร, 2565, หน้า 729)

อนาคามิมัคคจิตดวงที่ 5 คือ ปัญจมฌานอนาคามิมัคคจิต เป็นสภาพจิตที่เกิดขึ้นโดยฌานลาภีบุคคลที่เป็นพระสกิทาคามีใช้รูปาวจรปัญจมฌานกุศลจิต เป็นบาทในการเจริญวิปัสสนา โดยการเข้าปัญจมฌาน เมื่อออกจากปัญจมฌานแล้วก็พิจารณาสภาพขององค์ฌาน คือ อุเบกขา เอกัคคตา หรือพิจารณาสภาพของปัญจมฌานกุศลจิต ซึ่งเป็นสภาพนามธรรมนั้นให้เห็นโดยความเป็นไตรลักษณ์ จนกระทั่งวิปัสสนาญาณเกิดขึ้นตามลำดับ จนถึงอนาคามิมัคคญาณเกิดขึ้น พร้อมกับการประหาณอนุสัยกิเลสอีก 2 อย่าง คือ กามราคานุสัย และปฏิฆานุสัย ให้เด็ดขาดจากสันดาน (พระมหาชินวัฒน์ จกฺกวโร, 2565, หน้า 730)

อรหัตตมัคคจิตดวงที่ 1 คือ ปฐมฌานอรหัตตมัคคจิต เป็นสภาพจิตที่เกิดขึ้นโดยฌานลาภีบุคคลที่เป็นพระอนาคามีใช้รูปาวจรปฐมฌานกุศลจิตเป็นบาทเจริญวิปัสสนาโดยการเข้าปฐมฌาน เมื่อออกจากปฐมฌานแล้ว ก็พิจารณาสภาพขององค์ฌาน คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา หรือพิจารณาสภาพของปฐมฌานกุศลจิต ซึ่งเป็นสภาพนามธรรมนั้นให้เห็นโดยความเป็นไตรลักษณ์ จนกระทั่งวิปัสสนาญาณเกิดขึ้นตามลำดับ จนถึงอรหัตตมัคคญาณเกิดขึ้นโดยมีพระนิพพานเป็นอารมณ์ พร้อมกับทำการประหาณอนุสัยกิเลสที่เหลืออยู่ในขันธสันดานอีก 3 อย่าง คือ ภวราคานุสัย มานานุสัย และอวิชชานุสัยให้หมดสิ้นเด็ดขาดจากขันธสันดาน (พระมหาชินวัฒน์ จกฺกวโร, 2565, หน้า 736)

อรหัตตมัคคจิตดวงที่ 2 คือ ทุติยฌานอรหัตตมัคคจิต เป็นสภาพจิตที่เกิดขึ้นโดยฌานลาภีบุคคลที่เป็นพระอนาคามีใช้รูปาวจรทุติยฌานกุศลจิตเป็นบาทในการเจริญวิปัสสนา โดยการเข้าทุติยฌาน เมื่อออกจากทุติยฌานแล้ว ก็พิจารณาสภาพขององค์ฌาน คือ วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา หรือพิจารณาสภาพของทุติยฌานกุศลจิต ซึ่งเป็นสภาพนามธรรมนั้นให้เห็นโดยความเป็นไตรลักษณ์ จนกระทั่งวิปัสสนาญาณเกิดขึ้นตามลำดับจนถึงอรหัตตมัคคญาณเกิดขึ้นโดยมีพระนิพพานเป็นอารมณ์ พร้อมกับทำการประหาณอนุสัยกิเลสที่เหลืออยู่ในขันธสันดานอีก 3 อย่าง ได้แก่ ภวราคานุสัย มานานุสัย และ อวิชชานุสัย ให้หมดสิ้นเด็ดขาดจากขันธสันดาน (พระมหาชินวัฒน์ จกฺกวโร, 2565, หน้า 737)

อรหัตตมัคคจิตดวงที่ 3 คือ ตติยฌานอรหัตตมัคคจิต เป็นสภาพจิตที่เกิดขึ้นโดยฌานลาภีบุคคลที่เป็นพระอนาคามีใช้รูปาวจรตติยฌานกุศลจิต เป็นบาทในการเจริญวิปัสสนา โดยการเข้าตติยฌาน เมื่อออกจากตติยฌานแล้ว ก็พิจารณาสภาพขององค์ฌาน คือ ปีติ สุข เอกัคคตา หรือพิจารณาสภาพของตติยฌานกุศลจิต ซึ่งเป็นองค์สภาพนามธรรมนั้นให้เห็นโดยความเป็นไตรลักษณ์ จนกระทั่งวิปัสสนาญาณเกิดขึ้นตามลำดับ จนถึงอรหัตตมัคคญาณเกิดขึ้นโดยมีพระนิพพานเป็นอารมณ์ พร้อมกับทำการประหาณอนุสัยกิเลสที่เหลืออยู่ในขันธสันดานอีก 3 อย่าง ได้แก่ ภวราคานุสัย มานานุสัย และอวิชชานุสัย ให้หมดสิ้นเด็ดขาดจากขันธสันดาน (พระมหาชินวัฒน์ จกฺกวโร, 2565, หน้า 738)

อรหัตตมัคคจิตดวงที่ 4 คือ จตุตถฌานอรหัตตมัคคจิต เป็นสภาพจิตที่เกิดขึ้นโดยฌานลาภีบุคคลที่เป็นพระอนาคามีใช้รูปาวจรจตุตถฌานกุศลจิตเป็นบาทในการเจริญวิปัสสนา โดยการเข้า

จตุตถฌาน เมื่อออกจากจตุตถฌานแล้ว ก็พิจารณาสภาพขององค์ฌาน คือ สุข เอกัคคตา หรือพิจารณาสภาพของจตุตถฌานกุศลจิต ซึ่งเป็นสภาพนามธรรมนั้นให้เห็นโดยความเป็นไตรลักษณ์ จนกระทั่งวิปัสสนาญาณเกิดขึ้นตามลำดับ จนถึงอรหัตตมัคคญาณเกิดขึ้นโดยมีพระนิพพานเป็นอารมณ์ พร้อมกับทำการประหาณอนุสัยกิเลสที่เหลืออยู่ในขันธสันดานอีก 3 อย่าง ได้แก่ ภวราคานุสัย มานานุสัย และอวิชชานุสัย ให้หมดสิ้นเด็ดขาดจากขันธสันดาน (พระมหาชินวัฒน์ จกฺกวโร, 2565, หน้า 739)

อรหัตตมัคคจิตดวงที่ 5 คือ ปัญจมฌานอรหัตตมัคคจิต เป็นสภาพจิตที่เกิดขึ้นโดยฌานลาภีบุคคลที่เป็นพระอนาคามีใช้รูปาวจรปัญจมฌานกุศลจิตเป็นบาทในการเจริญวิปัสสนา โดยการเข้าปัญจมฌาน เมื่อออกจากปัญจมฌานแล้ว ก็พิจารณาสภาพขององค์ฌาน คือ อุเบกขา เอกัคคตา หรือพิจารณาสภาพของปัญจมฌานกุศลจิต ซึ่งเป็นสภาพนามธรรมนั้นให้เห็นโดยความเป็นไตรลักษณ์ จนกระทั่งวิปัสสนาญาณเกิดขึ้นตามลำดับจนถึงอรหัตตมัคคญาณเกิดขึ้นโดยมีพระนิพพานเป็นอารมณ์ พร้อมกับทำการประหาณอนุสัยกิเลสที่เหลืออยู่ในขันธสันดานอีก 3 อย่าง ได้แก่ ภวราคานุสัย มานานุสัย และอวิชชานุสัย ให้หมดสิ้นเด็ดขาดจากขันธสันดาน (พระมหาชินวัฒน์ จกฺกวโร, 2565, หน้า 740)

1. ความเด่นและความแตกต่างของกุศลจิตระดับสูง (มรรคจิต)

โลกุตตรมรรคจิตเป็นกุศลของบรรดาพระอริยบุคคลซึ่งเป็นจิตที่ประหารกิเลสของผู้ที่เป็นพระโสดาบัน ประหารทิฏฐิสัมปยุตจิต สีลพัตปามาส วิจิกิจฉา ท่านจะละความเห็นเป็นตัวเป็นตนของเราแสดงว่าท่านเห็นรูปนามมีพระนิพพานเป็นอารมณ์แล้ว ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้สัมภาษณ์ ดังที่ท่าน **พระครูสมุห์ทวี เกตุธมฺโม** ได้ให้ความเห็นว่า “กุศลจิตขึ้นอยู่ที่เจตนาหรือเจตนาเหตุให้เกิดให้ที่อาศัย เช่น บุพพเจตนา เจตนาก่อนทำ สันนิฏฐาปกเจตนา เจตนาอันให้สำเร็จการกระทำ อปรเจตนา เจตนาหลังทำ เจตนาทั้งสามพัฒนาไปสู่กุศลแบบประเภท ทวิเหตุ ติเหตุ กุศลมี 3 ระดับ ไม่มีเหตุส่งผลไม่มีเหตุ มีเหตุสอง มีเหตุสาม กุศลโดยหลักแล้วของการพัฒนานำไปสู่ความหลุดพ้นบรรลุเข้าสู่มรรคญาณมรรคจิต 4 โสดามิมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค อรหัตมรรค เพื่อกำจัดอนุสัยกิเลส ถ้ายังไม่ถึงมรรคกุศลการพัฒนาก็ต้องพัฒนาต่อไป เพราะกุศลเป็นปัจจัยไม่ให้รูปนามขันธ์ 5 เกิด เป็นการทำลายการเกิดของรูปนามเพื่อไม่ให้มีรูปนามขันธ์ 5 ปรากฏ เช่น โสดาปัตติมรรคกำจัดรูปนามขันธ์ 5 เร็วที่สุด 1 ชาติ เรียกว่าเอกพีชีโสดาบัน นานที่สุด 7 ชาติ เรียกว่า สัตตักขัตตุปรมะโสดาบัน อย่างกลาง ๆ เขาเรียกว่าชาติที่สอง ชาติที่สาม ชาติที่สี่ ชาติที่ห้า ชาติที่หก เขาเรียกว่า โกลังโกละโสดาบัน ถ้าเป็นสกทาคามิมรรคเพียงให้รูปนามขันธ์ 5 กลับมาเกิด เวียนว่ายตายเกิดพียงแต่คราวเดียวชาติเดียว ถ้าเป็นพระอนาคามีมรรคกำจัดพวกกิเลสกามราคะ ปฏิฆะได้ ถ้าเป็นอรหัตมรรคก็ยังผลจิตให้ปรากฏการเกิดขึ้นของรูปนามเสร็จสิ้นสมบูรณ์การพัฒนากุศลมรรคกุศลที่สุด (ผู้ให้สัมภาษณ์, วันที่ 24 เมษายน 2567)

2. การประยุกต์ใช้และประโยชน์เชิงปฏิบัติของกุศลจิตระดับสูง (มรรคจิต)

1) สงสัยในสิ่งใด พึงศึกษาในเรื่องนั้นให้แจ้งชัด โดยแท้ให้ใช้ปัญญา กับอกุศลธรรมหรือวิจิกิจฉา มั่นใจต่อผลของกรรมดี มีความเห็นที่ถูกต้อง ในเรื่องประพฤติปฏิบัติ

2) ให้เจริญกรรมฐานประเภทปัญญา คือ พิจารณาร่างกายเป็นเป็นธาตุเป็นขันธ์ของด้านวิปัสสนา คือกระจายให้ออกไปเป็นส่วนส่วน จนเห็นจริงก็จะดับความสงสัยหรือ สิ้นสงสัยได้ เช่น พิจารณากายนี้ออกเป็นธาตะปัจจะลักษณะออกเป็นสี่ส่วน คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ แล้วก็จะรู้ว่าร่างกายนี้ที่แท้จริงมีธาตุทั้งสี่ เมื่อแยกออกจากกันแล้ว ความว่าตัวว่าตนก็ไม่มี หรือการใช้ปัญญาพิจารณาเห็นตามความเป็นจริงว่า สรีระร่างกายสังขารทั้งหลายทั้งปวงนี้ไม่เที่ยง ไม่มั่นคงไม่อยู่ที่ย่อมแปรปรวนไปอยู่ทุกขณะ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้สัมภาษณ์ ดังที่ท่าน **พระมงคลธรรมวิธาน, ผศ.ดร.** ได้ให้ความเห็นว่า “กิเลสที่นอนเนืองอยู่ในสันดานเห็นแล้วรู้ทันมันมีสติรู้พร้อมรู้ทันทุกขณะเลย ไม่พึงใจไม่พอใจอันนี้ก็ไม่ใช่มันจะสร้างรูปให้เป็นนิมิตก็ตามมันจะสร้างอรูปให้พอใจก็ตามเห็นชัดหมด เห็นชัดความแปรเปลี่ยนไม่ใช่ของเราไม่ใช่ยั่งยืนมีการเปลี่ยนภพเปลี่ยนชาติเราไม่พอใจในสิ่งนี้ ต้องละวาง ถึงจะเป็นไตรลักษณ์ได้ เดินหาอนัตตาพร้อมกับภูมิธรรมที่เกิดขึ้นไปตามลำดับสูงสุดคืออุเบกขาธรรม อุเบกขาคือความรู้แจ้งแจ่มแจ้งในความเกิดขึ้นตั้งอยู่แห่งความดีแห่งความเป็นแห่งความตายทั้งหลายแล้วก็วางไว้ได้ด้วยความเต็มใจ ความรู้อย่างเต็มใจเหมือนพอใจในสุขแต่ไม่ใช่สุขที่ถาวร เพราะเราจะเดินทางเพื่อละวางจนกระทั่งเป็นปรมัตถสุขนิพานนัง ปรมังสูญญัง นิพพานนังปรมังสุขัง คือความไม่มีเชื้อเหยื่อใย แห่งความผูกยึดทั้งส่วนรูปและส่วนที่ไม่ใช่รูป ส่วนที่ไม่ใช่รูปคือภาวะของจิตที่ว่า เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร เป็นวิญญาณ ส่วนที่เป็นรูปคือกาย จับต้องได้เห็นก่อน” (ผู้ให้สัมภาษณ์, วันที่ 23 เมษายน 2567)

3) นำไปพิจารณาในเรื่องต่าง ๆ เห็นทุกข์ เห็นโทษ ของรูปนาม จนเกิดความเบื่อหน่าย

สรุปการพัฒนากุศลจิตระดับสูง (โลกุตตรกุศลจิต) กุศลจิตที่ทำให้พ้นจากวัฏฏะสงสารพ้นการเวียนว่ายตายเกิด ได้แก่ กามโลก รูปโลก อรูปโลก โลกุตตรจิตนี้ ทำให้พ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏะสังสาร กุศลที่ทำให้หลุดพ้นจากจุติและปฏิสนธิในภพภูมิทั้งหลาย เป็นจิตที่ข้ามพ้นจากความเป็นปุถุชนสู่ความเป็นพระอริยะบุคคล และจากพระอริยะบุคคลเบื้องต้นสู่พระอริยะบุคคลเบื้องสูงตามลำดับ จนถึงพระอรหันต์ในที่สุด สามารถประหาณอนุสัยกิเลสได้เป็นสมุจเฉทปหานด้วยการทำลายรากเหง้าแห่งอกุศลมูล ยกเว้นสกทาคามิมรรคจิตที่ประหาณได้เพียงเบาบางลง

4.4 วิธีและขั้นตอนการพัฒนาจิต

4.4.1 ขั้นตอนการพัฒนากุศลจิตระดับเบื้องต้น (มหากุศลจิต 8)

1) ให้ทำทานเพื่อขจัดความตระหนี่ ผู้ให้ย่อมได้รับความสุขใจและเป็นที่รัก

2) ต้องรักษาศีล (กายกรรม 3) ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติในกาม (วจีกรรม 4) ไม่พูดเท็จ ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดเพ้อเจ้อ (มโนกรรม 3) ไม่คิดอยากได้ของเขา ไม่จองล้างผลาญเขา มีความเห็นถูกศีลสมัมาทิฏฐิ

3) มั่นเจริญภาวนาสวดมนต์บ่อย ๆ ฝึกสติ

4.4.2 ขั้นตอนการพัฒนากุศลจิตระดับกลาง (รูปาวจรกุศลจิต 5)

1) รักษาศีลให้หมดจด

2) ตัดปลิโพธ 10 และปลิโพธเล็กน้อยให้หมดไป

ปลิโพธ แปลว่า ความกังวล ผู้ที่ปรารถนาเจริญกรรมฐาน หรือวิปัสสนาก็ตาม เบื้องต้นต้องตัดความกังวลใจต่าง ๆ ที่ทำให้จิตไม่ตั้งมั่นก่อน ปลิโพธ มี 10 ประการ คือ

(2.1) อาวาสปลิโพธ ห่วงที่อยู่ที่อาศัย เช่น เป็นภิกษุก็ห่วงไปว่า ถ้าไปเจริญกรรมฐานก็จะมีภิกษุอื่นมาอยู่กุฏิแทน เมื่อกลับไปก็ไม่มีที่อยู่ มิฉะนั้นก็เกรงว่าฝนจะรั่ว ปลวกจะขึ้น

(2.2) กุลปลิโพธ ห่วงบริวารว่านเครือ ตลอดจนผู้อุปถัมภ์ ผู้อุปัฏฐาก เกรงว่าจะห่างเหินขาดตอนกันไป

(2.3) ลาภปลิโพธ ห่วงรายได้ เกรงว่าลาภผลที่ตนเคยได้อยู่ จะลดน้อย

(2.4) คณปลิโพธ ห่วงพวกพ้อง ลูกน้อง ลูกศิษย์ และมิตรสหายที่เคยสั่งสอน ช่วยเหลือพึ่งพาอาศัยกันอยู่

(2.5) กัมมปลิโพธ ห่วงการงานที่กำลังทำค้างอยู่ หรือที่จะลงมือทำในเร็ววันนี้ เช่น ปลูกบ้าน ปลูกเรือน ขุดบ่อ ก่อศาลา สร้างโบสถ์ วิหาร การเปรียญ เป็นต้น

(2.6) อัทธานปลิโพธ ห่วงการเดินทางไกล กะไว้ว่าจะไปโน้นไปนี่ ต้องมีเวลาเตรียมตัวเตรียมข้าวของต่าง ๆ

(2.7) ญาติปลิโพธ ห่วงพ่อแม่ ลูก เมีย พี่น้อง ครูบาอาจารย์ จะขาดผู้ปรนนิบัติหรือ ผู้ปกครองดูแลอุ้มชู

(2.8) อาพาธปลิโพธ ห่วงว่า กำลังไม่สบายอยู่หรือฤดูนี้เคยไม่สบาย เกรงว่าจะเกิดเจ็บป่วยขึ้น กลัวจะเป็นลมเป็นไข้ต่าง ๆ นานา

(2.9) คันถปลิโพธ ห่วงการศึกษาเล่าเรียน ถ้าไปเจริญกรรมฐานเกรงว่าจะเรียนไม่ทันเขาสู้เขาไม่ได้ถ้าเป็นครูอาจารย์ก็ห่วงการสอนลูกศิษย์

(2.10) อิทธิปลิโพธ ห่วงการแสดงอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ อันการแสดงฤทธิ์หรืออภิหารต่าง ๆ นั้นจำเป็นต้องบริหารอยู่เนือง ๆ ต้องหมั่นอบรมสมาธิให้มั่นคงอยู่เสมอ ถ้าละทิ้งไปนานนัก อาจเสื่อมไปจนไม่สามารถแสดงฤทธิ์ได้

3) เข้าไปหาผู้ให้กรรมฐานผู้เป็นกัลยาณมิตร การเจริญสมาธิสำหรับผู้เริ่มต้น การเข้าไปหาครูบาอาจารย์ที่สามารถแนะนำการปฏิบัติให้ได้ถือว่ามีส่วนสำคัญมาก เพราะความสำเร็จโดยตรงจาก

การเจริญสมาธิส่วนใหญ่ เนื่องมาจากครูบาอาจารย์ผู้มีประสบการณ์ สามารถที่จะแนะนำแนวทางในการเจริญสมาธิ ดังนั้นบุคคลผู้ตั้งใจเจริญสมาธิควรเข้าไปหาครูบาอาจารย์ที่จะให้คำแนะนำและอบรมเบื้องต้นเกี่ยวกับการเจริญสมาธิให้บริบูรณ์เสียก่อน แล้วจึงจะเริ่มปฏิบัติ กัลยาณมิตรในที่นี้ หมายถึง อาจาริยบุคคล ผู้เจริญกรรมฐานไม่ว่าจะเป็นทาง สมถะ หรือ วิปัสสนา ควรมีอาจารย์เป็นผู้แนะนำชี้ทางผิดและทางถูกให้ เพราะอาจารย์ก็นับเป็นจำนวน 1 ใน 3 ที่โยคีบุคคลจะเสียมิได้ คือ อุปนิสฺสย อยู่ในสำนักอาจารย์ผู้สามารถ อารกฺข รักษา อินทรียให้สมบูรณ์ อุปนิพทฺธ ผูกจิตไว้ในอารมณ์กรรมฐาน อาจารย์เป็นบุคคลสำคัญยิ่ง ผู้ที่จะเข้าเป็นศิษย์ต้องพินิจพิจารณาให้จงหนัก แต่ไม่ควรวิพากษ์วิจารณ์ไปในทางที่เป็นโทษ เพราะอาจารย์ทุกท่านย่อมพากเพียรเกื้อกูล ให้เป็นคุณแก่ศิษย์ด้วยความเมตตากรุณา ในวิสุทธิมรรค แสดงองค์คุณของอาจารย์ไว้ว่า

(3.1) ปิโย เป็นผู้มีสีล เป็นที่รัก น่าเลื่อมใส เป็นที่รักใคร่ของสรรพสัตว์ เพราะความสมบูรณ์แห่งศีล

(3.2) ครุ เป็นผู้มีใจคอหนักแน่น น่าเคารพยำเกรง

(3.3) ภาวนีโย เป็นผู้ได้ฝึกฝนอบรมตนมาแล้วด้วยดีทั้งการเรียนและการปฏิบัติ มีสีลาจารวัตรอันดีงามควรแก่การยกย่องสรรเสริญ

(3.4) วตฺตา เป็นผู้ที่สามารถแนะนำ ชี้แจงแสดงแนวทาง แห่งการปฏิบัติได้ดี และถูกต้องด้วย

(3.5) วจนกฺ ขโม เป็นผู้ที่มีขันติอดทนพร่ำสอนศิษย์ไม่เข้าใจก็พยายามให้เข้าใจตามแนวทางแห่งการปฏิบัติ และอดทนต่อการกล่าวล่วงเกินของศิษย์และผู้อื่น ไม่หวั่นไหวต่ออิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์

(3.6) คมฺภีรญฺจ กถำ กตฺตา สามารถอธิบายเรื่องยุ่งยากซับซ้อนให้เข้าใจ และให้เรียนรู้เรื่องราวที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นได้

(3.7) โน จฏฺฐาเน นิโยชเย ไม่แนะนำในเรื่องเหลวไหล หรือชักจูงไปในทางเสื่อมเสีย

4) ถือเอากรรมฐาน 40 ข้อใดข้อหนึ่งซึ่งอนุกูลแก่จริยาของตน

5) ละวิหารอันไม่เหมาะสมแก่การเจริญสมาธิ

6) อยู่ในวิหารอันเหมาะสม

7) นั่งขาขวาทับขาซ้าย มือขวาทับมือซ้ายตั้งกายให้ตรงดำรงสติให้มั่นเจริญสมาธิ เรื่อยไป

8) ยืน / นอน/ เดินจงกรม พร้อมกับคำภาวนาว่า พุท-โธ เป็นต้น เรื่อยไป

9) ทำสมาธิอย่างถูกต้อง เพื่อเข้าสู่ฌานที่ละเอียด (อรูปวจรกุศลจิต 5)

10) การเจริญอรูปกรรมฐาน หมายถึง กรรมฐานที่ไม่ใช่รูป ที่ไม่มีรูป ซึ่งเป็นกรรมฐานที่เป็นวิสัยของผู้ที่ได้ถึงรูปาวจรปัญจมฌานแล้ว จึงจะพึงกระทำให้เป็นอารมณ์ เพื่อเจริญให้ถึง อรูปฌานต่อไป อรูปฌานกรรมฐาน ได้แก่

(10.1) การเจริญอากาสานัญจายตนฌาน ปัญจมฌานลาภีบุคคล หรือจตุตถฌานลาภีบุคคลนั้น เมื่อต้องการเจริญอากาสานัญจายตนฌานต่อไป พึงพยายามฝึกฝนรูปาวจรปัญจมฌาน หรือรูปาวจรจตุตถฌาน ที่ตนได้แล้วนั้นให้มีความชำนาญในวสีทั้ง 5 เมื่อออกจากรูปาวจรปัญจมฌานและว พึงเพ่งปฏิภาคนิมิตของฌานนั้นต่อไป พร้อมกับพิจารณาให้เห็นโทษของปฏิภาคนิมิตนั้น ทั้งพยายามที่จะพรากใจออกจากปฏิภาคนิมิตนั้น แล้วพยายามหน่วงเอาอากาสบัญญัติ ที่ชื่อว่ากสิณุคฆาฏิมากาสบัญญัติ นั้นให้ปรากฏเป็นอารมณ์ แทนที่ปฏิภาคนิมิตของกสิณบัญญัติ โดยมนสิการว่า “ปฐวีกสิณปฏิภาคนิมิตเป็นต้นนั้นไม่มี มีแต่อากาศที่ว่างเปล่าเท่านั้น” พร้อมกับภาวนาว่า “อากาโส อะนันโต” แปลว่า อากาศไม่มีที่สุด เมื่อปัญจมฌานลาภีบุคคล พยายามภาวนาอยู่เช่นนี้เรื่อยไป จนจิตปราศจากนิกันติตัณหา คือ ความยินดีพอใจในปฏิภาคนิมิตของรูปาวจรปัญมฌาน หรือจตุตถฌานนั้นแล้ว จิตย่อมขึ้นสู่อุปจารสมาธิต่อไป ในไม่ช้าปฏิภาคนิมิตของรูปาวจรปัญจมฌานนั้นย่อมหายไปจากจิตใจ คงเหลือแต่อากาศที่ว่างเปล่าภายในขอบเขตของปฏิภาคนิมิตเดิมนั้น และแผ่ออกไปอย่างกว้างขวาง อุปมาเหมือนบุคคลที่เพ่งดูช่องหน้าต่างโดยไม่ได้ใส่ใจในผ้าม่านที่ติดอยู่ที่ช่องหน้าต่างนั้นเลย พอดีในขณะนั้น ผ้าม่านก็หลุดลงไปด้วยกำลังลมที่พัดมาอย่างแรง บุคคลนั้นจึงมองเห็นแต่ความว่างเปล่าในขอบเขตของช่องหน้าต่างนั้นเท่านั้น ข้อนี้ฉันใด พระโยคีบุคคลก็ฉันนั้นเหมือนกัน ไม่ใส่ใจในปฏิภาคนิมิตของรูปาวจรปัญจมฌานนั้นเลย พยายามเพิกใจออกจากปฏิภาคนิมิตนั้น จนเหลือแต่สภาพอากาศที่ว่างเปล่าในขอบเขตแห่งปฏิภาคนิมิตนั้นและแผ่กว้างออกไปจนรู้สึกว่ามีแต่อากาศเวิ้งวางว่างเปล่าไม่มีที่สุดไม่มีประมาณ เมื่อนั้น อากาสานัญจายตนฌานจิตย่อมปรากฏขึ้นพร้อมกับยึดหน่วงเอากสิณุคฆาฏิมากาสบัญญัตินิมิตนั้นมาเป็นอารมณ์อย่างแนบแน่น ในขณะนั้น สภาพฌานจิตได้เปลี่ยนจากรูปาวจรปัญจมฌานจิต มาเป็นอรูปาวจรจิต เปลี่ยนจากรูปาวจรภูมิมาเป็นอรูปาวจรภูมิ และเปลี่ยนสภาพบุคคลจากรูปาวจรปัญจมฌานลาภีมาเป็นอากาสานัญจายตนฌานลาภีบุคคล

(10.2) การเจริญวิญญาณัญจายตนฌาน ในเบื้องต้น อากาสานัญจายตนฌานลาภีบุคคลต้องฝึกฝนอากาสานัญจายตนฌานที่ตนได้แล้วนั้นให้ชำนาญในวสีทั้ง 5 ก่อน จากนั้นจึงเข้าอากาสานัญจายตนฌาน เมื่อออกจากอากาสานัญจายตนฌานแล้ว พึงพิจารณาให้เห็นโทษของอากาสานัญจายตนฌานว่า “อากาสานัญจายตนฌานนี้ยังเป็นฌานที่ใกล้กับรูปาวจรปัญจมฌานหรือจตุตถฌาน ที่เป็นข้าศึกกันอยู่ ถ้าไม่หมั่นเข้าอากาสานัญจายตนฌานสมาบัติอยู่เสมอ ๆ จิตอาจตกไปอยู่ในระดับรูปาวจรปัญจมฌาน หรือจตุตถฌาน ของติกขบุคคล ได้อีก ทั้งสมาธิที่เกิดจากอากาสานัญจายตนฌานนี้ ก็ยังหยาบกว่าสมาธิที่เกิดจากวิญญาณัญจายตนฌานด้วย” เมื่อพิจารณาเห็นโทษของอากาสานัญจายตนฌานเช่นนี้แล้ว ก็นำใจออกห่างจากกสิณุคฆาฏิมากาสบัญญัตินิมิตอันเป็นอารมณ์ของอากาสานัญจายตนั้น แล้วใฝ่ใจนึกหน่วงเอาอากาสานัญจายตนฌานจิตที่ดับไปแล้วมาเป็นอารมณ์แทนที่กสิณุคฆาฏิมากาสบัญญัตินิมิต โดยบริกรรมว่า “วิญญาณัง อะนันตัง” แปลว่า

วิญญาณไม่มีที่สุด เช่นนี้เรื่อยไป จนจิตปราศจากนิกันติตัณหาในกสิณุคฆาฏิมากาสบัญญัตินิมิตแล้ว ต่อจากนั้น จิตย่อมขึ้นสู่อุปจารสมาธิต่อไป ในไม่ช้ากสิณุคฆาฏิมากาสบัญญัตินิมิตก็จักหายไปจากจิตใจ อนึ่ง พระโยคีบุคคลนั้นต้องพยายามยกจิตให้ก้าวล่วงกสิณุคฆาฏิมากาสบัญญัตินิมิตที่ติดอยู่ในใจนั้นให้ได้ เมื่อก้าวล่วงแล้ว อากาสานัญจายตนนิมิตย่อมปรากฏแทนที่ เมื่อนั้น วิญญาณัญจายตนฌานก็จักปรากฏขึ้นพร้อมกับหน่วงเอาอากาสานัญจายตนนิมิตนั้นมาเป็นอารมณ์อย่างแนบแน่น

อนึ่ง เหตุที่พระโยคีบุคคลนั้นทั้งที่พิจารณาเห็นโทษของอากาสานัญจายตนฌานแล้วก็ตาม แต่เมื่อจะเจริญวิญญาณัญจายตนฌานต่อไป ก็ยังต้องใฝ่ใจในอากาสานัญจายตนฌานนั้นอีก ที่เป็นเช่นนี้ เพราะวิญญาณัญจายตนฌานจะเกิดขึ้นได้ ต้องอาศัยอากาสานัญจายตนฌานเป็นอารมณ์ในการยึดหน่วง ถ้ามิเช่นนั้นแล้ว วิญญาณัญจายตนฌานย่อมไม่มีอะไรที่จะยึดหน่วงเป็นอารมณ์ได้ อุปมาเหมือนมหาดเล็กของพระราชาแม้จะพิจารณาเห็นโทษของพระราชาโดยประการต่าง ๆ แล้วก็ตามแต่ก็จำต้องแสดงความจงรักภักดีสวามิภักดิ์และคอยปรนนิบัติรับใช้พระราชาของตนอยู่นั่นเอง เพื่อจะได้เป็นที่พึ่งพำนักพักพิงอาศัย และเพื่อความเจริญก้าวหน้าของตนต่อไป ข้อนี้ฉันใด วิญญาณัญจายตนฌานนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน จำต้องอาศัยอากาสานัญจายตนฌานเป็นเครื่องยึดหน่วงเพื่อเกิดขึ้นและดำเนินไปได้

(10.3) การเจริญอากิญจัญญายตนฌาน ในเบื้องต้น วิญญาณัญจายตนฌานลาภีบุคคลต้องทำการฝึกฝนวิญญาณัญจายตนฌานที่ตนได้แล้วนั้นให้มีความชำนาญในวสีทั้ง 5 เสียก่อน จากนั้นจึงเข้าวิญญาณัญจายตนฌาน เมื่อออกจากวิญญาณัญจายตนฌานแล้ว พึงทำการพิจารณาให้เห็นโทษของวิญญาณัญจายตนฌานนั้นว่า “วิญญาณัญจายตนฌานนี้ ยังใกล้ต่ออากาสานัญจายตนฌานที่เป็นปฏิปักษ์กันอยู่ เมื่อไม่หมั่นเข้าวิญญาณัญจายตนฌานสมาบัติอยู่เสมอ ๆ วิญญาณัญจายตนฌานจิตอาจเลือนหายไป ทำให้สมาธิลดกำลังลงจากอากาสานัญจายตนนิมิตนั้น แล้วเลื่อนลงไปสู่กสิณุคฆาฏิมากาสบัญญัตินิมิตเหมือนเดิมก็ได้ อนึ่ง สมาธิในวิญญาณัญจายตนฌานนี้ ก็ยังหยาบกว่าสมาธิในอากิญจัญญายตนฌานอีกด้วย” เมื่อมนสิการดังนี้แล้ว ก็ใฝ่ใจถึงอากาสานัญจายตนนิมิตที่ดับไปแล้วนั้น โดยมนสิการว่า “แม้เพียงภังคักขณะของอากาสานัญจายตนนิมิตนั้นก็ไม่มีเหลืออยู่เลย” แล้วพยายามพรากใจออกจากอากาสานัญจายตนนิมิตนั้นเสีย หันมาใฝ่ใจนึกหน่วงเอานัตถิภาวบัญญัตินิมิต คือ สภาพที่ไม่มีอากาสานัญจายตนนิมิตเหลืออยู่เลยให้ปรากฏแทนที่ โดยบริกรรมว่า “นัตถิกิญจิ” แปลว่า น้อยหนึ่งก็ไม่มี นิดหนึ่งก็ไม่มี เช่นนี้เรื่อยไป จนจิตปราศจากนิกันติตัณหาในอากาสานัญจายตนนิมิตอันเป็นอารมณ์ของวิญญาณัญจายตนฌาน แล้วขึ้นสู่อุปจารสมาธิ ในไม่ช้าอากาสานัญจายตนฌานที่เป็นนิมิตติดใจอยู่นั้นก็จักหายไป แล้วนัตถิภาวบัญญัตินิมิตก็จักปรากฏแทนที่เมื่อนั้นอากิญจัญญายตนฌานจิตก็จักปรากฏเกิดขึ้นพร้อมกับยึดหน่วงเอานัตถิภาวบัญญัตินิมิตนั้นมาเป็นอารมณ์อย่างแนบแน่น

(10.4) การเจริญเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ในเบื้องต้น อากิญจัญญายตนฌานลาภีบุคคลต้องฝึกฝนอากิญจัญญายตนฌานที่ตนได้แล้วนั้นให้ถึงความชำนาญในวสีทั้ง 5 ก่อนต่อจากนั้นจึงเข้าอากิญจัญญายตนฌาน เมื่อออกจากอากิญจัญญายตนฌานแล้วพึงทำการพิจารณาให้เห็นโทษของอากิญจัญญายตนฌานนั้น โดยมนสิการว่า “อากิญจัญญานี้ ยังใกล้ต่อวิญญาณัญจายนฌานที่เป็นปฏิปักษ์กันอยู่ เมื่อไม่หมั่นเข้าอากิญจัญญาตนฌานสมาบัติอยู่เสมอ อากิญจัญญายตนฌานนั้นอาจเลือนหายไป ทำให้สมาธิจิตลดกำลังลงจากนัตถิภาวบัญญัตินิมิตอันเป็นอารมณ์ของอากิญจัญญายตนฌานนั้นลงไปสู่อากาสานัญจายตนนิมิตอันเป็นอารมณ์ของวิญญาณัญจายตนฌานอีกก็ได้ อนึ่ง สมาธิในอากิญจัญญายตนฌานนี้ ก็ยังหยาบกว่าสมาธิในเนวสัญญานาสัญญายตนฌานอีกด้วย” แล้วพยายามพรากจิตออกจากนัตถิภาวบัญญัตินิมิตนั้น พยายามนึกหน่วงเอาอากิญจัญญายตนฌานที่ดับไปแล้วให้มาปรากฏแทนที่นัตถิภาวบัญญัตินิมิตนั้น โดยบริกรรมว่า “เอตัง สันตัง เอตัง ปะณีตัง” แปลว่า อากิญจัญญายตนฌานนี้ละเอียดหนอ เช่นนี้เรื่อยไป จนจิตปราศจากนิติตัณหาในนัตถิภาวบัญญัตินิมิตอันเป็นอารมณ์ของอากิญจัญญายตนฌานนั้นแล้วต่อจากนั้น จิตย่อมขึ้นสู่อุปจารสมาธิอีก ในไม่ช้า นัตถิภาวบัญญัตินิมิตนั้นก็จักหายไป แล้วอากิญจัญญายตนนิมิตก็จักปรากฏขึ้นมาแทนที่ เมื่อนั้น เนวสัญญานาสัญญายตนฌานก็จักปรากฏเกิดขึ้นพร้อมกับยึดหน่วงเอาอากิญจัญญายตนนิมิตนั้นมาเป็นอารมณ์อย่างแนบแน่น เป็นอันว่า พระโยคีบุคคลนั้นได้บรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนฌานเรียบร้อยแล้ว

4.4.3 ขั้นตอนการพัฒนากุศลจิตระดับสูง (มรรคจิต 4 หรือ 20)

1) โสดาปัตติมรรคจิต จากปุถุชนทำการเจริญวิปัสสนาโดยตรง โดยใช้กามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ เป็นอารมณ์ ธรรมที่มีสภาพวนเวียน เกิดดับตามเหตุปัจจัย ด้วยการพิจารณารูปธรรมนามธรรมจนเห็นอนัตตา จนวิปัสสนาญาณเกิดขึ้นตามลำดับจนถึงโสดาปัตติมรรคญาณเกิดขึ้นในโสดาปัตติมรรควิถีมีพระนิพพานเป็นอารมณ์พร้อมกับทำการประหาณอนุสัยกิเลส 2 อย่าง ทิฏฐานุสัย วิจิกิจฉานุสัย หมดไป

2) สกทาคามิมรรคจิต สภาพจิตที่เกิดขึ้นโดยฌานลาภีบุคคลที่เป็นพระโสดาบันใช้รูปวจรปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน ปัญจมฌานกุศลจิตเป็นบาทในการเจริญวิปัสสนา พิจารณาสภาพอุเบกขา เอกัคคตา ของฌานกุศลจิตซึ่งเป็นสภาพธรรมนั้นให้เห็นไตรลักษณ์ จนกระทั่งวิปัสสนาญาณเกิดขึ้นตามลำดับ จนถึงปัญจมฌานสกิทาคามิมรรคญาณเกิดขึ้น พร้อมทั้งกับการทำอนุสัยกิเลสที่เหลือจากโสดาปัตติมรรคญาณได้ประหาณไปแล้วนั้นโดยการทำให้เบาบางลงไปอีก

3) อนาคามิมรรคจิต เป็นสภาพจิตที่เกิดขึ้นโดยฌานลาภีบุคคลที่เป็นพระสกิทาคามีใช้รูปาวจรปัญจมฌานกุศลจิตเป็นบาทในการเจริญวิปัสสนา โดยการเข้าปัญจมฌานและออกจากปัญจมฌานแล้วก็พิจารณาสภาพขององค์ อุเบกขา เอกัคคตา ให้เห็นไตรลักษณ์ จนกระทั่งวิปัสสนา

ญาณเกิดขึ้นตามลำดับ จนถึงอนาคามิมรรคญาณเกิดขึ้น พร้อมกับการประหาณอนุสัยอีก ๒ อย่าง คือ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย

4) อรหัตตมรรคจิต สภาพจิตที่เกิดขึ้นโดยฌานลาภีบุคคลที่เป็นพระอนาคามีใช้รูปาวจรปัญจมฌานกุศลจิตเป็นบาทในการเจริญวิปัสสนา พิจารณาสภาพปัญจมฌานกุศลจิตเห็นไตรลักษณ์ จนกระทั่งวิปัสสนาญาณเกิดขึ้นตามลำดับจนถึงอรหัตตมรรคญาณมีพระนิพพานเป็นอารมณ์ พร้อมกับการประหาณกิเลสที่เหลือ 3 อย่าง ภวราคานุสัย มานานุสัย อวิชชานุสัย

4.4.4 ตัวอย่างบุคคลในพุทธกาล

บรรลุฌาน 4 ก่อนเจริญวิปัสสนา

พระพุทธเจ้าทรงทราบว่า พระจูฬปันถกท่านกำลังร้องไห้อยู่ ทรงดำริว่า “เมื่อเราไปหาจูฬปันถกจะตรัสรู้ได้ด้วยอุบายที่เราให้” แล้วเสด็จออกไปหา ตรัสถามว่า “ปันถก เธอร้องไห้ทำไม?” กราบทูลว่า “พี่ชายขับไล่ข้าพระองค์ พระเจ้าข้า” ตรัสว่า พี่ชายของเธอไม่มีอาสยานุสยญาณ (ความรู้ในความยิ่งและหย่อนของอินทรีย์) เพื่อรู้บุคคลอื่น ก็ตัวเธอเป็นพุทธเวไนย (ผู้ที่ต้องได้คำแนะนำจากพระพุทธเจ้าเท่านั้นจึงตรัสรู้ได้) อย่าคิดอะไรมากเลย เธอบวชแล้วในศาสนาของเรา จงมาเถิด จงรับผ้าผืนนี้แล้วภาวนาไปว่า “รโชหรณํ รโชหรณํ” (ผ้าเช็ดธุลี ผ้าเช็ดธุลี) พระจูฬปันถกรับผ้ามาแล้วนั่งใช้มือลูบแผ่นผ้าชิ้นนั้น พร้อมกับบริกรรมว่า “รโชหรณํ รโชหรณํ” ไม่นานนักผ้าผืนนั้นก็เริ่มสกปรก และเป็นดุจผ้าเช็ดหม้อข้าว ปัญญาของท่านแก่กล้าขึ้น มนสิการว่า “ผ้าผืนนี้แต่เดิมก็เป็นของสะอาด บัดนี้สกปรกแล้วเพราะร่างกายนี้ แผ่นผ้านี้ไม่เที่ยง แม้ฉันใด ถึงจิตก็เป็นอนิจจังฉันนั้น”

แล้วเจริญสมาธิยังรูปฌาน 4 ให้บังเกิด จากนั้นพิจารณาองค์ฌานด้วยวิปัสสนาก็ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมทั้งปฏิสัมภิทา ท่านได้มโนมยิทธิ สามารถทำคนเดียวให้เป็นหลายคนได้ ทำหลายคนให้เป็นคนเดียวได้ ความฉลาดในพระพุทธพจน์และอภิญญา 6 ก็เกิดกับท่านพร้อมกับการบรรลุพระอรหัตตมรรคนั้นแหละอย่างที่ท่านกล่าวไว้ภายหลังบรรลุพระอรหัตแล้วว่า “เราถึงความสำเร็จในการแปลงกายทั้งหลายได้ดังใจนึก ในที่ทุกสถานกำหนดรู้อาสวะทั้งปวงแล้วอยู่อย่างไม่มีอาสวะ ก็คุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิทา 4 วิโมกข์ 8 และอภิญญา 6 เราได้ทำให้แจ้งแล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เราก็ได้ทำสำเร็จแล้ว” (ปัญญา ใช้บางยาง, 2552, หน้า 295-296)

จากการพัฒนาจิตของพระจูฬปันถก พบว่า พระจูฬปันถกรักการบวชไม่พอใจที่จะสึกอยู่แล้ว เมื่อได้พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นที่พึ่ง (กัลยาณมิตร) อย่างนี้ก็เกิดปีติ พระพุทธเจ้าให้พระจูฬปันถกนั่งหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ทรงมอบผ้าขาวให้ผืนหนึ่ง ให้ท่อง รโชหรณํ รโชหรณํ ท่องไปมองดูผ้านี้จนกว่าพระพุทธองค์จะกลับมาจากบ้านหมออาชีวก

พระจูฬปันถกมองดูพระอาทิตย์ที่เปล่งแสงและมองดูผ้าชิ้นน้อยพลางท่องว่า รโชหรณํ รโชหรณํ รโชหรณํ รโชหรณํ รโชหรณํ รโชหรณํ เมื่อท่านลูบคลำอยู่บ่อย ๆ ผ้าผืนนั้นก็เศร้าหมองลง

ได้สังเกตต่อไปว่าผืนนี้เดิมทีบริสุทธิ์ยิ่งนัก แต่มาคลุกเคล้ากับร่างกายนี้จึงละจากรูปเดิมกลายเป็นเครื่องเศร้าหมอง สังขารทั้งปวงไม่เที่ยงหนอ ท่านมองเห็นความสิ้นและความเสื่อมไปแห่งสิ่งทั้งปวงแล้ว จึงเจริญวิปัสสนาอยู่ ซึ่งพระพุทธองค์ทรงรู้ด้วยพระญาณว่าขนาดนี้ พระจุฬปันถกได้ยกจิตตนขึ้นสู่วิปัสสนาแล้ว จึงเปล่งพระโอภาสมีรูปปรากฏประดุจประทับนั่งอยู่เบื้องหน้าของพระจุฬปันถกนั้น พลางตรัสว่าจุฬปันถก เธออย่าคิดเพียงว่า ผ้านี้เปื้อนธุลีเศร้าหมองแล้ว แต่เธอควรคิดถึงธุลีภายในมีราคะเป็นต้น และจงนำธุลีนั้นออกเสีย ดูกรจุฬปันถก ราคะนั้นเองคือธุลี ส่วนฝุ่นละอองหาใช่ธุลีไม่ คำว่าธุลีเป็นชื่อพิเศษของราคะ ดังนั้น ภิกษุละธุลี คือละราคะนั้นอยู่ในศาสนาของตถาคตผู้ปราศจากราคะ ในเรื่องโทสะและโมหะก็ทำนองเดียวกัน โทสะและโมหะนั้นเองคือธุลี ฝุ่นละอองหาชื่อว่าธุลีไม่ จึงควรละโทสะ โมหะในจิตใจเสีย ก็จะอยู่เป็นสุขในศาสนาของตถาคตผู้ปราศจากโทสะและโมหะนั้น พระจุฬปันถกเข้าใจแจ่มแจ้งในคำสอนของพระพุทธองค์ทำลายธุลีคือกิเลส กล่าวคือราคะ โทสะและโมหะด้วยเครื่องมือคือวิปัสสนาปัญญา ได้บรรลุอรหัตตผลพร้อมด้วยอภิญญา 4 ประการ และพร้อมปฏิปสัมภิทานั้นเอง จุฬปันถกสามารถแจ่มแจ้งแทงตลอด ในคำสอนทั้งปวงของพระผู้มีพระภาคทั้งส่วนอาคมและอธิคม คือ ส่วนปริยัติและการบรรลุ

กุศลปัจจัยที่ทำให้พระจุฬปันถกผู้ซึ่งไม่สามารถท่องคาถาแม้เพียงคาถาเดียวใน 4 เดือนให้จำได้นี้ บรรลุอรหัตผลอย่างง่ายดายได้ เพราะบารมีธรรม อันท่านสะสมมาแต่ปางบรรพนั้นเอง ในชาติปางก่อนเคยเกิดเป็นพระราชา คราวหนึ่งพระราชาเคยเสด็จเลียบพระนครเมื่อพระเสโทไหลลงพรรณราชก็เช็ดด้วยผ้าสาฎกที่สะอาดบริสุทธิ์ ผ้านั้นเศร้าหมองทันที พระองค์ดำริว่า โอ้ผ้าสะอาดถึงเพียงนี้เมื่อมาถูกต้องสรีระต้องเศร้าหมอง สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ เมื่อคิดดังนี้ อนิจจสัญญาก็เกิดขึ้นอย่างแจ่มแจ้ง พระผู้มีพระภาคทรงทราบอุปนิสัยของพระจุฬปันถกอันท่านได้สั่งสมมาแต่ปางก่อนในเรื่องผ้าเปื้อนธุลี จึงได้ทรงมอบผ้าผืนน้อยให้พระจุฬปันถกลูบคลำเพื่อกระตุ้นเตือนอุปนิสัยเดิมพระจุฬปันถกฟื้นฟูขึ้น ท่านเคยประสบความสำเร็จในเรื่องนี้มาแล้วเป็นการง่ายที่จะพบความสำเร็จเมื่อพบเจอสิ่งนั้นมากระทบเป็นครั้งที่สองบารมีธรรมไม่เคยสูญสิ้นไปเลย ย่อมฝังอยู่ในอุปนิสัยสันดานเสมอ

4.5 สรุปผลการวิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ

กุศลจิตระดับเบื้องต้น	มหากุศลจิต 8
กุศลจิตระดับกลาง	รูปาวจรกุศลจิต 5 อรูปาวจรกุศลจิต 4
กุศลจิตระดับสูง	มรรคจิต - โสดาปัตติมรรคจิต - สกทาคามิมรรคจิต - อนาคามิมรรคจิต - อรหัตตมรรคจิต

บทที่ 5
สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง “**การศึกษาเชิงวิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ**” ผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลชั้นปฐมภูมิ กุศลจิตในคัมภีร์พระไตรปิฎกในพระพุทธศาสนา คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะและวิชาการที่รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้น ทุติยภูมิ จากตำราทางวิชาการเกี่ยวการพัฒนากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะเพื่อเรียบเรียงเป็นลำดับหมวดหมู่ จัดทำข้อมูลและนำเสนอผลการวิจัยโดยการพรรณนาวิเคราะห์และวิธีการดำเนินวิจัยแบบวิเคราะห์แบบเจาะเนื้อหา โดยมีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ เพื่อศึกษาคำสอนเรื่องกุศลจิตในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เพื่อศึกษากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ เพื่อวิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ โดยศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากเอกสาร การสัมภาษณ์พระสงฆ์ผู้เชี่ยวชาญด้านพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับคำสอนเรื่องกุศลจิตในพระพุทธศาสนา สัมภาษณ์นักวิชาการด้านพระพุทธศาสนาผู้เชี่ยวชาญสอนพระอภิธัมมัตถสังคหะ

5.1 สรุปผลการวิจัย

5.2 ข้อเสนอแนะ

5.1 สรุปผลการวิจัย

5.1.1 กุศลจิตในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

จากการศึกษาวิเคราะห์ และสังเคราะห์ข้อมูลจากการทำวิจัยตามวัตถุประสงค์เพื่อทราบคำสอนกุศลจิตในคัมภีร์พระพุทธศาสนา พบว่า จากการศึกษากุศลจิตในพระพุทธศาสนา สรุปได้ว่า กุศลจิตในพระพุทธศาสนา เป็นจิตที่เกิดขึ้นได้จากการทำทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ในระดับขั้นต้น การรักษาศีล ศีล 5 ศีล 8 ศีล 10 ศีล 227 การละเว้นความชั่วทางกาย วาจา ใจให้อยู่ในความสำรวม เมื่อปุถุชนได้รักษาศีลย่อมมีจิตที่ผ่องใส จิตน้อมไปในกระแสแห่งบุญได้รับความปีติสุขใจ แม้อานิสงส์มากน้อยนั้น ก็มากด้วยเจตนาเล็กน้อยอันเนื่องจากจิตที่ผ่องใส บุญมากน้อยนั้นก็ต่างด้วยศีลของผู้รับและผู้ให้ด้วยเช่นกัน ทั้งนี้ก็ประโยชน์แห่งจิตที่บริสุทธิ์ ผู้ที่รับฟังธรรมแล้วนำมาปฏิบัติกับตนเองขณะปัจจุบัน ผู้นั้นย่อมได้รับความสุขจากความดีที่ตนได้กระทำไว้ดีแล้วในโลกมนุษย์เรียกว่ามนุษย์สมบัติ เมื่อตายไปก็ไม่ไปตกนรก อบายภูมิ เมื่อมาเกิดก็ได้มาเกิดเป็นมนุษย์ หากเป็นมนุษย์ที่ประพฤติปฏิบัติธรรมรักษาศีล 8 ศีล 10 มีหิริโอตัปปะ ย่อมได้ไปเกิดในภูมิเทวดาในชั้นต่าง ๆ ตามบุญกุศลที่ได้ทำไว้

ตอนมีชีวิต ภิกษุผู้มีศีล สำรวมกาย วาจา ใจ เห็นประโยชน์ของการออกบวชเป็นบรรพชิต มีจิตเป็นกุศลที่ประกอบด้วยปัญญาดีแล้วเจริญสติปัฏฐานสี่ เห็นกายในกาย เห็นเวทนาในเวทนา เห็นจิตในจิต เห็นธรรมในธรรม มีความเพียรกำจัดกิเลส พิจารณาอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา บำเพ็ญอิทธิบาท 4 บ่มอินทรีย์ให้เต็มกำลังพอที่จะประหารนิวรณ์ 5 ที่เป็นอุปสรรคต่อการเจริญธรรมอันเป็นกุศล หมั่นทำสมาธิไม่ย่อท้อ หายใจเข้าก็รู้ หายใจออกก็รู้ ให้เกิดความชำนาญเป็นการฝึกฝนอบรมจิตให้มีความเชี่ยวชาญในสมาธิจนเกิดความสงบจิตรวมเป็นเอกัคคตา เจริญปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุถฌาน ให้จิตมีกำลังบ่อย ๆ เมื่อจิตเป็นวสีก็มีกำลังเข้าสู่วิปัสสนาได้ พิจารณาอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เกิดนิพพิทาญาณ จิตก็สามารถหลุดพ้นจากอาสวะกิเลสได้

ดังนั้น ธรรมที่เป็นไปเพื่อการตรัสรู้ธรรม อันได้แก่ สติปัฏฐาน 4 (การตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้เห็นตามจริง 1.กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณากาย 2.เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาเวทนา 3.จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาจิต 4.ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรม) สัมมัปปธาน 4 (ความเพียร 1.สังวรปธาน เพียรระวังหรือปิดกั้น 2.ปหานปธาน เพียรละหรือเพียรกำจัด 3.ภาวนาปธาน เพียรเจริญหรือเพียรก่อให้เกิด 4.อนุรักขนาปธาน เพียรรักษา) อิทธิบาท 4 (คุณธรรม ที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย 1.ฉันทะ 2.วิริยะ 3.จิตตะ 4.วิมังสา) อินทรีย์ 5 (ธรรมะที่เป็นใหญ่) พละ 5 (ธรรมที่เป็นกำลัง 1.ศรัทธา ความเชื่อ 2.วิริยะ ความเพียร 3.สติ ความระลึกได้ 4.สมาธิ ความตั้งจิตมั่น 5.ปัญญา ความรู้ทั่วชัด) โพชฌงค์ 7 (ธรรมะที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ 1.สติ ความระลึกได้ 2.ธัมมวิจยะ ความเฟ้นธรรม 3.วิริยะ ความเพียร 4.ปิติ ความอิ่มใจ 5.ปัสสัทธิ ความสงบกายสงบใจ 6.สมาธิ ความมีใจตั้งมั่น 7.อุเบกขา ความมีใจเป็นกลาง) และมรรคมีองค์ 8 (ทางอันประเสริฐมีองค์ 8 1.สัมมาทิฏฐิ 2.สัมมาสังกัปปะ 3.สัมมาวาจา 4.สัมมากัมมันตะ 5.สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ 6.สัมมาวายามะ 7.สัมมาสติ 8.สัมมาสมาธิ) รวมเป็นโพธิปักขิยธรรม ธรรมเครื่องฆ่ากิเลส ฆ่าความทุกข์ ธรรมสูงสุดแห่งการรู้แจ้ง ดังนั้นกุศลจิตในพระพุทธศาสนาไม่ใช่แค่การทำทาน การรักษาศีลหรือการทำสมาธิเท่านั้นเพราะยังเป็นเหตุให้ต้องมาเกิดด้วยผลของกุศล วัฏฏะกุศล ยังไม่ทำให้หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดได้ยังไม่สามารถพ้นความทุกข์ได้ คำสอนที่มีค่าที่สุดในพระพุทธศาสนาคือ การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวมหาสติปัฏฐาน เพื่อให้เห็นว่านามธรรม จิต+เจตสิก และรูปธรรม (รูป) มีสภาพที่ไม่เที่ยงทนอยู่ไม่ได้ มีการเกิดดับอยู่เสมอ ไม่มีตัวตน เมื่อมีปัญญาเห็นแจ้งตามความเป็นจริงก็จะนำไปสู่การประหาณกิเลสตัณหาเข้าสู่นิพพานได้ในที่สุด

5.1.2 กุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ

จากการศึกษากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ สรุปได้ว่า กุศล หมายถึง สภาพธรรมที่ทำให้บาปธรรมหวั่นไหว หรือสภาพธรรมที่ทำให้บาปธรรมอันบัณฑิตทั้งหลายพึงรังเกียจให้หมดไป กุศลเป็นสภาพธรรมที่ปรากฏขึ้นในจิตใจก่อน โดยทำการชำระบาปธรรมในจิตใจให้หมดไปเป็นเบื้องต้น

เพื่อจะเป็นฐานรองรับความสะอาดที่เป็นสภาพของบุญเข้าไปแทนที่ในจิตใจ หรือกุศลเป็นสภาพที่ทำการงดเว้นจากอกุศลบาปธรรมทั้งปวง เช่น อกุศลกรรมบถ 10 แปลว่า หนทางที่ทำให้เกิดกุศลกรรม ได้แก่ การงดเว้นจากกายทุจริต 3 วจีทุจริต 4 และมโนทุจริต 3 เมื่องดได้แล้วเรียกว่ากุศล ส่วนบุญนั้นเป็นสิ่งที่ต้องทำให้เพิ่มพูนขึ้นเป็นสภาพความดีที่ยังไม่เกิดได้เกิดขึ้น และเพื่อให้ความดีที่เกิดมีอยู่แล้วแต่ยังไม่เต็มเปี่ยมนั้นได้มีสภาพที่เต็มเปี่ยมบริบูรณ์ เรียกว่า บุญ เช่น บุญกิริยาวัตถุ 10 แปลว่า สิ่งที่เป็นเหตุหรือเป็นฐานให้เกิดบุญ เพราะฉะนั้น กุศล กับ บุญ จึงมีอรรถอันเดียวกัน แต่ต่างกันในบทบาทและหน้าที่ กล่าวคือ กุศลนั้นจัดเข้าในพระพุทธพจน์บทว่า สพฺพปาปสฺส อกรณ์ แปลว่า การไม่ทำบาปทั้งปวง ส่วนบุญจัดเข้าในพระพุทธพจน์บทว่า กุสลสฺสูปสมฺปทา แปลว่า การทำความดีให้เต็มบริบูรณ์ แต่ทั้ง 2 อย่างนี้ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์อันเดียวกัน ตามพระพุทธพจน์บทที่ว่า “สจิตฺตปริโยทปนำ” แปลว่า การชำระจิตของตนให้ผ่องแผ้ว (พระมหาชินวัฒน์ จกฺกวโร, 2565, หน้า 812-813) กุศลจิตจะเกิดขึ้นด้วยเจตสิกฝ่ายที่ดีงาม (โสภณเจตสิก) เข้ามาประกอบแล้วทำให้จิตผ่องใส ไม่เศร้าหมอง เร่าร้อน ตั้งอยู่ในความดีงาม เว้นจากบาปทุจริตทั้งปวง การที่บุคคลใดจะทำสิ่งใดก็ตามจำเป็นต้องมีเจตสิกจึงจะสามารถทำสิ่งนั้นได้ จิตที่มีโสภณเจตสิกจึงยังจิตให้เกิดกุศลได้ ซึ่งมีทั้งหมด ได้แก่ กามาวจรกุศลจิต 8 รูปาวจรกุศลจิต 5 อรูปวจรกุศลจิต 4 มรรคจิต 4 หรือ 20 แบ่งประเภทภูมิได้ 4 ภูมิ คือ กามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ และโลกุตตรภูมิ โสภณเจตสิก 25 ดวงนี้แบ่งเป็น 4 กลุ่ม 1. โสภณสาธารณเจตสิก 19 ประกอบด้วย สัทธา สติ หิริ โอตัปปะ อโลภะ อโทสะ ตัตตรมัชฌัตตตา กายปัสสัทธิ จิตตปัสสัทธิ กายลหุตา จิตตลหุตา กายมุทุตา จิตตมุทุตา กายกัมมัญญตา จิตตกัมมัญญตา กายปาคุญญตา จิตตปาคุญญตา กายุชุกตา จิตตุชุกตา ทุกครั้งที่โสภณจิต (กุศลจิต) ดวงใดดวงหนึ่งเกิด 19 ดวงนี้จะต้องเกิดพร้อมกันทั้งหมด ส่วนสัพพจิตตสาธารณเจตสิก สาธารณเจตสิก 7 สามารถประกอบเข้ากับจิตทุกดวง ส่วนปกิณณกเจตสิก 6 วิตก วิจาร อธิโมกข์ วิริยะ ปีติ ฉันทะ จะเข้าประกอบในกุศลจิตไม่เสมอกันแล้ว เจตสิกนี้เองที่เป็นเครื่องปรุงแต่งจิตทำให้สามารถทำงานได้และให้จิตมีลักษณะแตกต่างกัน

การนำจิตและเจตสิกมาสัมพันธ์ ธรรม 6 ได้แก่ ความรู้สึกของจิต (เวทนา 3/5) ต้นเหตุของกุศลและอกุศล (เหตุ 6) หน้าที่ 14 ของจิต (กิจ14) ช่องทางรับรู้ของจิต (ทวาร 6) สิ่งที่จิตรู้ (อารมณ์ 6) และที่ตั้งที่อาศัยของจิต (วัตถุ 6) กระบวนการทำงานของจิตที่เกิดจากทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ก่อนที่จะเกิดบุญจะมีจิตขณะหนึ่งเกิดขึ้นก่อน(โยนิโสมนสิการ) หากเข้าใจก็มีประโยชน์ป้องกันไม่ใช่จิตอกุศลเกิดขึ้น แสดงถึงจิตขณะใกล้ตาย ขณะตาย (จุติ) และขณะเกิดใหม่ (ปฏิสนธิ) กล่าวถึงเหตุการณ์ตาย การเกิดของสัตว์ในภพภูมิต่าง ๆ แบ่งได้ 31 ภูมิ (มนุษยภูมิเป็นเพียง 1 ใน 31 ภูมิ) ธรรมที่เป็นฝ่ายกุศลจะให้ผลเป็นความสุข โดยความจริงแล้วกุศลจิต และอกุศลจิตจะเกิดขึ้นสลับอยู่ตลอดเวลา ขึ้นอยู่กับจริยธรรมของแต่ละบุคคลฝึกฝนอบรมจิตให้เข้าใจว่า ธรรมชาติที่ทรงไว้ซึ่งสภาพของตน อริยสัจ 4 ความจริงที่ทำให้เข้าถึงพระอริย และโพธิปักขิยธรรม (ธรรมที่

เกื้อกูลแก่การตรัสรู้แก่อริยมรรค) มีสติปัฏฐาน 4 สัมมัปปธาน 4 อิทธิบาท 4 อินทรีย์ 5 พละ 5 โพชฌงค์ 7 มรรคมีองค์ 8 กุศลจิตในรูปวจรจิต กับอรูปาวจรกุศลจิต กล่าวถึงกรรมฐาน 2 แบบ สมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน ดวงจิตที่ข่มกิเลสด้วยวิธีทำสมาธิ อานิสงส์ที่ต่างกัน รูปฌาน อรูปฌาน อิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ หนทางที่สู่วิมุตติ (วิสุทธิ 7) สติปัฏฐาน 4 วิปัสสนาภูมิ 6 ไตรลักษณ์ วิปัสสนาญาณ 16 การประหาณกิเลสอย่างละเอียดของพระอริยะ และโลกุตตรธรรม ทั้งนี้เนื้อความทั้งหมดจะกล่าวถึงปรมัตถล้วน ไม่มีบัญญัติมาเกี่ยว กุศลจิตขั้นต้นจะเป็นอยู่ในระดับศีล ระงับกิเลส (ที่แสดงออกทางกาย ทางวาจา) ได้ในขณะที่ยังรักษาศีลเท่านั้น กุศลจิตระดับกลางข่มกิเลสด้วยอำนาจของสมาธิในขั้นฌาน และนานตราบที่อยู่ในฌาน กุศลจิตในระดับละเอียด คือการฆ่ากิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานให้ขาดด้วยปัญญาในมรรคจิตขุดรากถอนโคนจะไม่กลับมาเกิดอีก การประหาณสังโยชน์ 10 โดยมรรค 4 1. โสดาปัตติมรรคจิต ประหาณ (สมุจเฉทประหาณ) สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา ลีลัพพตปรามาส 2. สกทาคามิมรรคจิต ทำสังโยชน์ที่เหลือให้เบาบางลง 3. อนาคามิมรรคจิต ประหาณ (สมุจเฉทประหาณ) กามราคะ ปฏิฆะ 4. อรหัตตมรรคจิต ประหาณ (สมุจเฉทประหาณ) รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา

5.1.3 วิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ

การพัฒนากุศลจิตระดับเบื้องต้น (มหากุศลจิต) สภาพจิตที่ประกอบด้วยเจตนาที่ดี ไม่มีโทษให้ผลเป็นความสุข เริ่มด้วยวิธีการตั้งใจจะรักษาศีล 5 เมื่อรับศีลมาแล้วรักษาศีลไม่ให้บกพร่องเมื่อผู้ประพฤติตนจิตนั้นย่อมเป็นกุศล การเริ่มสวดมนต์เช้า สวดมนต์เย็น ใส่บาตร ถวายสังฆทานวันพระ ปล่อยนก ปล่อยปลา กุศลจะเกิดกับทั้งทางกาย วาจา ใจ เมื่อมีความพอใจในศีลของตนสามารถประพฤติเพิ่มศีลได้อีก เป็นศีล 8 มีใจน้อมพอใจในอาหารพอเพียงไม่ทานมื้อเย็น บริโภคเพื่อความเป็นอยู่ไม่ใช่ความหลง ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อออกจากกามที่ทำให้จิตเศร้าหมองอันไม่ทำให้ใจทุกข์ร้อน ไม่ติดสุขสบายจากที่นอนอันนุ่ม ใช้ชีวิตอย่างเรียบง่ายแก่ฐานะของตนผู้เป็นนักบวช เป็นระดับเบื้องต้นระดับความดี ทาน ศีล ภาวนา

การพัฒนากุศลจิตระดับกลาง (รูปาวจรกุศลจิต) ทำได้ด้วยการทำสมาธิ แบ่งเวลาอันเหมาะสมตัดความกังวลใจ จากงาน ครอบครัว เรื่องเล็กน้อยที่ทำให้ไม่สามารถมีเวลาทำสมาธิได้ เพราะถ้ามีความห่วงงาน เรียน หรือครอบครัว จะทำให้เป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติธรรม ผู้ที่ต้องการทำสมาธิ ต้องอดทนต่อสิ่งรบกวนอื่น ๆ เช่น มือถือ การงาน การเรียน ครอบครัว แบ่งเวลาให้แต่ละวันสัก 1 ชั่วโมง มาเดินจงกรม นั่งสมาธิ ทำทุกวันเป็นประจำสม่ำเสม สภาพจิตอันเป็นกุศลที่เกิดขึ้นจากสมถกรรมฐานอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณ์ จากมหากุศลจิตขั้นขณิกสมาธิ อุปจารสมาธิ เมื่อทำสมาธิต่อเนื่องรวมเป็นอารมณ์เดียวเข้าอัปปนาสมาธิสภาพจิตเปลี่ยนเป็นรูปวจรกุศลจิตหรือรูปฌานกุศลจิต ซึ่งเกิดองค์ฌานตามลำดับและทำการประหาณธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ของตนโดยวิกขัมภนปหาณ เป็นกุศลจิตส่งผลให้ปฏิสนธิเป็นรูปพรหมในรูปพรหมในรูปภูมิต่าง ๆ ตามฌานจิตนั้น ๆ

การพัฒนากุศลจิตระดับกลาง (อรูปาวจรกุศลจิต) ด้วยวิธีนั่งสมาธิและใช้อรูปฌาน 4 เป็นอารมณ์ในการภานา ได้แก่ อาสานานัญจายตน วิญญานัญจายตน อากิญญายตน เนวสัญญานาสัญญายตน กุศลจิตที่ภาวนาต่อเนื่องจากรูปวจารกุศลจิต จนถึงอรูปาวจรกุศลจิตเกิดขึ้นพร้อมปรุงแต่งอรูปาวจรกุศลตามเจตนาได้ความเป็นอรูปพรหมในอรูปภูมิต่อไปในภพชาติหน้า และให้ได้เสวยสุขในอรูปฌานในปัจจุบันภพนี้ เท่าที่ฌานไม่เสื่อม

การพัฒนากุศลจิตระดับสูง (โลกุตตรกุศลจิต) ทำด้วยวิธีเจริญสติปัฏฐาน 4 กุศลจิตที่ทำให้พ้นจากวัฏฏะสงสาร พ้นการเวียนว่ายตายเกิด ได้แก่ กามโลก รูปโลก อรูปโลก โลกุตตรจิตนี้ ทำให้พ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏะสังสาร กุศลที่ทำให้หลุดพ้นจากจุติและปฏิสนธิในภพภูมิทั้งหลาย เป็นจิตที่ข้ามพ้นจากความเป็นปุถุชนสู่ความเป็นพระอริยะบุคคล และจากพระอริยะบุคคลเบื้องต้นสู่พระอริยะบุคคลเบื้องสูงตามลำดับ จนถึงพระอรหันต์ในที่สุด สามารถประหาณอนุสัยกิเลสได้เป็นสมุจเฉทปหาน ด้วยการทำลายรากเหง้าแห่งอกุศลมูลผู้สิ้นอาสวะกิเลสแล้ว ยกเว้นสกทาคามิมรรคจิตที่ประหาณได้เพียงเบาบางลง

5.2 ข้อเสนอแนะ

5.2.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ” ผู้วิจัยเห็นว่า การพัฒนากุศลจิตเป็นประโยชน์ต่อชีวิตของมนุษย์ทุกคน สามารถนำไปใช้ในการพัฒนาจิตได้ทุกช่วงอายุ ทำให้จิตใจแข็งแรงและมีความสุขในสังคมปัจจุบันอย่างมาก ถ้าได้ศึกษาและนำมาปฏิบัติการขั้นตอนนี้จะสามารถทำให้ชีวิตของตนเองและบุคคลรอบข้างอยู่อย่างมีความสุข ไม่ประมาทคุณภาพชีวิตดีขึ้น ไม่ว่าจะนำไปพัฒนาจิตของครอบครัว ที่ทำงาน จะทำให้ทุกคนมีความเมตตาต่อกันเนื่องจากการปฏิบัติด้วยตนเองจึงทำให้จิตนั้นเป็นกุศลทำความดีเพื่อตัวเองและทำความดีต่อผู้อื่นจึงเกิดความสงบร่มเย็นในสังคม ไม่เกิดความเครียดความกดดัน หากต้องเจอภาวะที่ต้องสูญเสียก็สามารถทำใจได้ตามรู้ความจริงตามธรรมชาติ เมื่อเกิดความโกรธสามารถระงับอารมณ์ได้เป็นข้อดีของการศึกษาและนำมาใช้ปฏิบัติจริงเพราะรู้สภาวะที่เกิดกับจิตของตนเอง ตามที่เกิดขึ้นว่าเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป สามารถที่จะพัฒนาจิตให้ดีขึ้นได้ทุกวัน

5.2.2 ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

1. ศึกษาการเกิดกุศลจิตของนางวิสาขาในการสร้างความดีต่อพระพุทธศาสนา
2. ศึกษาการเกิดกุศลจิตของบิณฑิกเศรษฐีในการส่งเสริมพระพุทธศาสนา

บรรณานุกรม

1. ภาษาไทย

ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. พระนครศรีอยุธยา : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2565). *พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย พร้อมอรรถกถา* (91 เล่ม). (พิมพ์ครั้งที่ 16). ฉบับครบรอบ 200 ปี แห่งราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช 2525). กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

ข้อมูลทุติยภูมิ

1) หนังสือทั่วไป

ปัญญา ใช้บางยาง. (2552). *80 พระอรหันต์*. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.

พระธรรมมงคลญาณ. (2557). *บุญกิริยาวัตถุ 10*. กรุงเทพมหานคร: ประชาชน จำกัด.

พระมงคลธรรมวิธาน. (2561). *ทฤษฎีและการปฏิบัติกรรมฐาน*. กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาส์ไทย.

พระมหาชินวัฒน์ จกฺกวโร. (2565). พระอภิธรรม จิตตปรมัตถ์. นนทบุรี: ภาพพิมพ์.

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ. (2558). *ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ 1-2-6 จิต เจตสิก รูป นิพพาน หลักสูตรอาภิธรรมมิกตรี*. กรุงเทพมหานคร: ทิพยวิสุทธิ์.

_____. (2560). *ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ 9 เล่ม 1 สมถกรรมฐานทีปนี*. (พิมพ์ครั้งที่ 7). กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ.

พระอนุรุทธาจารย์ และพระสุมังคลาจารย์. (2557). *อภิธัมมัตถสังคหบาลีและอภิธัมมัตถสังคหวิภาวินีฎีกา ฉบับแปลเป็นไทย*. (พิมพ์ครั้งที่ 9). กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พุทธทาสภิกขุ. (2547). *ปรมัตถธรรมสำหรับการดำเนินชีวิต*. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพมหานคร: ธรรมสาร.

มุตโตทัยยอดธรรมะพระอริยสงฆ์ 150 ปี ชาตกาลพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต พระพุทธศักราช 2413-2563. (2564). กรุงเทพมหานคร: พระพุทธศาสนาธรรมสภา.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542.

วรรณสิทธิ ไวทยะเสวี. (2557). *คู่มือการศึกษาพระอภิธัมมัตถสังคหะ*. (พิมพ์ครั้งที่ 13). กรุงเทพมหานคร: บริษัท แอคทีฟ พริ้นท์ จำกัด.

วรรณสิทธิ ไวทยะเสวี. (2564). *คู่มือการศึกษาพระอภิธัมมัตถสังคหะ*. (พิมพ์ครั้งที่ 15). กรุงเทพมหานคร: แอคทีฟ พริ้นท์ จำกัด.

วศิน อินทสระ. (2545). *วิธีทำจิตให้บริสุทธิ์*. กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส. พริ้นติ้ง เฮ้าส์.

วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ. (2563). *พระอภิธรรมใครว่ายาก*. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด.

ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล. (2555). *จิตตภาวนากับการรู้แจ้งในพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. (2552). *ธรรมาภิธานพจนานุกรมคำสอนพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพมหานคร: อมรินทรพริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. (2554). *จิตศึกษา*. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพมหานคร: พิมพ์สวย จำกัด.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. (2557). *ชุดความรู้ในพระพุทธศาสนา สมาธิในพระพุทธศาสนา*. (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย จำกัด.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. (2559). *ชุดความรู้ในพระพุทธศาสนา ศีลในพระพุทธศาสนา*. (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย จำกัด.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2562). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. (พิมพ์ครั้งที่ 42). กรุงเทพมหานคร: ผลิธัมม์ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2563). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*. (พิมพ์ครั้งที่ 34). กรุงเทพมหานคร: ผลิธัมม์ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด.

อัคร ศุภเศรษฐ์. (2562). *การบริหารจิตใจ การรู้แจ้งด้วยจิต การบรรลุธรรม*. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพมหานคร: Mind.

2) บทความ

ชัยภัทร ชุติคามี, พระครูธรรมธรชัยวิชิต ชยาภินนฺโท และหมายขวัญพุทธ กล้าจน, (2565), ศึกษาปัจจัยเกื้อหนุนในการขัดเกลากิเลสของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรม. *วารสารปรัชญาอาศรม*, 4(1). (มกราคม-มิถุนายน), 104-118.

พระครูปริยัติวีรธรรม. วิเชียร ชาบุตรบุณฑริก และบรรพต แคไธสง. (2564). ศึกษาแนวคิดเรื่องจิตในพุทธปรัชญาเถรวาทกับสำนักปรัชญาจิตนิยมตะวันตก. *วารสารวิชาการ มจร บุรีรัมย์*, 6(2). (กรกฎาคม-ธันวาคม), 242-256.

พระสุเมธ สุเมโธ (มีเนตร). พระมหาประภาส ปริชาโน, และสฤษฎ์ แพงทรัพย์. (2561). การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับอารมณ์ในพุทธปรัชญาเถรวาท. *วารสารพุทธปรัชญาวิวัฒน์*, 2(2). (พฤษภาคม-สิงหาคม), 36-46.

แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม. (2563). ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องจิตในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 8(4). (กรกฎาคม-สิงหาคม), 1230-1242.

แม่ชีบุญช่วย ศรีเปรม. (2563). ศึกษาวิเคราะห์จิตที่ปรากฏในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ. *วารสาร มจร พุทธปัญญาปริทรรศน์*, 7(2). (กรกฎาคม-ธันวาคม), 16-30.

สุพัตรา กวีธนกุล. สิริวัฒน์ ศรีเครือดง และวิชชุดา ฐิติโชติรัตนา. (2563). การพัฒนารูปแบบการเปลี่ยนผ่านทางจิตตามหลักพุทธจิตวิทยาจำแนกตามประเภทจริต. *วารสาร มจร มนุษยศาสตร์ปริทรรน์*, 6(1). (มกราคม-มิถุนายน), 71-84.

สุพัตรา กวีธนกุศล. (2562). สภาวะจิตของมนุษย์ตามหลักพุทธศาสตร์. *วารสารวิชาการ สถาบันพัฒนาพระวิทยากร*, 2(2). (กรกฎาคม-ธันวาคม), 99-108.

3) วิทยานิพนธ์ /สารนิพนธ์ และงานวิจัย

ธราพงษ์ ดวงคำ. (2561). *การศึกษาวิเคราะห์เกณฑ์ตัดสินความดีในปรัชญาของเพลโตกับพุทธปรัชญาเถรวาท*. วิทยานิพนธ์ปริญญาหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาพุทธศาสนาและปรัชญา. บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระมนตรี อนามโย (สกุลประสิทธิ์). (2563). *การศึกษาวิจัยเรื่อง ประโยชน์การบรรลุธรรมของพุทธสาวกฝ่ายคฤหัสถ์.* วิทยานิพนธ์ปริญญาหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาพุทธศาสน์ศึกษา. บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระแวงชัย ธมฺมกาโม (หล้าลี). (2561). *การพัฒนาคุณภาพชีวิตด้วยบุญกิริยาวัตถุ.* ดุษฎีนิพนธ์ปริญญาหลักสูตรศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต. สาขาพุทธศาสน์ศึกษา. บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.

แม่ชีสังวาลย์ บุญช่วย. (2560). *ศึกษาโลภเจตสิกในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา.* สารนิพนธ์หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา. บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ราเชนทร์ พงษ์วิทยานุสรณ์. (2561). *การศึกษาจิตในคัมภีร์ธัมมสังคณีตามหลักปรมัตถธรรม*. วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
รายนามผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องมือ

รายนามผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องมือ

1. พระศรีรัชมงคลบัณฑิต,ผศ.ดร.

ตำแหน่งปัจจุบัน อาจารย์ประจำสาขาพุทธศาสตร์ศึกษา คณะศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

2. พระมหาวิโรจน์ คุตฺตวีโร,ผศ.ดร.

ตำแหน่งปัจจุบัน อาจารย์ประจำสาขาวิชาพุทธศาสน์ศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

3. ดร.ชมพูนุช ช้างเจริญ

ตำแหน่งปัจจุบัน อาจารย์ประจำสาขาวิชาพุทธศาสน์ศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ภาคผนวก ข
หนังสือขอความอนุเคราะห์ผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องมือ

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน บัณฑิตวิทยาลัย โทร. ๑๐๕๙-๑๐๖๓

ที่ อว ๗๙๐๕/ว ๐๕๘๑ **วันที่** ๖ ตุลาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือวิจัย (IOC)

กราบเรียน พระศรีรัชมงคลบัณฑิต, รศ.ดร.

ด้วย แม่ชีจิราพร ทิพย์ดวงรัตน์ เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๔๒๐๑๕๐๑๒๑๐๑๗ นักศึกษาของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง "การศึกษาเชิงวิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ (AN ANALYSTICAL STUDY OF KUSALA CITTA DEVELOPMENT IN THE ABHIDHAMMASAṄGHAHA SCRIPTURE)" มีความประสงค์จะขอให้ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการตรวจสอบเครื่องมือวิจัย (IOC) ในฐานะที่เป็นผู้ทรงคุณวุฒิด้านการศึกษา เพื่อเก็บข้อมูลในการเขียนวิทยานิพนธ์

ในการนี้ บัณฑิตวิทยาลัย จึงกราบเรียนมายังท่านเพื่อขอความอนุเคราะห์ในการตรวจสอบเครื่องมือวิจัย (IOC) ดังกล่าวให้นักศึกษาเพื่อเก็บข้อมูลเขียนงานวิทยานิพนธ์ต่อไป สำหรับวันและเวลานักศึกษาจะเป็นผู้ไปติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงกราบเรียนมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

(พระสุทธิสารเมธี, ผศ.ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

ได้ตรวจสอบเครื่องมือวิจัย
ฉบับนี้เรียบร้อยแล้ว
พระศรีรัชมงคลบัณฑิต
10 ตุลาคม 2566

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน บัณฑิตวิทยาลัย โทร. ๑๐๕๙-๑๐๖๓

ที่ อว ๗๙๐๕/ว ๐๕๘๑ **วันที่** ๖ ตุลาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือวิจัย (IOC)

เรียน พระมหาวิโรจน์ คุตฺตวีโร, ผศ.ดร.

ด้วย แม่ชีจิราพร ทิพย์ดวงรัตน์ เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๔๒๐๑๕๐๑๒๑๐๑๗ นักศึกษาของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง "การศึกษาเชิงวิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ (AN ANALYSTICAL STUDY OF KUSALA CITTA DEVELOPMENT IN THE ABHIDHAMMASAṄGHAHA SCRIPTURE)"มีความประสงค์จะขอให้ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการตรวจสอบเครื่องมือวิจัย (IOC) ในฐานะที่เป็นผู้ทรงคุณวุฒิด้านการศึกษา เพื่อเก็บข้อมูลในการเขียนวิทยานิพนธ์

ในการนี้ บัณฑิตวิทยาลัย จึงเรียนมายังท่านเพื่อขอความอนุเคราะห์ในการตรวจสอบเครื่องมือวิจัย (IOC) ดังกล่าวให้นักศึกษาเพื่อเก็บข้อมูลเขียนงานวิทยานิพนธ์ต่อไป สำหรับวันและเวลานักศึกษาจะเป็นผู้ไปติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเรียนมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

(พระสุทธิสารเมธี, ผศ.ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

- ตรวจเครื่องมือแล้ว

(พระมหาวิโรจน์ คุตฺตวีโร, ผศ.ดร.)

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน บัณฑิตวิทยาลัย โทร. ๑๐๕๙-๑๐๖๓

ที่ อว ๗๙๐๕/ว ๐๕๘๑ **วันที่** ๖ ตุลาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือวิจัย (IOC)

เจริญพร ดร.ชมพูนุช ช้างเจริญ

ด้วย แม่ชีจิราพร ทิพย์ดวงรัตน์ เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๔๒๐๑๕๐๑๒๑๐๑๗ นักศึกษาของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง "การศึกษาเชิงวิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ (AN ANALYSTICAL STUDY OF KUSALA CITTA DEVELOPMENT IN THE ABHIDHAMMASAṄGHAHA SCRIPTURE)" มีความประสงค์จะขอให้ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการตรวจสอบเครื่องมือวิจัย (IOC) ในฐานะที่เป็นผู้ทรงคุณวุฒิด้านการศึกษา เพื่อเก็บข้อมูลในการเขียนวิทยานิพนธ์

ในการนี้ บัณฑิตวิทยาลัย จึงเจริญพรมายังท่านเพื่อขอความอนุเคราะห์ในการตรวจสอบเครื่องมือวิจัย (IOC) ดังกล่าวให้นักศึกษาเพื่อเก็บข้อมูลเขียนงานวิทยานิพนธ์ต่อไป สำหรับวันและเวลานักศึกษาจะเป็นผู้ไปติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเจริญพรมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

(พระสุทธิสารเมธี, ผศ.ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

ตรวจสอบเรียบร้อย
ดร.
ดร.ชมพูนุช ช้างเจริญ
26 ตุลาคม 2566

ภาคผนวก ค
แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

แบบสัมภาษณ์

วิทยานิพนธ์เรื่อง

“การศึกษาเชิงวิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ”

หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสน์ศึกษา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

คำชี้แจง

1. แบบสัมภาษณ์มีโครงสร้างสำหรับการวิจัยฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการรวบรวมข้อมูลสำหรับงานวิจัยเรื่อง ‘**การศึกษาเชิงวิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ**’ แบ่งออกเป็น 3 ตอนคือ

   ตอนที่ 1 ข้อมูลผู้ให้สัมภาษณ์

   ตอนที่ 2 ข้อมูลการศึกษาเชิงวิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ

   ตอนที่ 3 ข้อเสนอแนะเพิ่มเติม

2. โปรดตอบคำถามตามสภาพที่เป็นจริง คำตอบของท่านมีคุณค่ายิ่งต่อการวิจัย เพราะจะทำให้ทราบข้อเท็จจริงอันจะนำไปสู่การวิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ ข้อมูลที่ท่านตอบจะไม่มีผลกระทบต่อท่านแต่อย่างใด หากท่านรู้สึกไม่สบายใจสามารถไม่ตอบคำถามได้ ผู้วิจัยขอรับรองว่าข้อมูลที่ได้รับจากการสัมภาษณ์ครั้งนี้จะเป็นข้อมูลในภาพรวมเท่านั้นและจะดำเนินการให้สอดคล้องภายใต้เงื่อนไขจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ทุกประการ

3. ข้อมูลสัมภาษณ์นี้ ถือว่าเป็นข้อมูลส่วนบุคคล ไม่สามารถเปิดเผยข้อมูล หรือนำไปเผยแพร่ได้ และมีการจับเก็บไว้อย่างปลอดภัย

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณและขออนุโมทนาสำหรับความร่วมมือในการให้สัมภาษณ์ของท่านไว้ ณ โอกาสนี้

แม่ชีจิราพร ทิพย์ดวงรัตน์

นักศึกษา หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาพุทธศาสน์ศึกษา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ตอนที่ 1 ข้อมูลผู้ให้สัมภาษณ์

ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์: ..... ฉายา/.....นามสกุล.....
ที่อยู่ปัจจุบัน บ้านเลขที่.....หมู่ที่.....บ้าน/วัด.....
แขวง/ตำบล.....เขต/อำเภอ.....
จังหวัด.....รหัสไปรษณีย์.....
วันและเวลาที่ให้สัมภาษณ์ วัน.....ที่..... เดือน.....พ.ศ. 2567 เวลา..... น.

ตอนที่ 2 การศึกษาเชิงวิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ

1. ท่านคิดว่า กุศลจิตตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา เป็นอย่างไร

   .....

   .....

   .....

   .....

   .....

   .....

2. ท่านคิดว่า การพัฒนากุศลจิตตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา เป็นอย่างไร

   .....

   .....

   .....

   .....

   .....

   .....

3. ท่านคิดว่า กุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ เป็นอย่างไร

   .....

   .....

   .....

   .....

   .....

   .....

4. ท่านคิดว่า การพัฒนากุศลจิตในอภิธัมมัตถสังคหะ มีวิธีการและขั้นตอนการพัฒนากุศลจิตอย่างไรบ้าง

.....

.....

.....

.....

.....

.....

5. ท่านคิดว่า มีวิธีการจะทำให้กุศลจิตเจริญขึ้นได้ อย่างไรบ้าง

.....

.....

.....

.....

.....

.....

6. ท่านคิดเห็นว่า การสร้างความเข้าใจในความเป็นกุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะสามารถทำได้ อย่างไรบ้าง

.....

.....

.....

.....

.....

.....

7. ท่านคิดว่า กุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ ส่งผลกระทบต่อคนและสังคมอย่างไร ถ้าขาดกุศลจิตจะมีผลอย่างไรบ้าง

.....

.....

.....

.....

.....

.....

8. ท่านคิดว่า แนวทางการปฏิบัติกุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ ที่ถูกต้องควรเป็นอย่างไร ทั้งในระดับทั่วไป และระดับการบรรลุธรรม

.....

.....

.....

.....

.....

.....

ตอนที่ 3 ข้อเสนอแนะอื่น ๆ

1. ความเข้าใจเรื่องกุศลจิตจิตในอภิธัมมัตถสังคหะ

.....

.....

.....

2. ผลกระทบต่อคนและสังคม

.....

.....

.....

3. การปฏิบัติในระดับทั่วไปกับการบรรลุธรรม

.....

.....

.....

ขอขอบพระคุณและอนุโมทนาที่กรุณาให้คำสัมภาษณ์

แม่ชีจิราพร ทิพย์ดวงรัตน์

นักศึกษาหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสน์ศึกษา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

E-mail : artmahawat@gmail.com

Mobile: 099-5975-619

ผู้สัมภาษณ์

ภาคผนวก ง
รายนามผู้ทรงคุณวุฒิผู้ให้การสัมภาษณ์

รายนามผู้ทรงคุณวุฒิให้การสัมภาษณ์

1. พระมงคลธรรมวิธาน, ผศ.ดร. (ภูริจิตฺโต)

ตำแหน่ง เจ้าอาวาสวัดทองเนียม (ธ) รักษาการแทนรองอธิการบดี
วิทยาเขตสิรินฺธรราชวิทยาลัย

สัมภาษณ์ วันที่ 23 เมษายน 2567

2. พระธรรมกิตติเมธี (เกษม สณฺญโต)

ตำแหน่ง ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดราชาธิวาสวิหาร

สัมภาษณ์ วันที่ 24 เมษายน 2567

3. พระมหาไพโรจน์ ญาณกุสโล

ตำแหน่ง ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์
ผู้อำนวยการอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย

สัมภาษณ์ วันที่ 24 เมษายน 2567

4. พระมหาชัยวุฒิ ชยวุฑฺโฒ

ตำแหน่ง รองผู้อำนวยการอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย

สัมภาษณ์ วันที่ 24 เมษายน 2567

5. พระครูสมุห์ทวี เกตุธมฺโม

ตำแหน่ง เจ้าอาวาสวัดป่าชัยมงคล
อาจารย์สอนอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย

สัมภาษณ์ วันที่ 24 เมษายน 2567

6. แม่ชีบุญช่วย ศรีเปรม, ดร.

ตำแหน่ง อาจารย์ประจำสาขาพุทธศาสตร์ศึกษา
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

สัมภาษณ์ วันที่ 22 เมษายน 2567

7. แม่ชีจำเรียง กำเหนิดโทน, ดร.

ตำแหน่ง อาจารย์ประจำสาขาพุทธศาสตร์ศึกษา
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

สัมภาษณ์ วันที่ 22 เมษายน 2567

8. รศ.สุเชาวน์ พลอยชุม

ตำแหน่ง ผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนาประจำบัณฑิตวิทยาลัย

สัมภาษณ์ วันที่ 24 เมษายน 2567

9. รศ.ดร.จำนงค์ คันธิก

ตำแหน่ง ผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนาประจำบัณฑิตวิทยาลัย

สัมภาษณ์ วันที่ 24 เมษายน 2567

10. ดร.อาณัติชัย เหลืองอมรชัย

ตำแหน่ง อาจารย์ประจำบาฬีพุทธโฆส ภาวนาวิปัสสนา

สัมภาษณ์ วันที่ 24 เมษายน 2567

ภาคผนวก จ
หนังสือขอความอนุเคราะห์ผู้ทรงคุณวุฒิในการสัมภาษณ์

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย โทร. ๑๐๕๙-๑๐๖๓

ที่ อว ๗๙๐๕/ว ๐๒๕๙ **วันที่** ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์

กราบเรียน พระมงคลธรรมวิธาน, ผศ.ดร.

ด้วย แม่ชีจิราพร ทิพย์ดวงรัตน์ เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๔๒๐๑๕๐๑๒๑๐๑๗ นักศึกษาหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต นักศึกษารุ่นที่ ๑๙/๒๕๖๔ สาขาวิชาพุทธศาสน์ศึกษา (BUDDHIST STUDIES) ของ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง "การศึกษาเชิงวิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ (AN ANALYTICAL STUDY OF KUSALA CITTA DEVELOPMENT IN THE ABHIDHAMMASANGHAHA SCRIPTURE)" มีความประสงค์จะขอความอนุเคราะห์จากท่านในการให้สัมภาษณ์ฯ เพื่อเป็นข้อมูลเขียนงานวิทยานิพนธ์

ในการนี้ บัณฑิตวิทยาลัย จึงกราบเรียนมายังท่าน เพื่อขอความอนุเคราะห์ในการให้สัมภาษณ์ดังกล่าว สำหรับวัน และเวลานักศึกษาจะเป็นผู้ไปติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงกราบเรียนมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

(พระสุทธิสารเมธี, ผศ.ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐

ที่ อว ๗๙๐๕/ว 0900

๑๘ เมษายน ๒๕๖๗

เรื่อง ขอความเมตตานุเคราะห์เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์

กราบเรียน พระเดชพระคุณพระธรรมกิตติเมธี, ดร. ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดราชาธิวาสวิหาร กรุงเทพมหานคร

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ชุด

ด้วย แม่ชีจิราพร ทิพย์ดวงรัตน์ เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๔๒๐๑๕๐๑๒๑๐๑๗ นักศึกษาหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต นักศึกษารุ่นที่ ๑๙/๒๕๖๔ สาขาวิชาพุทธศาสน์ศึกษา (BUDDHIST STUDIES) ของ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง "การศึกษาเชิงวิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ (AN ANALYTICAL STUDY OF KUSALA CITTA DEVELOPMENT IN THE ABHIDHAMMASANGHAHA SCRIPTURE)" มีความประสงค์จะขอความอนุเคราะห์ให้พระเดชพระคุณเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์ฯ เพื่อเป็นข้อมูลในการเขียนงานวิทยานิพนธ์

ในการนี้ บัณฑิตวิทยาลัย จึงกราบขอความเมตตานุเคราะห์มายังพระเดชพระคุณในการขอสัมภาษณ์ฯ ดังกล่าว สำหรับวัน และเวลานักศึกษาจะเป็นผู้ไปติดต่อกับพระเดชพระคุณด้วยตนเอง

จึงกราบเรียนมาเพื่อขอความเมตตานุเคราะห์

กราบเรียนมาด้วยความเคารพอย่างสูง

(พระสุทธิสารเมธี, ผศ.ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
อาคารสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (B 7.1)
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐-๒๔๔๔-๖๐๐๐ ต่อ ๑๐๕๙ โทรสาร : ๐-๒๔๔๔-๖๐๔๑

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐

ที่ อว ๗๙๐๕/ว ๐๑๐๐

๑๘ เมษายน ๒๕๖๗

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์

เรียน พระมหาไพโรจน์ ญาณกุสโล ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ กรุงเทพมหานคร

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ชุด

ด้วย แม่ชีจิราพร ทิพย์ดวงรัตน์ เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๔๒๐๑๕๐๑๒๑๐๑๗ นักศึกษาหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต นักศึกษารุ่นที่ ๑๙/๒๕๖๔ สาขาวิชาพุทธศาสน์ศึกษา (BUDDHIST STUDIES) ของ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง "การศึกษาเชิงวิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ (AN ANALYTICAL STUDY OF KUSALA CITTA DEVELOPMENT IN THE ABHIDHAMMASANGHAHA SCRIPTURE)" มีความประสงค์จะขอความอนุเคราะห์ให้ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์ฯ เพื่อเป็นข้อมูลในการเขียนงานวิทยานิพนธ์

ในการนี้ บัณฑิตวิทยาลัย จึงขอความอนุเคราะห์มายังท่านในการขอสัมภาษณ์ฯ ดังกล่าวสำหรับวัน และเวลานักศึกษาจะเป็นผู้ไปติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเรียนมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

เรียนมาด้วยความนับถือ

(พระมหาไพโรจน์ ญาณกุสโล)
ผู้อำนวยการอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย
๒๕ เมษายน ๒๕๖๗

(พระสุทธิสารเมธี, ผศ.ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
อาคารสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาชิรญาณวโรรส (B 7.1)
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐-๒๔๔๔-๖๐๐๐ ต่อ ๑๐๕๙ โทรสาร : ๐-๒๔๔๔-๖๐๔๑

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐

ที่ อว ๗๙๐๕/ว ๐๑๐๐

๑๘ เมษายน ๒๕๖๗

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์

เรียน พระมหาชัยวุฒิ ชยวุฑฺโฒ รองผู้อำนวยการอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ชุด

ด้วย แม่ชีจิราพร ทิพย์ดวงรัตน์ เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๔๒๐๑๕๐๑๒๑๐๑๗ นักศึกษาหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต นักศึกษารุ่นที่ ๑๙/๒๕๖๔ สาขาวิชาพุทธศาสน์ศึกษา (BUDDHIST STUDIES) ของ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง "การศึกษาเชิงวิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ (AN ANALYTICAL STUDY OF KUSALA CITTA DEVELOPMENT IN THE ABHIDHAMMASANGHAHA SCRIPTURE)" มีความประสงค์จะขอความอนุเคราะห์ให้ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์ฯ เพื่อเป็นข้อมูลในการเขียนงานวิทยานิพนธ์

ในการนี้ บัณฑิตวิทยาลัย จึงขอความอนุเคราะห์มายังท่านในการขอสัมภาษณ์ฯ ดังกล่าวสำหรับวัน และเวลานักศึกษาจะเป็นผู้ไปติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเรียนมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

เรียนมาด้วยความนับถือ

(พระสุทธิสารเมธี, ผศ.ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
อาคารสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาชิรญาณวโรรส (B 7.1)
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐-๒๔๔๔-๖๐๐๐ ต่อ ๑๐๕๙ โทรสาร : ๐-๒๔๔๔-๖๐๔๑

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐

ที่ อว ๗๙๐๕/ว ๐๑๐๐

๑๙ เมษายน ๒๕๖๗

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์

เรียน พระครูสมุห์ ทวี เกตุธมฺโม เจ้าอาวาสวัดป่าชัยมงคล จังหวัดบุรีรัมย์

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ชุด

ด้วย แม่ชีจิราพร ทิพย์ดวงรัตน์ เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๔๒๐๑๕๐๑๒๑๐๑๗ นักศึกษาหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต นักศึกษารุ่นที่ ๑๙/๒๕๖๔ สาขาวิชาพุทธศาสน์ศึกษา (BUDDHIST STUDIES) ของ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง "การศึกษาเชิงวิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ (AN ANALYTICAL STUDY OF KUSALA CITTA DEVELOPMENT IN THE ABHIDHAMMASANGHAHA SCRIPTURE)" มีความประสงค์จะขอความอนุเคราะห์ให้ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์ฯ เพื่อเป็นข้อมูลในการเขียนงานวิทยานิพนธ์

ในการนี้ บัณฑิตวิทยาลัย จึงขอความอนุเคราะห์มายังท่านในการขอสัมภาษณ์ฯ ดังกล่าวสำหรับวัน และเวลานักศึกษาจะเป็นผู้ไปติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเรียนมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

เรียนมาด้วยความนับถือ

พระสุทธิสารเมธี

(พระสุทธิสารเมธี, ผศ.ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พระครูสมุห์ทวี เกตุธมฺโม

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
อาคารสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาชิรญาณวโรรส (B 7.1)
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐-๒๔๔๔-๖๐๐๐ ต่อ ๑๐๕๙ โทรสาร : ๐-๒๔๔๔-๖๐๔๑

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย โทร. ๑๐๕๙-๑๐๖๓

ที่ อว ๗๙๐๕/ว ๐๒๕๙ **วันที่** ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์

เจริญพร แม่ชีบุญช่วย ศรีเปรม, ดร.

ด้วย แม่ชีจิราพร ทิพย์ดวงรัตน์ เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๔๒๐๑๕๐๑๒๑๐๑๗ นักศึกษาหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต นักศึกษารุ่นที่ ๑๙/๒๕๖๔ สาขาวิชาพุทธศาสน์ศึกษา (BUDDHIST STUDIES) ของ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง "การศึกษาเชิงวิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ (AN ANALYTICAL STUDY OF KUSALA CITTA DEVELOPMENT IN THE ABHIDHAMMASANGHAHA SCRIPTURE) มีความประสงค์จะขอความอนุเคราะห์จากท่านในการให้สัมภาษณ์ฯ เพื่อเป็นข้อมูลเขียนงานวิทยานิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตวิทยาลัย จึงเจริญพรมายังท่าน เพื่อขอความอนุเคราะห์ในการให้สัมภาษณ์ดังกล่าว สำหรับวัน และเวลานักศึกษาจะเป็นผู้ไปติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเจริญพรมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

(พระสุทธิสารเมธี, ผศ.ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สัมภาษณ์เรียบร้อยแล้ว
(แม่ชีบุญช่วย ศรีเปรม)

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย โทร. ๑๐๕๙-๑๐๖๓

ที่ อว ๗๙๐๕/ว ๐๒๕๙ **วันที่** ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์

เจริญพร แม่ชีจำเรียง กำเหนิดโทน, ดร.

ด้วย แม่ชีจิราพร ทิพย์ดวงรัตน์ เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๔๒๐๑๕๐๑๒๑๐๑๗ นักศึกษาหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต นักศึกษารุ่นที่ ๑๙/๒๕๖๔ สาขาวิชาพุทธศาสน์ศึกษา (BUDDHIST STUDIES) ของ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง "การศึกษาเชิงวิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ (AN ANALYTICAL STUDY OF KUSALA CITTA DEVELOPMENT IN THE ABHIDHAMMASANGHAHA SCRIPTURE) มีความประสงค์จะขอความอนุเคราะห์จากท่านในการให้สัมภาษณ์ฯ เพื่อเป็นข้อมูลเขียนงานวิทยานิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตวิทยาลัย จึงเจริญพรมายังท่าน เพื่อขอความอนุเคราะห์ในการให้สัมภาษณ์ดังกล่าว สำหรับวัน และเวลานักศึกษาจะเป็นผู้ไปติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเจริญพรมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

ได้ให้สัมภาษณ์แล้ว
แม่ชีจำเรียง กำเหนิดโทน

(พระสุทธิสารเมธี, ผศ.ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐

ที่ อว ๗๙๐๕/ว ๐๑๐๐

๑๘ เมษายน ๒๕๖๗

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์

เจริญพร รศ.สุเชาวน์ พลอยชุม

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ชุด

ด้วย แม่ชีจิราพร ทิพย์ดวงรัตน์ เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๔๒๐๑๕๐๑๒๑๐๑๗ นักศึกษาหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต นักศึกษารุ่นที่ ๑๙/๒๕๖๔ สาขาวิชาพุทธศาสน์ศึกษา (BUDDHIST STUDIES) ของ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง "การศึกษาเชิงวิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ (AN ANALYTICAL STUDY OF KUSALA CITTA DEVELOPMENT IN THE ABHIDHAMMASANGHAHA SCRIPTURE)" มีความประสงค์จะขอความอนุเคราะห์ให้ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์ฯ เพื่อเป็นข้อมูลในการเขียนงานวิทยานิพนธ์

ในการนี้ บัณฑิตวิทยาลัย จึงขอความอนุเคราะห์มายังท่านในการขอสัมภาษณ์ฯ ดังกล่าวสำหรับวัน และเวลานักศึกษาจะเป็นผู้ไปติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเจริญมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

ขออำนวยพร

(พระสุทธิสารเมธี, ผศ.ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
อาคารสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาชิรญาณวโรรส (B 7.1)
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐-๒๔๔๔-๖๐๐๐ ต่อ ๑๐๕๙ โทรสาร : ๐-๒๔๔๔-๖๐๔๑

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐

ที่ อว ๗๙๐๕/ว ๐๑๐๐

๑๘ เมษายน ๒๕๖๗

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์

เจริญพร รศ.ดร.จำนง คันธิก

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ชุด

ด้วย แม่ชีจิราพร ทิพย์ดวงรัตน์ เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๔๒๐๑๕๐๑๒๑๐๑๗ นักศึกษาหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต นักศึกษารุ่นที่ ๑๙/๒๕๖๔ สาขาวิชาพุทธศาสน์ศึกษา (BUDDHIST STUDIES) ของ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง "การศึกษาเชิงวิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ (AN ANALYTICAL STUDY OF KUSALA CITTA DEVELOPMENT IN THE ABHIDHAMMASANGHAHA SCRIPTURE)" มีความประสงค์จะขอความอนุเคราะห์ให้ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์ฯ เพื่อเป็นข้อมูลในการเขียนงานวิทยานิพนธ์

ในการนี้ บัณฑิตวิทยาลัย จึงขอความอนุเคราะห์มายังท่านในการขอสัมภาษณ์ฯ ดังกล่าวสำหรับวัน และเวลานักศึกษาจะเป็นผู้ไปติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเจริญมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

ขออำนวยพร

(พระสุทธิสารเมธี, ผศ.ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
อาคารสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (B 7.1)
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐-๒๔๔๔-๖๐๐๐ ต่อ ๑๐๕๙ โทรสาร : ๐-๒๔๔๔-๖๐๔๑

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐

ที่ อว ๗๙๐๕/ว ๐๑๐๐

๑๙ เมษายน ๒๕๖๗

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์

เจริญพร ดร.อาณัติชัย เหลืองอมรชัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ชุด

ด้วย แม่ชีจิราพร ทิพย์ดวงรัตน์ เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๔๒๐๑๕๐๑๒๑๐๑๗ นักศึกษาหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต นักศึกษารุ่นที่ ๑๙/๒๕๖๔ สาขาวิชาพุทธศาสน์ศึกษา (BUDDHIST STUDIES) ของ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง "การศึกษาเชิงวิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ (AN ANALYTICAL STUDY OF KUSALA CITTA DEVELOPMENT IN THE ABHIDHAMMASANGHAHA SCRIPTURE)" มีความประสงค์จะขอความอนุเคราะห์ให้ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์ฯ เพื่อเป็นข้อมูลในการเขียนงานวิทยานิพนธ์

ในการนี้ บัณฑิตวิทยาลัย จึงขอความอนุเคราะห์มายังท่านในการขอสัมภาษณ์ฯ ดังกล่าวสำหรับวัน และเวลานักศึกษาจะเป็นผู้ไปติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเจริญมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

ขออำนวยพร

(พระสุทธิสารเมธี, ผศ.ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
อาคารสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (B 7.1)
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐-๒๔๔๔-๖๐๐๐ ต่อ ๑๐๕๙ โทรสาร : ๐-๒๔๔๔-๖๐๔๑

ภาคผนวก ฉ
เอกสารรับรองผลการพิจารณาจริยธรรมในการวิจัยในคน

ที่ จว. ๐๐๗๖/๒๕๖๗

เอกสารรับรองผลการพิจารณาจริยธรรมการทำวิจัยในคน
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

๑. ชื่อโครงการวิจัย

ชื่อเรื่อง: การศึกษาเชิงวิเคราะห์การพัฒนากุศลจิตในคัมภีร์อภิธัมมัตถะสังคหะ

TITLE: AN ANALYSTICAL STUDY OF KUSALA CITTA DELVELOPMENT IN THE ABHIDHAMMASA GHAHA SCRIPTURE

๒. ชื่อหัวหน้าโครงการวิจัย

แม่ชีจิราพร ทิพย์ดวงรัตน์

๓. ผลการพิจารณาของคณะกรรมการจริยธรรมการทำวิจัยในคน มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

คณะกรรมการจริยธรรมการทำวิจัยในคน มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ในการประชุมครั้งที่ ๑/๒๕๖๗ วันอังคารที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๖๗ มติที่ ๑๖/๒๕๖๗ ได้พิจารณาแล้วเห็นว่า โครงการวิจัยดังกล่าวเป็นไปตามหลักการของจริยธรรมการวิจัยในคน โดยที่ผู้วิจัยเคารพสิทธิและศักดิ์ศรีในความเป็นมนุษย์ โดยที่ผู้วิจัยเคารพสิทธิและศักดิ์ศรีในความเป็นมนุษย์ ไม่มีการล่วงละเมิดสิทธิ และไม่ก่อให้เกิดภยันตรายแก่ตัวอย่างการวิจัย กลุ่มตัวอย่าง และผู้เข้าร่วมในโครงการวิจัย

จึงเห็นสมควรให้ดำเนินการวิจัยในขอบข่ายของโครงการวิจัยที่เสนอได้ ตั้งแต่วันที่ออกเอกสารรับรองผลการพิจารณาการทำวิจัยในคนฉบับนี้ จนถึงวันที่ ๒๘ เดือน เมษายน พ.ศ. ๒๕๖๘

ออกให้ ณ วันที่ ๒๙ เดือน เมษายน พ.ศ. ๒๕๖๗

ลงนาม

(พระมหามนวินทร์ ปุริสุตฺตโม, ผศ.ดร.)
ประธานกรรมการ
คณะกรรมการจริยธรรมการทำวิจัยในคน
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ - สกุล : แม่ชีจิราพร ทิพย์ดวงรัตน์

ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดทองเนียม ถนนเลียบคลองภาษีเจริญฝั่งใต้
แขวงหนองแขม เขตหนองแขม จังหวัดกรุงเทพมหานคร 10160
E-mail : artmahawat@gmail.com, 099-597-5619

การศึกษา : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ศาสนศาสตรบัณฑิต
คณะศาสนาและปรัชญา สาขาพุทธศาสตร์
: อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย วัดมหาธาตุ
: สถาบันพลังจิตตานุภาพ ครูสมาธิ รุ่น 40
เมตตาฌาน รุ่น 3
วิทันตสาสมาธิ รุ่น 1
ชินนสาสมาธิ รุ่น 1
ญาณสาสมาธิ รุ่น 1
อาจาริยสาสมาธิ รุ่น 27
: ธรรมศึกษาเอก

หน้าที่ : อาจารย์ประจำสถาบันพลังจิตตานุภาพ